

ISSN: 2547-9695

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

Cilt/Volume: I 2016 No: 2

İstanbul 2016

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52

Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;

E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/ alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Baskı:

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mahallesi, Güvercin Caddesi, No: 3/1,

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2, 34310 Avcılar/İstanbul

Tel: +90 (212) 412 17 00, Fax: +90 (212) 422 50 10

<http://www.mega.com.tr>

Sertifika No: 12027

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. M. İhsan KARAMAN Adına)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)
Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)
Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)

E-DERGI YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Muhammed TANDOĞAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Abdullah Said ARI
Arş. Gör. İbrahim KURAN
Arş. Gör. Meysune YAŞAR
Arş. Gör. Burak LEBLEBİCİOĞLU
Arş. Gör. Fatma Pınar ARSLAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
Prof. Dr. M. Lutfullah KARAMAN
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU
Doç. Dr. Veli Denizhan KALKAN
Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Muhammed TANDOĞAN

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. M. İhsan KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lutfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütüfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botsvana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi) Dr. Samir AMGHAR (Strasburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2016, Cilt/Volume: I, No:2

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve **ResearchBib (Academic Resource Index)**, **Ulrich's Periodicals Directory** ve **Social Science Research Network (SSRN)** tarafından taranıp indekslenmektedir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an international refereed academic journal and has published semi-annually. It has been indexed by **ResearchBib (Academic Resource Index)** **Ulrich's Periodicals Directory** and **Social Science Research Network (SSRN)**.

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahia Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

PORTEKİZ / PORTUGAL

Dr. Bruno Daniel de Brito Serra (Minho Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Neşe ERİM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Ayfer GEDİKLİ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (İstanbul Şehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Arafat Salih AYDINER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bilal ÇANKIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIZIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Faruk BAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih YİĞİT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Sait TÜRKHAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhammed TANDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan GÖKSEL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Mesut Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

EDİTÖR'DEN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi bünyesinde, 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde lisans eğitimine başlayan Siyasal Bilgiler Fakültesi, “iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ile uluslararası ilişkiler” bölümlerinden oluşmaktadır ve yeni bir anlayışla akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Siyasal Bilgiler Fakültesi, ülkemizde siyasi ve idari kurumların etkinliğini ve verimliliğini artıracak düzeyde donanımlı bireyler yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir yüksek eğitim kurumudur. Temel misyonu, çağdaş bilimsel araştırma, uygulama ve öğretim ortamı hazırlamak olan üniversitemizin bu hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Yabancı dil eğitimine de önem veren fakültemizde, hazırlık sınıfları mevcut olup, bazı bölümlerimizde tamamen (% 100 oranında) İngilizce eğitim verilmektedir. Yetkin, öncü ve lider nesiller yetiştirmeyi amaçlayan Siyasal Bilgiler Fakültesi mevcut bölümleri vasıtasıyla iktisadi, siyasi ve idari alanlardaki bilimsel bilgiyi, küresel standartlarda aktararak donanımlı ve beceri sahibi öğrenciler yetiştirmek, akademik kadroları vasıtasıyla dünya ölçeğinde bilgi üretimine katkıda bulunmak ve üretilen bilgiyi kamu yararı önceliğinde pratiğe dökmek gibi temel amaçları hedeflemektedir. Özellikle fakültemizdeki öğrencilerimize bölgeye yönelik saha çalışmaları yaptırılarak ulusal ve uluslararası etkinliklerle küresel siyasetin daha iyi okunup anlaşılması hedeflenmekte ve bu sayede Türkiye'nin ve dünyanın akademik gücünü bu coğrafyada hissettirmeyi temel misyon edinmektedir.

Fakülte yayınları kapsamında bu amaca uygun olarak disiplinler arası anlayışıyla kurulan “Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) [Journal of Medeniyet Politics (JMP)]”, elinizdeki ikinci sayısıyla yayın hayatına başarıyla devam etmektedir. İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin en genç

dergilerinden biri olan İSMUS, geçmişten aldığı bilgi ve tecrübe birikimiyle dünyada yaşanan gelişmeleri tüm yönleriyle yakalamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda fakültemiz, ulusal ve uluslararası etkinliklerine ise aralıksız devam edecektir.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin entelektüel birikimini, müşahhas çalışmalara dönüştürme gayesiyle İSMUS, iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ile uluslararası ilişkiler başta olmak üzere çeşitli disiplinlerin dünyanın farklı bölgeleriyle alakalı yazacakları, yapacakları tüm akademik çalışmaları, tek bir çatı altında toplayarak basılı ve soft olarak yayınlamayı hedeflemektedir. İSMUS, bu düşünceden hareketle 6 dille (Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça, Almanca ve Rusça) hakemli ve uluslararası bir dergi olarak yayın hayatını sürdürmektedir. Senede iki defa yayınlanan dergimiz, uluslararası indekslerde şimdiden yer almaya başlamış ve bu gayeyle sahasında 'referans dergisi' olma çalışmalarına büyük bir hızla devam etmektedir. Şimdiden 9 farklı ülkeden oluşturduğu uluslararası hakem kadrosuyla hitap ettiği akademik çevreyi genişletmeyi hedeflemektedir.

Siyasal Bilgiler sahasında sözü alan tüm akademisyenleri İSMUS'ta buluşmaya davet ediyoruz.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Ahmet KAVAS
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı
İSMUS Dergi Editörü

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: I

2016

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

- Elkali GHERBI**, Cezayir Sahrası'ndaki Fransız Nüfuzuna Karşı
Tevârik Mukâvemeti (1881-1928) 1-12
- Giray GÖZGÖR**, Türkiye Ekonomisinin Rekabetçiliği:
Gümrük Birliği Sonrası Dönem İçin Ampirik Bir Değerlendirme 13-34
- Ali Kyari BENİ ŞEYH (Çev. Muhammed TANDOĞAN-
Musa UMAR)**, 19. Yüzyılda Osmanlı-Bornu Münasebetleri 35-66
- Cevdet KIZIL-Kadriye GENCER**, Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin
Başarisına Etki Eden Faktörlerin Tespiti: Yalova Üniversitesi'nde
Bir Uygulama 67-110
- Meryem ÖZGÜR**, AIPAC'in Amerikan Dış Politikasını ve
İran Nükleer Müzakerelerini Etkileme Siyaseti 111-146

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: I

2016

No: 2

CONTENTS

- Elkali GHERBI**, (١٨٨١-١٨٢٩١) مقاومة الطوارق للتوسع الفرنسي في الصحراء الجزائرية 1-12
- Giray GÖZGÖR**, Competitiveness of the Turkish Economy:
An Empirical Assessment on the Post-Custom Union Period 13-34
- Ali Kyari BANI SHEIKH (Trans. Muhammed TANDOĞAN-
Musa UMAR)**, Borno-Ottoman Relations in the Nineteenth Century 35-66
- Cevdet KIZIL-Kadriye GENCER**, Determination of Factors Affecting
the Student Success in Accounting Courses: An Implemantation at
Yalova University 67-110
- Meryem ÖZGÜR**, The Effects of AIPAC's Policy on the US Foreign
Politics and Iranian Nuclear Negotiations 111-146

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/2 (2016), s. 1-12

مقاومة الطوارق للتوسع الفرنسي في الصحراء الجزائرية (١٨٨١-١٨٩١)

الغالي غربي*

الملخصة

من جملة الأحداث الهامة التي شهدتها الجزائر أواخر القرن التاسع عشر؛ تلك المقاومة الباسلة والمشرقة التي خاضها سكان الجنوب الشرقي للصحراء الجزائرية في مواجهة الغزو الاستعماري لهذه المنطقة مع نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين. والتي شاركت فيها معظم قبائل وعشائر الطوارق تحت قيادة زعمائها وأمناء عقالها. وهي المقاومة التي كلفت فرنسا تجنيد كامل قواتها المادية والبشرية المرابطة في الشمال الصحراوي للقضاء عليها لتأمين سيطرتها على الصحراء الجزائرية، التي بدأت تتطلع إليها عدة قوى أوروبية منافسة لفرنسا. خاصة وأن هذه المقاومة قد كبدت الطرف الفرنسي خسائرًا مادية وبشرية كبيرة وسقوط ضباطا وقادة وعسكريين. زيادة على أن هذه المقاومة أظهرت التحالف العثماني الجزائري الليبي في مواجهة المشروع الفرنسي الرامي لتتصير الطوارق.

وسوف نستعرض في ورقتنا البحثية هذه المقاومة، ولكن ليس بالاستفاضة والتوسع الذي يمكننا من توضيح كل خفايا هذا الموضوع بجزئياته وكنياته. إذ نركز فقط على شخصية نضالية كان لها الدور الريادي في تطور المسار التاريخي لهذه المقاومة، وهو السلطان أمود *le Sultan Amoud* وحجتنا في ذلك أن المادة التاريخية التي هي بين أيدينا شحيحة ولا تفي بالحاجة. ورغم أن المدرسة الفرنسية أولت اهتماما كبيرا بموضوع الصحراء الجزائرية بهدف معرفة إمكاناتها الاقتصادية والبشرية وتضاريسها الجغرافية والطبيعية ودراسة المجتمع الطرقي بعاداته وتقاليد وثقافته إلا أن هذه المدرسة أهملت عن قصد كل ما يتعلق بمواقف هذا الأخير من الوجود الفرنسي، اللهم إلا بعض الإشارات الواردة في تقارير ومذكرات وبرقيات بعض القادة الفرنسيين العسكريين الذين تولوا مهام عسكرية وقيادية في الصحراء لهذا فإن أغلب المعلومات التاريخية الواردة في هذه الدراسة، استقيناها اعتمادا على الرواية الشفوية المحلية من خلال شهادات أشخاص عاينوا الأحداث الأخيرة من هذه المقاومة.

الكلمات المفتاحية: الطوارق، الجزائر، أفريقيا، الصحراء، الإمبراطورية العثمانية، ليبيا، الغاط، جانت، فرنسا الاستعمارية، المقاومة الجزائرية، الإسلام، الأزغار، الهقار، الفرنسية الاخرق، الأمانوقال.

*أ.د.، مدير مخبر الدراسات التاريخية المتوسطة، جامعة الدكتور يحي فارس المدية.

LA RÉSISTANCE DES TOUAREGS FACE A LA PÉNÉTRATION FRANÇAISE DANS LE SAHARA ALGERIEN (1881-1928)

Elkali GHERBI**

Le Résumé

Parmi les événements les plus marquants de l'Algérie l'on cite l'honorable brave résistance des habitants du sud-est de Sahara algérien. Elle fut menée avec ardeur contre l'envahisseur colonisateur de cette région vers entre le 19ème et le 20ème siècles. Plusieurs tribus et clans Touaregs y participèrent sous la direction de leurs chefs (Amenokals). Ce fut la résistance qui poussa la France à déployer toutes ses ressources physiques, matérielles et humaines postées au nord du Sahara dans le but de l'anéantir et d'assurer sa dominance et son contrôle sur le Sahara algérien convoité par plusieurs puissances européennes concurrentes de la France. Une résistance qui infligea à la partie française des pertes colossales d'ordres humain et matériel, perdant plusieurs officiers et chefs militaires. La résistance mit en relief l'alliance ottomane algéro-libyenne luttant contre le projet français œuvrant christianiser le peuple algérien.

Les mots clés: Touaregs, Algérie, Afrique, Sahara, Empire Ottoman, Lybie, Ghât, Djanet, La France colonial, La Résistance Algérienne, L'islam, Ajjer, Hoggar, Pénétration Française, Amenokal.

CEZAYİR SAHRASI'NDAKİ FRANSIZ NÜFUZUNA KARŞI TEVÂRIK MUKÂVEMETİ (1881-1928)

Özet

Cezayir'de yaşanan en önemli olaylar arasında Cezayir Sahrası'nın güneydoğusundaki halkın onurlu ve cesur direnişi yer almaktadır. 19. ve 20. yüzyıllar arasında bölgeyi işgal eden sömürgecilere karşı hararetle sergilenen bu direnişe, birçok Tevârik (Tuareg) kabilesi reisi (amenukali) öncülük etmiştir. Bu direniş, Fransa'nın Avrupalı rakiplerinin göz diktiği Cezayir Sahrası'nda hâkimiyetini güçlendirmek ve bu direnişi yok etmek amacıyla Sahrâ'nın kuzeyine konuşlandığı fiziksel, maddi ve insani kaynaklarının tümünü harekete geçirmesine sebep olmuştur. Birçok subay ve ordu komutanını kaybeden Fransızların büyük oranda insani ve maddi zarar görmesine neden olan bu direniş, Fransa'nın Cezayir halkını Hristiyanlaştırma projesi karşısındaki Osmanlı-Cezayir-Libya ittifakını gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tevâniklar (Tuaregler), Cezayir, Afrika, Büyük Sahra, Osmanlı İmparatorluğu, Libya, Gât, Cânet, Fransız Sömürgeciliği, Cezayir Direnişi, İslam, Ezgar, Hoggar, Fransız İşgali, Amenukal.

** Prof. Dr., Université Yahia Farès de Médéa, Directeur de laboratoire des études historiques méditerranéens, Algerie, kaligherbi@yahoo.fr

مقدمة

شهدت الصحراء الجزائرية أحداثا وملاحما بطولية مازالت شواهدا ومعالمها بارزة للعيان تذكر الأجيال بعظمة الشعب الجزائري وتضحياته. إلا أن الكثير من هذه الأحداث والملاحم التاريخية لا تزال يلفها النسيان ويكتنفها الغموض وربما حتى الإهمال. ولعل مرد ذلك اهتمام مؤرخينا بتاريخ مناطق دون أخرى، لقلّة المصادر التاريخية التي تساعد الباحثين في هذا المجال، أو لبعده هذه المناطق عن مراكز البحث وضعف الوسائل المادية المسخرة لذلك. ومن جملة هذه الأحداث تلك المقاومة الباسلة والمشرقة التي خاضها سكان الجنوب الشرقي للصحراء الجزائرية في مواجهة الغزو الاستعماري لهذه المنطقة مع نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين. والتي شاركت فيها معظم قبائل وعشائر الطوارق تحت قيادة زعمائها وأمناء عقالها⁽¹⁾. وهي المقاومة التي كلفت فرنسا تجنيد كامل قواتها المادية والبشرية المرابطة في الشمال الصحراوي للقضاء عليها لتأمين سيطرتها على الصحراء الجزائرية، التي بدأت تتطلع إليها عدة قوى أوربية منافسة لفرنسا.

وسوف نستعرض في دراستنا هذه المقاومة، ولكن ليس بالاستفاضة والتوسع الذي يمكننا من توضيح كل خفايا هذا الموضوع بجزئياته وكلياته. إذ نركز فقط على شخصية نضالية كان لها الدور الريادي في تطور المسار التاريخي لهذه المقاومة، وهو « الشيخ أمود » وحجتنا في ذلك أن المادة التاريخية التي هي بين أيدينا شحيحة ولا تفي بالحاجة. ورغم أن المدرسة الفرنسية أولت اهتماما كبيرا بموضوع الصحراء الجزائرية بهدف معرفة إمكانياتها الاقتصادية والبشرية وتضاريسها الجغرافية والطبيعية ودراسة المجتمع الطرقي بعاداته وتقاليده وثقافته إلا أن هذه المدرسة أهملت عن قصد كل ما يتعلق بمواقف هذا الأخير من الوجود الفرنسي، اللهم إلا بعض الإشارات الواردة في تقارير ومذكرات وبرقيات بعض القادة الفرنسيين العسكريين الذين تولوا مهام عسكرية وقيادية في الصحراء لهذا فإن أغلب المعلومات التاريخية الواردة في هذه الدراسة، استقيناها اعتمادا على الرواية الشفوية المحلية من خلال شهادات أشخاص عايشوا الأحداث الأخيرة من هذه المقاومة (*).

خصائص المقاومة الطوارقية

تميزت المقاومة الشعبية للطوارق بعدة خصائص ميزتها عن مثيلاتها التي شهدتها الجزائر في الحقبة الاستعمارية، ويمكن إيجازها فيما يلي:

1 - كبر المساحة الجغرافية التي غطتها المقاومة؛ إذ امتدت من مدينة « غات » على الحدود الليبية الجزائرية شرقا، إلى مدينة « تمنراست » غربا بما فيها منطقتي طاسيلي أزجر والهقار ومن مدينة « ورقلة » شمالا إلى حدود النيجر جنوبا.

2 - المساهمة الواسعة والتأييد الشعبي الذي وجدته المقاومة من كل قبائل وفصائل الطوارق القاطنين ضمن هذه الرقعة الجغرافية. فقد شاركت فيها قبيلة « كلا غلا » التي ينتمي إليها الثائر « أهنتغال » وقبيلة « إيمانان » التي ينتمي إليها الثائر « الشيخ أمود » وهو موضوع دراستنا. بالإضافة إلى قبائل « كلا طايوتوك »، « إيفوغاس نهقار »، « تدجاج ملات »، « إرقانتان »، « إيهضانارن ». ولا يخفى على أحد مدى قوة شكيمة هذه القبائل وسرعة تكيفها مع الظروف

والمناخية والطبيعية، لهذا استحالت على القوات الفرنسية الغازية الغربية عن ظروف الصحراء من إخمادها أو القضاء عليها بسهولة.

3 - البعد الدولي الذي كسبته المقاومة ، باعتبار أن المنطقة التي اجتاحتها كانت مطمع عدة قوى دولية آنذاك مثل بريطانيا ، فرنسا ، إيطاليا، ألمانيا والدولة العثمانية ؛ التي كانت تتحكم في إقليم طرابلس وبرقة الليبيين ، وتعتبر الجزء الشرقي من الصحراء الجزائرية مازال تحت سيادتها ، وفي هذا الإطار برزت مشكلة مدينة جانت للوجود ، وأصبحت من أشهر المصطلحات السياسية المتداولة في ميدان العلاقات الدبلوماسية وبالخصوص بين الأتراك والفرنسيين ، إذ راح كل طرف يطالب بأحقية في السيطرة على المنطقة وكان كل من القائدين « أهتغال » و« الشيخ أمود » من المؤيدين للمطالب العثمانية (2)

4 - الدور الإيجابي الذي لعبته الطريقة السنوسية في دعم ومساندة المقاومة الشعبية ورموزها بمداهم بالمؤن والعتاد. وقد تضمنت التقارير الفرنسية وبعض كتب الرحالة الفرنسيين والأوربيين عامة الكثير من المعلومات التي توضح هذا التحالف والتعاون والتضامن، وتذكر طبيعة العلاقة بين الطوارق وزعماء الطريقة السنوسية. ونستشف من قراءة هذه التقارير والمذكرات أن الطريقة السنوسية لعبت دورا أساسيا في استنهاض الهمم في المنطقة والدعوة إلى رفض كل وجود أجنبي وذلك بواسطة زاويتها في مدينة جانت ومبعوثيها إلى مختلف المناطق. ويمكن تفسير طبيعة العلاقة بين الطرفين؛ بقرب منطقة المقاومة من الحدود الليبية وتأثر زعماء المقامة من الجزائريين بصدى الحرب الإيطالية - الليبية منذ سنة 1911 ومساهماتهم فيها (3). زيادة على انتشار أفكار الجامعة الإسلامية التي تسربت إلى المنطقة عن طريق القوافل التجارية وبواسطة الحجاج (4).

بدايات المقاومة الشعبية

انطلقت المقاومة الشعبية في ظروف دولية تميزت بشدة التضاحن والتنافس الدوليين لاقتسام القارة الإفريقية بين القوى الاستعمارية الأوروبية خاصة بين بريطانيا وفرنسا وإيطاليا وألمانيا التي دخلت حلبة الصراع متأخرة نوعا ما. ويمكن أن نذهب في القول أن هذه المقاومة تجسدت في ثورة شعبية عارمة ضد هذه الهجمة الاستعمارية الشرسة التي عرفها العالم العربي والإسلامي عامة والصحراء الإفريقية خصوصا مع مطلع الخمسينات من القرن التاسع عشر كئفت فرنسا من إرسال البعثات الاستكشافية إلى الصحراء، وبذلت مجهودات لإبعاد أطماع بقية الدول الأوروبية وخصوصا بريطانيا هذه الأخيرة التي أبرمت معها سلسلة من الاتفاقيات والمعاهدات لتحديد نصيب وحصة كل طرف من الغنيمة. وهذا السياق نذكر اتفاق 1890 الذي نتج عنه تقسيم القارة الإفريقية (5). واتفاق 21 مارس 1899 والذي حددت فيه المناطق التي ترغب بها كل من الدولتين خاصة تلك التي تتعلق بالصحراء الكبرى والتي كانت من نصيب فرنسا وهكذا تحقق لفرنسا ما كانت تحلم به، وهو ربط مستعمراتها في وسط إفريقيا وغربها بمستعمراتها في الشمال الإفريقي.

هكذا بدأت أولى الاتصالات بين فرنسا والطوارق من خلال البعثات الاستكشافية التي كان ظاهرها خدمة المعرفة العلمية وباطنها التجسس على مقدرات المنطقة البشرية والعسكرية. ولتحقيق مطامحها انتهجت في هذا الميدان الطرق السلمية لكسب ود التوارق باستخدام شتى المغريات مثل منح المناصب والهدايا. وقد توجت هذه الاتصالات بإبرام «معاهدة غدامس»

بين فرنسا وزعيم التوارق «الشيخ إبخونخ» في 26 نوفمبر 1862 والتي يلتزم فيها الطرفان بفتح طرق التجارة للفرنسيين إلى السودان وإصلاحها وتحديدها وتوفير الحماية والأمن للتجار الفرنسيين (6). ومنذ هذا التاريخ بدأت الدوائر الحكومية الفرنسية في التفكير في وضع ملامح جديدة لسياسة تقارب بين فرنسا والطوارق دون إظهار النوايا الخفية لفرنسا الاستعمارية (7).

ثورة الطوارق

إن مرامي السياسة الاستعمارية الفرنسية ما فتئت أن اكتشفها السكان المحليون مع مجيء أول الفرق العسكرية بقيادة المقدم فلاترس «Flatters» سنة 1880 إلى منطقة الهقار. تذكر المصادر التاريخية أن طوارق أزقار و الهقار وكال قرس وكال اوات وطوارق تمبوكتو اجتمعوا في مدينة «غات» وقرروا بالإجماع على مقاومة أية محاولة أوروبية للتغلغل في الصحراء (8).

وهنا تظهر شخصية أهتغال محمد بسيكا بن الحاج البكري 1877-1900 أمينكال طوارق الهقار الذي تفتن لنوايا الفرنسيين وراح يوحد قبائل الهوقار ويقضي على الصراعات والمشاحنات القبلية لمواجهة المستجدات الجديدة (9). شعر الفرنسيون بمدى المعنوي والسياسي الذي يتمتع به أهتغال على قبائل الهقار، لذا حاولوا بطرق مباشرة وغير مباشرة من التقرب إليه لاستمالاته والتفاوض معه، وخاصة وأن كل المعطيات التي يملكونها عنه تؤكد أنه لا يحبب التقارب مع الفرنسيين. لهذا استخدمت السلطات الفرنسية أصدقاءه للتأثير عليه لتغيير موقفه من الفرنسيين. وفي إحدى رسائله إلى أحد أصدقائه الذي أوصاه خيرا بحملة المقدم فلاترس Flatter يتضح لنا الموقف الوطني المبني الرفض لأي وجود أجنبي فوق الأرض الجزائرية، ويختم هذه الرسالة بقوله: «لقد جاءوا ولقد ماتوا» (10).

كان هدف حملة فلاترس القيام بعملية استكشاف لمد طريق من الجزائر إلى النيجر ثم إلى التشاد. إلا أن إصرار المقدم فلاترس على اصطحاب فرقة عسكرية ترافق أعضاء البعثة، أثار شكوك وريبة قبائل الهقار، ولما تأكدوا من أهدافها الحقيقية تقرر الهجوم عليها. وبالفعل كانت نهاية الحملة في «بئر الغرامة»، إذ تعرضت لكمين نصبه فرسان الهوقار. وفي الجولة الأولى من الاصطدام قتل ستة وثلاثون من بينهم فلاترس، وراح الثوار يتتبعون الفلول الفارة من ساحة المعركة. وفي الجولة الثانية سقط الملازم الأول «ديانوس» قائد القوة العسكرية، ولم ينج من هذا المصير إلا عدد يسير من الذين كتبت لهم النجاة. وفي 28 مارس 1882 وصلت أنباء الكارثة إلى مدينة ورقلة مركز قيادة الجيش الصحراوي الفرنسي، ونزلت نتائج هذه المعركة كالصاعقة. وراحت الأقاليم الفرنسية تفسر أسباب الهزيمة ومجرباتها مع إبراز شجاعة أعضاء الحملة وعلى رأسهم فلاترس فاستحوذت أخبار الهزيمة على اهتمامات الرأي العام الفرنسي. وتبادلت الجهات الرسمية التهم بتحميل بعضها المسؤولية، فصدرت مجموعة كبيرة من الكتب والتقارير والتحليل حولها. المهم في هذا كله؛ أن كامل أعضاء الفرقة كانت نهايتهم مأساوية، أما القوة العسكرية المرافقة لها والبالغ تعدادها 78 عسكري، فقد قتل منهم واحد وخمسون عسكري، دون ذكر عدد من الأسرى الذين وقعوا في أسر الثوار (11). كانت هذه الواقعة بداية استفحال ظاهرة السخط والعداء لكل ما هو أوروبي عامة والفرنسي خاصة، إذ شهدت منطقة الطوارق سلسلة من الاغتيالات للأوروبيين في الصحراء (12). وتضاعفت كمانن الطوارق لكل المحاولات الفرنسية لاختراق الصحراء ومسالكتها، وضلت فرنسا تخشى المرور عبر أراضي الطوارق

ولم يحالفها الحظ إلا عندما حل الراهب « ميشال دو فوكو » Michel De Foucauld بمنطقة الهقار، والذي مهد من خلال الدور التجسسي الذي لعبه في إرسال معلومات جد هامة عن أوضاع المنطقة اجتماعيا وسياسيا واقتصاديا، كانت عوناً للمصالح العسكرية الفرنسية في وضع مشاريعها التوسعية (13). إن المتتبع لتطور السياسة التوسعية الفرنسية في الصحراء الشرقية يلاحظ؛ أن هذه الأخيرة، وبعد التجربة الميدانية المريرة في التعامل مع قبائل الطوارق، راحت تبحث عن بدائل وصيغ جديدة. ومن بين هذه الصيغ تكثيف العمليات العسكرية وتقسيم الجيش إلى وحدات أو فرق قليلة العدد مهمتها مراقبة النقاط الإستراتيجية وتأمين الاتصالات . إلا أن الطوارق واجهوا هذه الأساليب بتصميم أكبر على المقاومة والاستماتة في الدفاع عن هذا الجزء من الصحراء. وفي هذا السياق كبدوا الفرنسيين خسائر جسيمة في الأرواح والعتاد في عدة معارك، أشهرها معركة « تيت » سنة 1902 التي انتهت بقتل الضابط الفرنسي كوتنيس، أما خسائر الجانب الجزائري ؛ فكان استشهاده حوالي سبعون شهيدا. وبعد هذه المعركة أبرمت السلطات الفرنسية معاهدة هدنة مع قبائل الطوارق (14).

ثورة الشيخ أمود

عاصرت ثورة الشيخ أمود إضافة إلى ما ذكرنا، أحداثا سياسية أخرى أثرت في مجريات أحداثها، وكان على رأسها الحرب الإيطالية - الليبية. فقد انتقلت تطورات هذه الحرب إلى منطقة الصحراء الجزائرية، وبالضبط إلى منطقة « جانت » والطاسيلي أزجر، وذلك لقرب حدود ليبيا لهذه المنطقة، وزيادة على النفوذ الروحي الذي كانت تتمتع به الطريقة السنوسية في منطقة «جانت» وضواحيها. وهذين العاملين كانا وراء تلبية الطوارق الجزائرية لنداء الجهاد الذي أعلنته الطريقة السنوسية على الجيش الإيطالي. وحسب الروايات المحلية التي استقيناه من المنطقة، فإن الطوارق بقيادة الشيخ أمود انتقلوا إلى الأراضي الليبية، وشاركوا المجاهدين الليبيين في غدة معارك كان أشهرها معركة « فزان » و « أولاد محمود » و « وادي ثلت » ، وقد مكثت القوات الجزائرية على الأراضي الليبية حوالي ثلاث سنوات من 1911-1914.

شخصية الشيخ أمود 1859 - 1928

بعد هذا التمهيد التاريخي عن الخلفيات السياسية والاقتصادية للثورة يجدر بنا أن نتتبع مراحل الثورة (15). لكن قبل هذا من يكون « الشيخ أمود » بن المختار فاعتمادا على الرواية المحلية؛ فإن الشيخ أمود ينتسب إلى قبيلة « إيمانان » التي استوطنت منطقة فاس المغربية، بعد أن هاجرت إليها من منطقة الساقية الحمراء. لكن لا ندري شيئا عن الأسباب التي دفعت أفراد هذه القبيلة إلى الانتقال إلى مدينة جانت لكن هذا الأصل أكسبها مكانة مرموقة ونفوذاً واسعاً حتى أصبحت من أشهر قبائل الطوارق ذات التأثير المادي والمعنوي وازدادت أهمية هذه الأسرة لما دخل زعيمها « الشيخ أمود » في علاقات مع الأتراك ثم مع زعماء الطريقة السنوسية. ولتوضيح هذه الفكرة تشير بعض المصادر الفرنسية المعاصرة لأحداث الثورة، إلى اعتراف السلطات العثمانية بنفوذ الشيخ أمود على مدينة جانت وضواحيها، والتقرب إليه خاصة بعد أن ازدادت الأطماع الفرنسية في المنطقة. فقد كان بمثابة الحليف، ولإغراء الشيخ أمود أكثر، منحوه طابعا خاتما يحمل لقب «الشيخ» زيادة على علاوة سنوية تقدر ب 250 ف. ف 40 مكيالا من الشعير، مقابل التزام الشيخ أمود، بتوفير المنونة اليومية لجنود الحامية التركية في مدينة جانت وتنازل لهم من جانبه

عن حقه في جباية المكوس التي كان «الشيخ أمود» يفرضها على القوافل التجارية العابرة عبر منطقة نفوذه، وأوكل لهم أيضا استخلاص الضرائب التي كان يجبيها من بعض الأملاك في مدينة «غات». بالإضافة على هذا كان الأتراك يرسلون له خلعة التولية في بداية كل سنة متمثلة في برونس أحمر ومسدس. وقد كان لهذا التحالف السياسي، الذي ربط الشيخ أمود بالدولة العثمانية، أن زادت هيبة القبيلة لدى بقية القبائل الطوارقية التي أعلنت في الأخير خضوعها لإرادة قبيلة «يمانان» ومما يلاحظ أن «الشيخ أمود» لم يكن رجلا عسكريا فحسب بل كان رجل علم ومعرفة إذ تلقى تعليمه الأول في مدينة «جانن» حيث حفظ القرآن الكريم وأستوعب مبادئ اللغة العربية. ونشير هنا أن الحياة الثقافية والعلمية في مدينة جانن، كانت مزدهرة بفضل الموقع الجغرافي الممتاز الذي أهلها لأن تكون محطة توقف القوافل التجارية التي تمر عبر المنطقة، ووفد إليها علماء كثيرون كانوا وراء تنشيط وازدهار هذه الحياة الثقافية من أمثال «محمد حنش محمد عالي» الذي أسس فيها مدرسة لتدريس علوم الفقه، زيادة على الدور التعليمي والتثقيفي الذي لعبته الطرق الصوفية مثل القادرية، ازدادت المكانة العلمية للمدينة بتأسيس الطريقة السنوسية زاويتها سنة 1901. لم يكتف «الشيخ أمود» بما أخذه على أيدي علماء مدينة «جانن» بل انتقل إلى مدينة «تامنغست» و «عين صالح» لاستزادة من مختلف علوم عصره، وكان لهذه الثقافة الدينية تأثير بالغ الأثر على أتباعه ومناصريه من بقية القبائل الطوارقية، الذين لبوا نداء الجهاد الذي أعلنه على الفرنسيين. ويمكن القول أن تجاوب قبائل الطوارق مع دعوة «الشيخ أمود» يعود إلى عاملين اثنين:

- تمسكه بالدين الإسلامي الحنيف الذي نبذ التعاون مع الاستعمار وحرم الاتصال بغير المسلمين.

- إيمانه المطلق بتوحيد جهود القبائل الصحراوية، ونبذه للفرقة والتمزق الذي كانت تغذيه السياسة الاستعمارية قصد تفكيك الوحدة الوطنية.

معارك الشيخ أمود

خاض الشيخ أمود طوال حياته معارك عدة ضد الجيش الفرنسي. وكان الانتصار حليفه في أغلبها. ولم تكن هذه المعارك مقتصرة على بقعة جغرافية معينة، بل شملت كامل منطقة الجنوب الشرقي من الصحراء وامتدت رقعة هذه المعارك داخل الأراضي النيجرية والتشادية والليبية، مما أفقد القوات الفرنسية زمام المبادرة والسيطرة على الصحراء. وكانت النتيجة أن انحصرت تواجد هذه القوات في داخل المدن الكبرى مثل «ورقلة» و «عين صالح». ولم تتجرأ القوات الفرنسية على التوغل في مناطق الطوارق الذين أحكموا حصارهم على تنقلات الجيش الفرنسي إلا بعد الاستعانة بخبرة السكان المحليين بشتى الوسائل الممكنة، من خلال إجبارهم مثلا على الانخراط ضمن وحدات الجيش الفرنسي كأدلاء وخيالة، ورغم هذا فإن الأمور لم تستقر لفرنسا إلا بعد العشرينات من هذا القرن. وكانت أولى المعارك التي شارك فيها «الشيخ أمود»، معركة «بئر الغرامة» عام 1881، التي قتل فيها المقدم فلاترس كما أشرنا سابقا. والذي لم نشير إليه؛ هو أنه خلال هذه المعركة برز «الشيخ أمود» للمقدم فلاترس وأصابه في كتفه الأيمن. ولكن مرشد القوات الفرنسية الترقى «أضيمن بن شيخة» استطاع أن يصيب بضربة قاتلة. والأمر الثاني؛ أن انهزام القوات الفرنسية في أول اصطدام عسكري لها مع قبائل الطوارق ترك أثارا كبيرة على

نفسية القادة العسكريين الفرنسيين الذين لم يفكروا في العودة إلى للتوغل في الصحراء إلا بعد عام 1889، إذ في هذه السنة أجتاز الكومندان « فور لامي» Foureau Lamy المنطقة، لكنه استفاد من تجربة حملة فلاترس المريرة، فأجتنب الاحتكاك مع السكان وأتجه بقوته إلى النيجر⁽¹⁶⁾.

معركة جانت

لما بدأ النفوذ العثماني يشهد انكماشاً وانحصاراً على إقليم ليبيا الشقيقة استغل القادة الفرنسيون هذا الظرف العصيب الذي كانت تعاني منه السلطة العثمانية فراحوا يمدون ويوسعون من نفوذهم على الصحراء الشرقية. فدخلت قواتهم مدينة « عين صالح 1900» ومدينة « تمنغاست » في عام 1904 و« إيليزي » 1908، ووصلوا مدينة جانت مع مطلع عام 1909، وفي هذه الأخيرة، اصطدم الفرنسيون مع قوات الشيخ أمود لكن ميزان القوة كان هذه المرة لصالح الفرنسيين. وقد بقيت المدينة تحت النفوذ الفرنسي حتى عام 1911، وهذا بسبب انشغال الشيخ أمود بالحرب الدائرة بين السنوسيين والإيطاليين، إذ انسحبت قواته إلى داخل الأراضي الليبية لمد يد المساعدة والعون للمقاومة الليبية. وبعد الانتصار على الإيطاليين عاد الثوار إلى مدينة جانت يدعمهم في ذلك رجال الطريقة السنوسية، وشددوا الخناق على المدينة، ولم تستمر مقاومة الفرنسيين هذه المرة طويلاً، إذ ما فتئت أن انهارت أمام إصرار الثوار وعزيمتهم، فبدؤوا في الانسحاب، وراح الثوار يتبعون الفلول الهاربة من الجند الفرنسي الذي كانت خسائره المادية والبشرية كبيرة. وبقيت مدينة « جانت » مستعصية على الفرنسيين حتى سنة 1916، عندما أدخلت وزارة الدفاع الفرنسي تغييرات وإصلاحات تمكنها من استعادة نفوذها وهيبتها على الصحراء وخاصة عندما عينت الجنرال « لابيرين » Laperrine قائداً عاماً للجيش الفرنسي في الصحراء. ورغم استعادة الفرنسيين للمبادرة العسكرية في الصحراء الشرقية مؤقتاً، باحتلال مدينة « جانت » سنة 1916، إلا أن، تصعيد العمليات العسكرية المسلحة من جانب الطوارق أزرع في منطقة الطاسيلي على الحاميات والمراكز الفرنسية، كان له أثر عميق على معنويات الجيش الفرنسي، الذي تيقن في استحالة إخضاع الطوارق وإسكات مقاومتهم خاصة وأن الطوارق ومن خلال تعاملهم مع الهجمة الاستعمارية، اكتسبوا خبرة ودراية في إيجاد الخطط التي تعرقل التوسع والتوغل الفرنسي. فقد أهتدي الشيخ أمود إلى أسلوب حربي تكتيكي مكنه من التغلب على عامل كبر الرقعة الجغرافية التي تدور عليها المعارك؛ وذلك من خلال تقسيم المهام العسكرية بين قادته وأعوانه. وكان هؤلاء القادة يمثلون مختلف القبائل الطوارقية. وكانت خطته الاستراتيجية تعتمد على أسلوب الكر والفر، واستخدام الكمائن باعتراض القوافل الفرنسية التموينية منها أو الفرق العسكرية ومباغتتها وتحاشي الدخول معها في مواجهات مباشرة، لأن ميزان القوة غير متكافئ بين الطرفين. وكانت نتيجة هذا الأسلوب في المقاومة، تكبد الجيش الفرنسي لخسائر بشرية ومادية معتبرة. فعين على منطقة عمر إدريس كل من القاندين « الشيخ العايب» من قبيلة « إيفوغاس » بمساعدة أخاه «حبة تول» ، ومن أهم المعارك التي شارك فيها هذان القاندين معركة « تازروفت » سنة 1917 و «تابنكورت » و « وادي أوال ». أما على منطقة « إيليزي » وضواحيها فقد عين القائد « إبراهيم أوق بدة»، بمعوية « الشيخ التومي»، وكانت أول معركة لهما معركة « وادي إيميهور » زيادة على معركة « تين هضان » ، التي استشهد فيها عدد كبير من الثوار . وكإجراء انتقامي وتخويفي ألقت السلطات الفرنسية القبض على سبعة من أعيان مدينة « إيليزي » وأعدمتهم وأقبرتهم في قبر جماعي. ومن المعارك الشهيرة التي خاضها الثوار ضد الجيش الفرنسي نذكر معركة « عين

الحجاج» التي غنم فيها الثوار، غنائم معتبرة من العدة والعتاد وقتل فيها الضابط الفرنسي Le Marechal Des Logis⁽¹⁷⁾. مع ثمانية عشر من القناصة والعشرات من الأسرى من بينهم ضابط فصيلة، ولم ينج من المعركة سوى ثلاثة جنود تمكنوا من الفرار⁽¹⁸⁾.

أما عن المنطقة الواقعة بين «جانت» ووسلسلة جبال الهقار، فقد عين الشيخ أمود القائد «أبة غابلي» ومن أشهر معاركه معركة «وادي تهراق» وإيلمان «وتي هاو هاو» بين عين صالح تامنغست والتي قادها القائد «منيتة شبكي» جد الراوي، وانتهت بانحسار القوة الفرنسية. ومن المعارك البارزة أيضا نذكر معركة «عين إيمجن» في 13 جويلية 1916 التي تكبدت فيها القوات الفرنسية خسائر كبيرة، وأرغم الثوار الضابط الفرنسي Le Quitot على الانسحاب من ساحة المعركة والالتجاء إلى برج فلاترس Fort Flatters، بعد أن ترك وراءه حوالي 13 قتيلًا ومن النتائج المترتبة على هذه الهزيمة الفرنسية نفاذ مخزون المؤونة المخصصة للجنرال Meynier القائد العام للجيش الصحراوي لشهري جويلية وأوت⁽¹⁹⁾.

وأمام تصعيد العمليات العسكرية من جانب المقاومين الطوارق، بدأت السلطات الفرنسية في التفكير في التراجع والانسحاب من الصحراء الشرقية، إلا أنها تبدي مخاوفها من هذا الإجراء، لأنه يحول منطقة الهقار والطاسيلي إلى مرتعا لانتشار الأفكار المعادية للوجود الفرنسي، ومرتعا للفرق السنوسية يقصدها الثوار⁽²⁰⁾.

في هذه الأثناء الحرجة والعصيبة التي بدأ يمر بها الوجود الفرنسي في المنطقة، قرر الثوار الطوارق بقيادة «الشيخ أمود» استعادة مدينة «جانت». ولا نقف كثير عند استعدادات الثوار التي سبقت عملية الهجوم، لأنه يطول شرحها، ومراحل هذا الهجوم ونتائجها، إنما نشير فقط أن الجديد في هذا الهجوم كان استخدام الثوار سلاح المدفعية وأسلحة حديثة أخرى، وبتعداد قدر ب 400 مجاهد. وبعد حصار دام عدة أيام سقطت المدينة بيد الثوار وتشنت شمل الحامية الفرنسية التي سقط قائدها Le Marechal Des Logis La Pierre أسيرا وهو تائه في الصحراء. وقد ترك لنا هذه التفاصيل ومجريات هذه المعركة في تقرير جد قيم رفعه للقيادة العامة للجيش الفرنسي بعد إطلاق سراحه⁽²¹⁾. أمام هذا الانكسار للجيش الفرنسي بدأت الحكومة العامة بالجزائر في التفكير والبحث عن صيغ جديدة لتكسير الصمود الطوارقي. وكانت أولى الخطوات إعادة ترتيب الجيش الصحراوي وتجميعه بعد تشتته وتزويده بكميات أكبر من الأسلحة والعتاد وبفرق القناصة والصباحية الذين يتميزون بقدرات قتالية ممتازة وزيادة حجم التموين في ميدان الغذاء واللباس وربط المراكز والحاميات الفرنسية بالخطوط البرقية وتشجيع الأهالي على الانخراط في صفوف الجيش الفرنسي. وقد أثمرت هذه الإجراءات وخاصة وأن الثوار فقدوا حليفا قويا متمثلا في السنوسيين الذين كانوا يمدونهم بالأسلحة ويسمحون لهم باستخدام الأراضي الليبية كقواعد خلفية، بعد رجحان الكفة لصالح الإطاليين الذين أبرموا مجموعة من الاتفاقيات والمعاهدات الأمنية مع فرنسا لخلق المقاومة الشعبية في كل من ليبيا والجزائر.

ورغم هذه الترتيبات الفعالة من جانب فرنسا، إلا أن السلطات الفرنسية كانت على دراية تامة بأن هذه الأخيرة كانت غير كافية لجعل الطوارق أزجر يضعون السلاح ويسلمون بالواقع الاستعماري لهذا دخلت فرنسا في مفاوضات مع «الشيخ أمود» لإبرام الصلح. وإقناعه بحسن النوايا الفرنسية أرسلت له بعض الشخصيات ذات النفوذ المعنوي والروحي على طوارق الصحراء

الذين استقدمتهم من « ورقلة » و « عين صالح » و « المنبوعة » والوادي « وتقرت » وكان طلب فرنسا الوحيد، إلقاء السلاح مقابل اعتراف فرنسي بتبعية منطقتي الهقار والطاسيلي لشيخ أمود، وتعيين هذا الأخير سلطانا على قبائل الطوارق، إلا أن الشيخ أمود رفض العرض الفرنسي رغم مغربا ته وأختار المقاومة عن الاستسلام والرضوخ لإرادة المستعمر. ولما ضاقت به السبل اختار المنفى على أن يعيش على أرض يدينها المستعمر الكافر.

وفي خاتمة دراستنا هذه، يمكننا إيجاز فشل المقاومة الشعبية الطوارقية عامة وثورة الشيخ أمود خاصة بالعوامل التالية:

- استماتة فرنسا في التمسك بالصحراء، لما تمثله من مجال حيوي استراتيجي يربطها بمستعمراتها في إفريقيا الغربية والوسطى. وهذا ما جعلها تسخر كل إمكانياتها البشرية والمادية المتاحة للقضاء على أي تمرد أو رفض للوجود الفرنسي.

- سياسة فرق تسد التي انتهجتها فرنسا لإفشال الثورة وإخماد روح المقاومة عند قبائل الطوارق. هنا نشير آلي نجاح فرنسا في استمالة سلطان الهقار « موسى آق مستان » واستخدامه كأداة للدفاع عن فرنسا وحضارتها وقيمها وأحقيتها في الجزائر.

- تضيق الخناق على الثوار بواسطة الضغط على إيطاليا في منع الثوار من التزود بالأسلحة والمؤن وقد أبرمت في هذا السياق اتفاقيات بين الدولتين تبيح حق المتابعة داخل أراضيها. ورغم هذه الظروف والعوامل المثبطة للهمم والعزائم، إلا أن شرارة الثورة الشعبية استمرت مشتعلة ومتأججة، ولم تستتب الأمور لفرنسا إلا بعد العشرينات من هذا القرن بوفاة الشيخ أمود بمنطقة الغريفة بالأراضي الليبية سنة 1928، وبوفاته طويت صفحة مشرقة من بطولات الشعب الجزائري الذي سيسارع مرة أخرى لتقديم التضحيات والقرايين فداء الوطن مع اندلاع الثورة التحريرية.

مصادر ومراجع الدراسة

- 1 - من الشواهد الدالة على وطنية قبائل الطوارق وإيمانهم بجديّة مقاومة المحتل الأجنبي نكتطف اعتراف أحد جنرالات فرنسا وهو Meynier الذي يقول في ص 272:
- Dans les nombres compements “La touareg qui furent rencontres il n y avait plus que les femmes, la plus part des hommes avaient rejoint les rebelles...”, *La guerre des Senoussya dans d’Afrique française 1915-1918*, in R. A. 1939, 227-275, 323-357.
- (*) - استقينا أغلب المعلومات التاريخية التي تخص مجريّات وأحداث ثورة الشيخ أمود اعتمادا على الرواية الشفوية التي تفضل بها أحد الأشخاص الذين عايشوا الأحداث الأخيرة من ثورة الشيخ أمود، وقد سمحت درجة القرابة من قائد الثورة، أن يكون هذا الشخص ملما بمجريّات الثورة وتطوراتها. ويعرف هذا الشخص في مدينة جانت بالشيخ الملاصي واسمه الحقيقي «عبد الله منيتة» لهذا فنحن مدينون له في توضيح عدة حقائق تاريخية لم نعثر عليها في المصادر والمراجع الفرنسية
- 2 - عن قضية «جانت» والصراع الدولي حولها أنظر؛ عبد الرحمان التشايجي: الصراع التركي الفرنسي في الصحراء الكبرى . ترجمة على أعزّازي، طرابلس 1982.. وكذلك
- Marchand, H. (1910). *Les pretentions Turques en Afrique*, in ques. dipl. et. col.
- Cartier, M. (1911). “Les Turcs en Afrique centrale, la frontiere Franco-Tripolitaine”, *Afrique Française*, No: 21.
- 3 - عن المساهمة الجزائرية في حرب الأشقاء الليبيين ضد الغزو الإيطالي، علينا أن نشير إلى الدور البطولي الذي لعبه الأمير علي باشا ابن الأمير عبد القادر وابنه وانتقاله من سورية إلى ليبيا لمحاربة الإيطاليين. حول هذا الموضوع راجع جورج ريمون Georges Remon وكتابه «من داخل معسكرات الجهاد في ليبيا. ترجمة عبد الكريم الوافي. ليبيا 1983.
- 4 - يظهر ذلك في رسالة أرسلها «أهتيغال» إلى حاكم اغدامس يوضح له فيها ارتباطه الراسخ بالخليفة واستعداده التام للدفاع عن مصالح المسلمين. وردت هذه الرسالة ضمن مجموعة من الرسائل التي أوردها «بارنارد . م أنظر؛
- Bernard, M. (1882). *Deuxieme Mission Flaters, historique et raport, rediges au service central des affaires indigenes*, A. Jordan, Alger, 156-157.
- 5 - احمد إبراهيم دياب : لمحات من التاريخ الإفريقي الحديث . دار المريح ، الرياض ، 1981. ص 181.
- Stucklé, Henri (1884). *Le Commerce de la France avec le Soudan*, Paris,- 6 Challa, 23-30.
- 7 - عن السياسة الفرنكو - طرقية، أنظر؛
- Desplaus, Servan (1893). *La Politique Franco-Touareg in nouvelle revue*, T LX XXIII.
- Djebari, M. (1895). *Les Survivants de la Mission Flaters*. Imp. Brigol, Tunis, - 8 13.
- Bernard, M. (1882). *Deuxieme Mission Flaters, historique et raport*, - 9 *rediges au service central des affaires indigenes*, A. Jordan, Alger.
- Lhote, Henri (1944). *Les Touaregs du Hoggar*, Payot, Paris. - 10

- Eydoux, Henri-Paul (1938). *L'Exploration du Sahara*, Gallimard, Paris.- 11
12 من المصادر الفرنسية التي تعرضت لهذه الحادثة بالتفصيل، نذكر
- Bernard, Frédéric (1886). *Deux Missions Françaises chez les Touareg en 1880-1881 (1896)*, A. Jordan, Alger.
- “Les Deux Missions Transsahariens du. Lt. Flatters”, *Bul. Soc. Geo.*, Alger 1909, 43-61.
- 13 يحيى بوعزيز: تاريخ الجزائر في الملتقيات الوطنية والدولية. ديوان المطبوعات الجامعية. الجزائر 1991. ص 70.
- 14 - كانت نهاية هذا الراهب الجاسوس القتل على أيدي مجموعة من الطوارق الذين اقتحموا عليه قلعة في جبل اسكارم ، لما تيقنوا من الدور الحقيقي الذي كان يقوم به، واستولوا على مخزن الأسلحة الذي كان يخفيه. للتوسع أنظر؛
- Lessourd, Paul (1933). *La Vraie figure du père de Foucauld*, Flammarion, Paris.
- Bazin, René (1924). “Charles de Foucauld et les Musulmans”, *R.D.M.*
- Robert, C., *L’Ermite du Hogger, la vie au désert de Charles de Foucauld*, Baconnier, Alger, 1938.
- 15 حول هذه المعركة، أنظر؛
- Cauvet, G. (1945). *Le Raid du Tientenant Cottenest*, Ouest. Dipl. Col. XIV, 102-107.
- Gautier, E.F., “Le Sahara Touareg”, *Bul. Soc. Cpm.*, Paris, T. XXV, 442-443.
- 16 - عن ثورة الشيخ أمود، أنظر؛
- Bernard, A. (1921). “Le Sahara Français Pendant La Guerre”, *Bul. C.A.F.*, Suppl.
- Fock, A. (1925). “La Situation au Sahara Centrale, Senoussya et Touareg”, *B.C.A.F.*
- Ardaillon, L.T. (1911). “Notes Sur Les Touareg Ajjer”, *B.S.G.*, Alger.
- Ardaillon, L.T. (1915). “L’oasis de Djanet”, *Bul. C. A. F.*, Année.
- La Mission Foureau-Lamy (1899). “A la suite de la Mission Lamy:-17 Les reconnaissances du Capitaine Pein”, *Bul. Com. A. F.*, 176-178.
- 18 - Meynier, G., op.cit., 268.
- 19 - Meynier, G., ibid, 269.
- 20 - Meynier, G., ibid, 258.
- 21 - Meynier, G., ibid, 259.
- 22 - “Deux episodes de la guerre au Sahara. Les rapports du Marechal des Logis Lapierre”, *Bul. C.A.F.*, Suppl. 1920, 62-91.
- ويتضمن هذا التقرير مجموعة من الصور التاريخية الفريدة من نوعها لتحصينات العسكرية للمدينة ومرفقا أيضا بخريطة توضيحية لمدينة جانت وضواحيها.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/2 (2016), s. 13-34

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN REKABETÇİLİĞİ: GÜMRÜK BİRLİĞİ SONRASI DÖNEM İÇİN AMPİRİK BİR DEĞERLENDİRME

Giray GÖZGÖR*

Özet

Bu çalışma 1996-2015 dönemi için Türkiye ekonomisinin rekabet gücünü incelemektedir. Bu çalışmada yapılan analiz, “Büyük Ticaret Çöküşü” ve “Avro Bölgesi Borç Krizi” olarak adlandırılan dönemleri de içeren bir biçimde, dış şokların en büyük ticari ortaklara karşı hesaplanan “Mukayeseli Üstünlük İndeksleri” üzerindeki etkisinin kalıcı olup olmadığının saptanmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda 1996-2015 dönemi dış ticaret verileri dikkate alınarak Türkiye’nin en büyük ticari ortağı olan 10 ülke tespit edilmiş ve “Mukayeseli Üstünlük İndeksleri” arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan “ikinci nesil” panel birim kök test sonuçları ise ilgili dönemde meydana gelen şokların, Türkiye ekonomisinin rekabet gücü üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını göstermektedir. İmalat sanayi sektörü üzerine yapılan ampirik analizde ise, emek verimliliğindeki 1% artışın ihracat performansını 3.5% arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi; Rekabetçilik; Mukayeseli Üstünlük; Ricardo Modeli; Büyük Ticaret Çöküşü; Avro Bölgesi Borç Krizi; Panel Birim Kök Analizi.

JEL Kodları: F10; F14; C23

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, giray.gozgor@medeniyet.edu.tr

COMPETITIVENESS OF THE TURKISH ECONOMY: AN EMPIRICAL ASSESSMENT ON THE POST-CUSTOM UNION PERIOD

Abstract

This paper examines competitiveness of the Turkish Economy over the period 1996–2015. The analysis of the paper includes the periods of the “Great Trade Collapse” and the “Eurozone Debt Crisis” and aims to determine whether impacts of the external shocks on the comparative advantage index -that is calculated against the largest trading partners of Turkey- are permanent or temporary. In this context, considering the foreign trade data for the period from 1996 to 2015, we identify the largest 10 trading partners and find that there is a cross-sectional dependence among the comparative advantage indexes. The results of the “second generation” panel unit root tests, which take cross-sectional dependence into account, indicate that the external shocks sound persistent effects on the competitiveness of the Turkish economy. Furthermore, the analysis of the manufacturing sector indicates that a 1% increase in the labor productivity leads to a 3.5% increase in the export performance.

Keywords: Turkish Economy; Competitiveness; Comparative Advantage; Ricardian Model; Great Trade Collapse; Euro Zone Debt Crisis; Panel Unit Root Tests.

JEL Codes: F10; F14; C23

Giriş

Uluslararası iktisat yazını Ricardo (1817)'nin “Mukayeseli Üstünlükler” teorisi ile birlikte uzmanlaşmanın ve belli bir mal grubunda mukayeseli üstünlüğe sahip olmanın uluslararası ticaretteki önemini keşfetmiştir. Bu teori, temel olarak belli bir mal grubunda uzmanlaşan ülkelerin uluslararası ticaretten fayda sağlayacağını ve bu faydanın da refah artışına yol açacağını savunmaktadır. Bunun aksini savunan birtakım görüşler de literatürde bulunmakla birlikte¹, Mukayeseli Üstünlükler hipotezinin, Roy (1951) ve Ruffin (1988) tarafından yapılan katkılar ile özellikle, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticareti açıklama bakımından önem arz ettiği söylenebilir.

Ricardo'nun modeli, ülkelerin göreceli olarak daha verimli oldukları sektörlerle ait ürünleri üretmeleri ve ihrac etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu teorinin geçerliliği 1950'lerin başından itibaren, ekonometrik yöntemlerin gelişimi ile birlikte, ampirik olarak test edilebilmiştir. (Balassa, 1963; MacDougall, 1951 ve 1952; Stern, 1962). Ancak uluslararası ticaret literatüründe oldukça öneme sahip olan bu teori, 1960'ların ortasından 1990'lı yılların sonuna kadar ampirik olarak neredeyse hiç test edilmemiştir (Golub ve Hsieh, 2000; Costinot vd. 2012). Bu dönem aralığında ülkeler arasındaki “faktör donatımları arasındaki farkı” temel alan Heckscher-Ohlin modeli ampirik literatürde oldukça ilgi çekmiştir (Bowen vd. 1987; Davis ve Weinstein, 2001; Schott, 2004; Treffer, 1993 ve 1995). Bunun temel nedeni Heckscher-Ohlin modelinin ülkeler arasındaki faktör donatımlarındaki farklılığa odaklanması ve bu farkın ülkeler arasındaki teknoloji farkları ile açıklanabilecek olmasıdır. Yani, modelin teknolojiyi dikkate aldığına dair oluşan sezgisel bir bakıştır. Ricardo'nun modeli ise temel olarak fiziksel emek verimliliğine odaklanır, ancak bir malın üretiminde kullanılan fiziksel emek verimliliğini ölçmek gerçekten çok zordur. Örneğin Deardorff (1984 ve 1998)'e göre, bu “ölçüm problemi” Ricardo'nun modelini ortaya koyuş biçimi ile ilgilidir: Gözlenemeyecek bir veri olarak fiziksel emeği kullanan model, ancak dolaylı olarak denge noktasında tam uzmanlaşmanın var olduğunu gösterebilmektedir. Bu da, tam uzmanlaşma için gerekli olan emek miktarının hiçbir zaman gözlenememesi demektir. Çünkü ithal edilen malların neredeyse tamamı hiçbir zaman ithal edilen ülke tarafından üretilmez. Bu nedenle Costinot vd. (2012)'ye göre, uluslararası ticarete

mukayeseli üstünlükler hipotezini değerlendirirken bağımlı değişken olarak sadece ihracat performansının değerlendirilmesi en doğru yaklaşım olacaktır.

Emeğin verimliliği, temel faktörler olarak adlandırılabilir, ülkelere veya sektörler için değişen deterministik bir bileşene sahiptir. Bu bileşenler temel olarak kurumsal, coğrafi veya altyapı farklılıklarından meydana gelebilir ve bu değişkenler ilgili ülkedeki veya sektördeki tüm üreticileri etkiler. Ancak diğer taraftan emek verimliliğinin stokastik bileşeni olarak bilinen rassal bir biçimde ortaya çıkabilen ve teknoloji ya da know-how farklılıkları olarak ifade edilebilecek bir birleşeni daha vardır ki; emek verimliliğinin kendine has olan bu kısmının modellenmesi oldukça güçtür. Ancak Eaton ve Kortum (2002) modelinin geliştirilmesi ile birlikte ölçüm ile ilgili bu temel sorun ortadan kalkmıştır. Bu noktada, şaşırtıcı bir biçimde Costinot vd. (2012) tarafından yapılan çalışmanın ilk defa gerçek anlamda Ricardo modelinin geçerliliğini test eden teorik altyapıyı ve ampirik yöntemi ortaya koyduğunu söyleyebiliriz (Costinot vd. 2012:582). İlgili çalışmaya göre, emek verimliliğindeki %1'lik bir artış ihracat performansı %0,53 arttırmaktadır. Yani Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler modeli geçerlidir.

Bu ampirik bulgu ile birlikte artık uluslararası iktisadın en can alıcı sorusunu sorabiliriz: Bir ülke hangi malların ticaretini yapmalıdır? Çalışmamız açısından önemli olan ise Türkiye ekonomisi açısından ticaretten kazanımları değerlendirmektir. Bu bağlamda çalışmada, Gümrük Birliği sonrası dönem için, 1996-2015 yılları arasındaki veriler kullanılarak Türkiye ekonomisinin rekabet gücü ve ticaretten kazançları incelenmektedir. Çalışmamızın amacı mukayeseli üstünlüklerin makro düzeyde olası değişimi üzerine ampirik bir analizi de içeren bir biçimde ampirik bir değerlendirme ortaya koymaktır.

Türkiye 1995 yılında Avrupa Birliği üye ülkeleri ile Gümrük Birliği anlaşması imzalanmış ve 1996 yılından itibaren Gümrük Birliğine dâhil olmuştur. Şüphesiz Türkiye'nin Gümrük Birliğine dâhil olması hem uluslararası ticaret hacmini hem de ticaretin bileşenini etkilemiş ve bu durum yıllar içerisinde her bir mal grubu bağlamında (mikro düzeyde) mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu ürün grubunun değişmesine neden olmuştur. Yine de uluslararası ticaretteki ve dolayısıyla mukayeseli üstünlüğü toplam olarak (makro düzeyde) ele almak Türkiye

ekonomisinin yaşamış olduğu olası rekabet gücü değişimi konusunda bir fikir edinmemizi sağlayacaktır.

Bu çalışmadaki analizimiz mukayeseli üstünlüğün belirleyicilerini araştıran birçok çalışma ile direkt olarak olmasa da ilişkilidir. Örneğin, Beck (2003), Delgado vd. (2012), Harrigan (1999), Manova (2013), Morrow (2010), Romalis (2004), Nunn (2007) ve Yeaple ve Golub (2007) tarafından yapılan çalışmalar, mukayeseli üstünlüğün veya rekabetçiliğin belirleyicileri ya da kaynağı üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmadaki amacımız, gözlenen mevcut veriler ile sektörler arasındaki ihracat performans farklılıklarını “Ricardocu” bir bakış açısı ile ele almak ve ihracat performansı ile emek verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemektir. Emek verimliliğini belirleyen faktörler ise farklı bir analizi gerektirmektedir ve bu husus çalışmamızın amacı değildir.

Çalışmanın kalan bölümleri şu şekilde organize edilmiştir. İkinci bölüm, teorik altyapı ele almakta ve ticaretten kazançlar üzerine bir literatür taraması yapmaktadır. Üçüncü bölüm ampirik modeli, verileri, metodolojiyi açıklamaktadır. Dördüncü bölümde ampirik sonuçlar tartışılmaktadır ve beşinci bölüm ise sonuç bölümüdür.

Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

Ricardo'nun hipotezine göre, uzmanlaşmanın temelinde mukayeseli üstünlükler bulunmaktadır ve “mukayeseli üstünlük” temel olarak bir ülkenin rekabet gücünü göstermektedir. Ancak bu teorinin geçerliliği az sayıdaki çalışma ile ampirik olarak test edilmiştir. Eaton ve Kortum (2002) tarafından ortaya konan model Ricardo'nun modelinin ampirik olarak test edilebilmesi bağlamında bir çığır açmış ve bu konudaki literatür (Eaton ve Kortum (2012)'de ayrıntılı bir biçimde incelendiği üzere) son on yılda oldukça hızlı bir biçimde gelişmiştir.

Mukayeseli üstünlükler üzerine yapılan ampirik çalışmaların artmasındaki bir diğer etken gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaret hacminde yaşanan çarpıcı büyümedir (Hanson, 2012). Gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaret hacmindeki ağırlığı artmaktadır ve bu artışın nedenlerine bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerin temel olarak belli bir mal grubunda uzmanlaştıkları görülmektedir. Örneğin, Çin ve Meksika emek yoğun imalat sektörü ürünlerinde, Brezilya ve Endonezya tarım emtialarında, Nijerya ve Rusya petrol ve gaz ürünlerinde, Peru ve Güney

Afrika maden ürünlerinde uzmanlaşmışlardır. Bu ülkeler arasındaki kaynak ve teknoloji farklılıkları ülkelerin birbirileri ile ticaret yapmasını teşvik etmekte ve gelişmekte olan ülkelerin ticaret hacimlerinin dünya ticareti içindeki payı giderek artmaktadır (Hanson vd. 2015).

Ricardo'nun orijinal modelinde, ele alınan üretim fonksiyonlarının doğrusal olduğu görülür. Orijinal modelde Roy (1951)'in ülkelerin birden fazla faktör ile donatılmış olabileceği katkısı da göz önünde bulundurularak, literatürde mukayeseli üstünlük görüşünü açıklayan modele genel olarak "Ricardo-Roy (RR)" modeli adı verilmektedir. Mukayeseli üstünlük görüşünün teorik olarak gelişimi ile çekim (gravity) modelinin teorik gelişimi arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Çekim modeli, Anderson (1979), Anderson ve Van Wincoop (2003), Arkolakis vd. (2012) ticaret modelleri ile tutarlılık göstermektedir. Krugman (1980) ve Melitz (2003) modellerinde de çekim modeline ait spesifikasyonlar bulunmaktadır. Bu modellere ait spesifikasyonlarda ihracatçı sektörün bileşenleri ve yapısı değişmektedir, ancak tüm bu modellerde temel olarak bir ülkedeki en az bir sektörün ihracat yapabilme kabiliyeti (mukayeseli üstünlüğü) bulunmaktadır. Örneğin, Armington (1969) modelinde Anderson ve van Wincoop (2003) tarafından da kullanıldığı üzere, bir ülkenin ihracat kabiliyeti bir ürününe ait faktör donatımının dünyanın geri kalanı ile göreceli farkıdır. Krugman (1980) modelinde ise ihracat kabiliyeti, bir ülkenin bir sektöründe ürettiği ürün çeşidi sayısı ile ilgili sektörün marjinal üretim maliyetlerinin çarpımının, ticaret maliyetine ait elastikiyetinin üstel değeridir. Eaton ve Kortum (2002)² modelinde ihracatçı sektördeki bir ürün için bileşenler, ülkenin toplam ürün üretimdeki etkinliği ve de ilgili ürünün birim başına düşen üretim maliyetidir. Melitz (2003) modelinde ise ihracat kabiliyeti Krugman (1980) ile benzer bir biçimdedir; ancak sektördeki verimlilik "Pareto alt sınırı" kullanılarak düzeltilmiştir. İlgili modelde Krugman (1980)'den farklı olarak ikili ticaretin, her iki değişkenin (bir ülkenin bir sektöründe ürettiği ürün çeşidi sayısı ve sektörün marjinal üretim maliyeti) bir fonksiyonu olduğu ve ticaret maliyetlerinin (sabit) olduğu varsayımı modele eklenmiştir.

Teorik açıdan yukarıdaki modellerin gelişimi söz konusuysen, ampirik literatürde ise Costinot vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada Eaton ve Kortum (2002) modelinin geliştirilmiş bir versiyonun ampirik olarak

geçerliliği OECD ülkelerine ait yatay kesit verileri ile test edilmiş ve ilgili modelin geçerli olduğuna dair güçlü ampirik bulgulara ulaşılmıştır. Bu sonuç Ricardo' nun mukayeseli üstünlük teoreminin geçerli olduğu sonucuna ulaşan önemli bir ampirik bulgudur. Levchenko ve Zhang (2016)'da Eaton ve Kortum (2002) modelini kalibre ederek toplam sektörel etkinlik seviyelerini farklı ülkeler için tahmin etmiş ve bu etkinlik seviyelerinin zaman içerisinde ülkeler arasında yakınsadığı, dolayısıyla mukayeseli üstünlüğün zaman içerisinde zayıfladığı sonucuna varmışlardır. Daha sonra ise mukayeseli üstünlüklerdeki değişimin refah üzerindeki sonuçlarını değerlendirmişlerdir. Hanson vd. (2015) çekim modelini temel alan yaklaşımlarında sektörler için korumaları veya fiyat verilerini kullanmadan mukayeseli üstünlüğü değerlendirmiştir. İlgili çalışmaya ait yaklaşımda, daha önceki çalışmaların mukayeseli üstünlüğü zaman içinde statik bir olgu olarak algılamaya eğilimli oldukları belirtilmiş ve ihracat kapasitesi dinamik bir biçimde ele alınmıştır. Hanson vd. (2015) mukayeseli üstünlükler üzerine 62 ülke için 1962-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak şu iki önemli ampirik bulguyu elde etmiştir: 1) Ülkelerin ihracat kabiliyeti olan sektörlerinde aşırı bir uzmanlaşma vardır, 2) Bir ülkenin en yüksek ihracat kabiliyeti olan sektöründe yüksek oranlı bir dönüşüm söz konusudur ve her 10 yılda bir en yüksek ihracatı yapan sektörün ihracat hacmi üçte biri ile yarısı arasındaki bir oranda değişmektedir.

Bu noktada Mukayeseli Üstünlük ile ilişkili olduğunu belirttiğimiz uluslararası ticaretten elde edilen kazançlar literatürdeki son çalışmalarda nasıl hesaplanmaktadır? Örneğin, Arkolakis vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada, mikro seviye (firma düzeyinde) çalıştırılan ve zengin bir veri setine sahip yeni ticaret modellerinin ticaretten kazançlar literatürüne önemli bir katkısı olmadığı ve ticaretten kazançların “az olduğu” sonucuna ulaşılmıştır. Arkolakis vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada kullanıldığı üzere, ticaretten kazançlar (G_i) yukarıda belirtmiş olduğumuz Armington (1969), Krugman (1980), Eaton ve Kortum (2002) ve Melitz (2003) modellerindeki kantitatif teorik modellerden de görülebileceği üzere en genel biçimde, bir ülkede yurtdışında üretilen ürünlere yapılan harcamanın, ekonomideki toplam harcamalar içindeki payı (λ_i) ve toplam ticaret akışlarının taşıma ticaret (iceberg) maliyetlerine olan elastikiyet katsayısını (ε) belirtmek üzere $G_i = (\lambda_i)^{\frac{1}{\varepsilon}}$ formülü ile hesaplanmaktadır (Levchenko

ve Zhang, 2014; Ossa, 2015).³ ε katsayısının literatürde genelde 4 olarak kabul edildiği düşünüldüğünde⁴ bu durumda uluslararası ticaret, tamamen kapalı bir ekonomi durumuna göre Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisi için reel geliri sadece % 6,4 oranında; Birleşik Krallık ekonomisi için ise %10,8 oranında artırmıştır (Ossa, 2015). Ossa (2014 ve 2015) çalışmalarında bu modellerden elde edilen sonuçlardan daha yüksek kazançlar mevcut olabileceğini göstermiş, ancak bu çalışmalarda temel olarak ülkelerin uluslararası ticaretten kaçınmalarının oldukça yüksek maliyetli olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Felbermayr vd. (2013)'e göre ise bu modeller sadece taşıma (iceberg) maliyetlerini dikkate almakta ve gümrük tarifelerinin yarattığı maliyetleri dikkate almamaktadır. Tarifelerin yarattığı maliyetler de dikkate alındığında ticaretten kazançları gösteren $G_i = (\lambda_i)^{\frac{1}{\varepsilon}}$ formülünün içinde yer alan ve formülün “yurtiçinde üretilen ürünlere yapılan harcamanın ekonomideki toplam harcamalar içindeki payı” kısmı, basitçe ülkelere “ticaretten kazançları arttırmanız için tek yapmanız gereken ticaret hacmini arttırmaktır” mesajı vermektedir. Hâlbuki Ricardo (1817)'den itibaren bilindiği üzere, tüketimde tam olmayan bir ikame söz konusu olduğu zaman mukayeseli üstünlükler ticaretten kazançların büyüklüğü için oldukça önem arz etmektedir. Bir başka deyişle, genel anlamda göreceli olarak farklı teknoloji seviyelerine sahip ülkelerin bulunduğu bir dünya ekonomisinde, daha yüksek mukayeseli üstünlüğe sahip olan yani daha rekabetçi olan ekonomiler, ticaretten daha fazla kazanç elde eder. Kısacası, ülkelerin mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları sektörlerde ithalatın toplam harcamalar içindeki payı düşüktür ve de ülkeler mukayeseli olarak dezavantajlı oldukları sektörlerde daha fazla ithalat hacmine sahiptirler (Levchenko ve Zhang, 2014). Çalışmamız bu hususları dikkate alarak Türkiye üzerine bir ampirik uygulama yapmayı hedeflemektedir.

Veri Seti, Ekonometrik Metodoloji ve Ampirik Model Mukayeseli Üstünlük İndeksinin Hesaplanması

Arribas vd. (2009) tarafından yapılan çalışma takip edilerek Mukayeseli Üstünlük İndeksi (Comparative Advantage Index, bundan sonra CAI) aşağıdaki şekilde hesaplanabilir:

$$(X-M) / (X+M)$$

(1)

Denklem (1)'de X toplam ihracat miktarını, M ise toplam ithalat miktarını ifade etmektedir. Literatürde genel olarak Balassa (1965) tarafından ortaya konan Açıklanmış Mukayeseli Üstünlük (The Revealed Comparative Advantage, RCA) kullanılmaktadır. Ancak Balassa (1965) tarafından ortaya konulan bu ölçütte yer alan “rakip ülkenin ihracat miktarı” değişkeni çalışmamızın amacı bakımından subjektivite oluşturduğundan ampirik analizde Denklem (1)'de ifade edilen CAI kullanılmıştır. Ayrıca RCA ölçütü klasik bir ölçüm tekniği olmasına rağmen statik bir ölçüttür ve de özellikle kaybolan ve yeni ortaya çıkan ürünleri temel alma konusunda kusurları bulunmaktadır (Anand vd. 2012).

CAI -1 ile +1 arasında bir değer alabilmektedir. İndeks değerinin +1 e doğru yaklaşması Türkiye'nin X ülkesi ile (örneğin Rusya) olan dış ticaretinde genel olarak bir mukayeseli üstünlüğü olduğu şeklinde yorumlanabilir. CAI değerinin -1 e doğru yaklaşması ise Türkiye'nin X ülkesi ile olan ticaretinde mukayeseli üstünlüğünün olmadığını bir göstergesidir. Makro düzeyde ele alındığında, CAI değeri dış ticaret hacminde ne kadar dış ticaret fazlası veya açığı verildiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla bir ülkeye ait rekabet seviyesinin önemli bir ölçütüdür.

Veri Seti ve Ekonometrik Metodoloji

Çalışmada kullanılan veri seti 1996-2015 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır ve yıllık frekansta veriler kullanılmıştır. Çalışmada aylık ya da 3 aylık frekansta verilerin kullanılmamasının sebebi, ele alınan dış ticaret verilerinin mevsimsellik içermesidir. Çalışmadaki analizin 1996 yılından başlamasının temel nedeni ise veri kısıdı ile ilgilidir. Aynı zamanda Türkiye ekonomisi dış ticareti açısından Gümrük Birliği'ne geçiş bir “rejim değişimidir” ve bu yüzden daha önceki dönemleri kapsayacak bir veri seti için “Markov Switching” gibi rejim değişimlerini ele alan ekonometrik yöntemleri uygulamak gerekmektedir. Yine belirtmemiz gerekir ki “Büyük Ticaret Çöküşü” (Great Trade Collapse) olarak bilinen 2008-09 ve Avro Bölgesi Borç Krizi (Euro Zone Debt Crisis) olarak bilinen 2011-12 dönemleri yapısal kırılmalar yaratmış olabilir. Çalışmadaki ekonometrik yöntemler bu hususlar dikkate alınarak seçilmiştir.

Çalışmada ilk olarak, Pesaran (2004) tarafından ortaya konan kesitler arası bağımlılık testi uygulanmıştır. Kesitler arasında bağımlılığı dikkate alan panel birim kök testlerinden Pesaran (2007)'nin “ikinci nesil” panel

birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen birim kök sonuçları, Türkiye'nin Mukayeseli Üstünlük İndeksinde dış şokların kalıcı etkilere yol açtığını göstermektedir. Bu noktada ilgili analiz Gözgör (2011) tarafından da uygulandığı üzere Türkiye'nin 1996-2015 dönemi için ticaret hacminin en yüksek olduğu 10 ülkeye dayanmaktadır: ABD, Almanya, Çin, Fransa, Hollanda, İngiltere, İran, İspanya, İtalya ve Rusya. Mukayeseli Üstünlük İndeksinin hesaplanmasında kullanılan ihracat ve ithalat verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) dış ticaret verilerinden temin edilmiştir.

Pesaran (2004) yatay kesitler arası bağımlılığı dikkate alan test istatistiği (CD) geliştirmiştir. Bu test istatistiği Breusch ve Pagan (1980) test istatistiği olan Lagrange Çarpanının (LM) bir alternatifi olarak ortaya konmuştur. Yatay kesit sayısının (N) çok büyük ve zamanın (T) sonsuz olduğu durumlarda LM test istatistiğinin güvenilir olduğu gözlemlenmiştir. Bir başka deyişle, LM test istatistiği zamanın ve yatay kesit gözlem sayısının küçük olduğu durumlara uygun değildir. CD test istatistiği ise küçük örneklem ve yapısal kırılmaların olduğu durumlarda sapmalı tahminciler üretmemektedir. Pesaran (2004)'ün yatay kesit bağımlılık test istatistiği (CD) aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (2)$$

Bu testte sıfır hipotezi yatay kesitler arasında bağımlılık olmadığı, yani $CD \xrightarrow{d} N(0,1)$ $N \rightarrow \infty$ olduğu T 'nin yeterince büyük olduğu durumlar için tanımlanmıştır. $\hat{\rho}_{ij}$ artıkların ikili korelasyonunun örneklem tahmincisini ifade etmektedir.

Bu noktada Pesaran (2007) tarafından ortaya konan panel birim kök testi, dengeli panel veri seti için N sayıdaki yatay kesiti ve T sayıdaki zaman serisi verilerini dikkate almaktadır. Buna göre Pesaran (2007) ilk olarak aşağıdaki heterojen ve doğrusal modeli tanımlamıştır:

$$Y_{it} = (1 - \rho_i)u_i + \rho_i Y_{it-1} + u_{it} \quad (3)$$

Bu modelde u_{it} hata terimini ifade etmektedir ve ortak yapısal faktörleri içermektedir. Hata terimlerini içeren yapısal faktörler ayrı bir biçimde aşağıdaki denklemdeki gibi yazılabilir:

$$u_{it} = \gamma_i f_t + e_{it} \quad (4)$$

Denklem (4)'de, f_t gözlenemeyen ortak faktörleri, γ_i ilgili faktör yüklerini, e_{it} ortak faktörlerden bağımsız olan hata terimlerini ifade etmektedir. Hata terimleri kendine özgüdür, yani yatay kesitler boyunca birbirinden bağımsızdır. Bu nedenle Denklem (3) ve (4) birleştirilerek aşağıdaki şekilde yeniden yazılabilir:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i} Y_{it-1} + \gamma_i f_t + e_{it} \quad (5)$$

Bu modelde $\alpha_{0i} = (1 - \rho_i)u_i$ ve $\alpha_{1i} = (\rho_i - 1)$ eşitlikleri söz konusudur. Bu noktada Pesaran (2007), Cross-sectionally Augment (CADF) test denklemini, yani yatay kesit ortalamaları olarak değişkenlerin ilk farklarını ve gecikmeli değerlerinin kullanılmasını önermiştir. Böylece model ortak faktörlerin yatay kesitler arasındaki bağımlılıklarını dikkate almaktadır. Daha sonrasında, CADF denklemi aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + b_i Y_{it-1} + c_i \bar{Y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{Y}_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

CADF denkleminde, $\bar{Y}_{t-1} = \sum_{i=1}^N Y_{it-1}$ ve $\Delta \bar{Y}_t = \sum_{i=1}^N \Delta Y_{it}$ eşitlikleri söz konusudur. ε_{it} ise hata terimini ifade etmektedir. Pesaran (2007) tarafından ortaya konan panel birim kök testinin sıfır hipotezi, $\rho_i = 1$ tüm i yatay kesitleri için ve heterojen alternatif hipotez $\rho_i < 1$ bazı i değerleri için tanımlanmıştır. Burada $CADF_i$ yatay kesitlerin ortalamasıdır ve şu şekilde ifade edilebilir:

$$\overline{CADF} = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (7)$$

Mukayeseli Üstünlük İndeksinde kalıcı etkilerin saptanmasından sonraki aşamada emek verimliliği ile ihracat performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu analiz 2005 yılı için yatay kesit tahmin yöntemine (cross-section estimation) dayanmaktadır. Yatay kesit tahmin yönteminde ekonomik aktivitelerin uluslararası standart sanayi sınıflandırılmasına göre tanımlanan 18 sektöre ait veriler kullanılmıştır. Bu nedenle gözlem sayısı 18'dir. İlgili sektörlerin ayrıntıları Ek 1 de belirtilmiştir. Ayrıca toplam olarak ele alınan sektörler çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır ve bu analizdeki gözlem sayısı 13'tür. Ele alınan tahminler hem En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) hem de Enstrümantal Değişken (IV) yöntemlerine dayanmaktadır. IV tahmin yönteminde geçmiş çalışmalar ile benzer bir biçimde AR-GE harcamaları enstrüman değişken olarak seçilmiştir. Türkiye ekonomisi için 2005 yılına ait ilgili sektörler bazındaki emek verimlilikleri Groningen Üniversitesi Verimlilik Seviyesi Veri Setinden (Productivity Level Database) elde edilmiştir. İlgili veri seti Inklaar ve Timmer (2014) tarafından yapılan çalışmada ortaya konmuştur. İlgili sektörler bazındaki 2005 yılına ait ihracat hacmi ise TÜİK Dış Ticaret verilerinden temin edilmiştir. Türkiye ekonomisinin 2005 yılına ait ilgili sektörler bazındaki AR-GE harcamaları ise OECD Araştırma ve Kalkınma İstatistikleri (Research and Development Statistics) veri setinden elde edilmiştir.

Ampirik Model

Ricardo Mukayeseli Üstünlük teorisine göre ihracat performansı emek verimliliği ile pozitif bir ilişki içindedir. Bu ilişki aşağıdaki ampirik model ile ifade edilebilir:

$$\log iHR_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \log EV_{it} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Denklem (8)'de $\log iHR_{it}$ i sektörünün, t zamandaki ihracat miktarının doğal logaritmasını; $\log EV_{it}$ i sektörünün, t zamandaki emek verimliliğinin doğal logaritmasını, ε_{it} ise hata terimini göstermektedir.

Ancak belirtmemiz gerekir ki Costinot vd. (2012)'e göre ele almış olduğumuz bu ampirik modelde ortaya çıkabilecek iki olası hata söz konusudur: 1) Zayıflatma sapması (attenuation bias) olarak tanımlanan

emek verimlilik verisinin yanlış ölçülmüş olabilme durumu, 2) Eş zamanlılık sapması (simultaneity bias) olarak ifade edilen, aslında emek verimliliğinin ihracat performansına değil, yüksek ihracat performansının emek verimliliğine yol açıyor olabilme durumu. Bu olası sapmaların bertaraf edilebilmesi için AR-GE harcamaları enstrümantal bir değişken olarak modelde yer almaktadır ve IV tahmini yapılmaktadır. AR-GE harcamalarının enstrümantal değişken olarak kullanılması nedeni ise Eaton ve Kortum (2002) ile Griffith vd. (2004) gibi çalışmalarda teknoloji seviyesinin AR-GE harcamalarının bir fonksiyonu olarak tanımlanmış olmasıdır.

Ampirik Bulgular

Bu kısımda ilk olarak Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross-sectional Dependence, CD) test prosedürü Türkiye'nin 10 büyük ticari ortağı için hesaplanan CAI değerleri için uygulanmış ve ampirik bulgular Tablo 1'de raporlanmıştır.

Tablo 1: CAI Değerleri İçin Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Yatay Kesit Bağımlılığı	CAI
Yatay Kesit Bağımlılığı Test İstatistiği ve Olasılığı	61,9 (0.00)
Köşegen Dışı Unsurların Ortalama Mutlak Değeri	0,393

Notlar: Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı (CD) testinin sıfır hipotezi Türkiye'nin ticari ortaklarına göre hesaplanan CAI değerleri arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezidir. Olasılık değerleri parantez içinde verilmiştir.

Pesaran (2004) tarafından ortaya konulan CD testine ait Tablo 1'deki sonuçlar, yatay kesitlerin bağımlılığı olmadığı sıfır hipotezini güçlü bir biçimde reddetmektedir. Yani, istatistiki olarak anlamlı bir biçimde yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Bu nedenle Pesaran (2004) tarafından ortaya konan CD testine ait sonuçlar dikkate alınarak Pesaran (2007) tarafından ortaya konan ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel birim kök testi uygulanmıştır. Pesaran (2007) tarafından ortaya konan panel birim kök testine ait sonuçlar ise Tablo 2'de raporlanmıştır:

Tablo 2: CAI Değerleri İçin Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Heterojen Birim Kök Testi:	Sabit	Sabit ve Trend
Zt-bar İstatistiği	-1,204 (0,114)	-1,173 (0,120)

Notlar: Pesaran (2007) panel birim kök testi yatay kesit bağımlılığının olduğu varsayımına dayanmaktadır. Testin sıfır hipotezi “Türkiye’nin ticari ortaklarına göre hesaplanan CAI değerleri birim kök içermektedir” hipotezidir. Optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre seçilmiştir. Olasılık değerleri parantez içinde verilmiştir.

Tablo 2’de raporlanan sonuçlar, panel birim kök testinin sıfır hipotezi, “Türkiye’nin ticari ortaklarına göre hesaplanan CAI değerleri birim kök içermektedir hipotezi” reddedilememiştir. Bir başka deyişle, CAI değerine yönelik meydana gelen dış şoklar kalıcı etkiler bırakmaktadır. Ele alınan dönemin (1996-2015), 2008-9 Ticaret Çöküşünü ve 2011-12 Avro Bölgesi Borç krizini de kapsadığı düşünüldüğünde, özellikle bu küresel krizlerin Türkiye ekonomisinin mukayeseli üstünlüklerini yani rekabetçiliğini kalıcı bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Mukayeseli üstünlüklerde Gümrük Birliği sonrası dönemde kalıcı değişimlerin meydana geldiğinin saptanması ile birlikte, ilgili dönemdeki değişimi açıklamaya yönelik ileri bir adım daha atılabilir. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda imalat sanayindeki 18 sektör için 2005 yılına ait yatay kesit verisi dikkate alınarak fiziksel emek verimliliği ile ihracat performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Fiziksel emek verimliliğindeki artışın ihracat performansı üzerinde olumlu bir etkiye yol açacağı hipotezi Ricardo’nun Mukayeseli Üstünlükler teorisi olarak bilinmektedir. Ricardo’nun Mukayeseli Üstünlükler teorisinin geçerliliğine ilişkin yapılan regresyon tahminine ait sonuçlar Tablo 3’de raporlanmıştır.

Tablo 3’deki sonuçlara göre, emek verimliliğindeki yüzde 1’lik bir artış, ihracat performansını yaklaşık olarak yüzde 3,5 arttırmaktadır. Tablo 3’deki sonuçlarda dayanıklı (robust) standart hatalar raporlanmıştır. Sütun (I)’de alt sektörlerden toplam değere sahip olanlar çıkarılmış ve 13 sektöre ait sonuçlar raporlanmıştır. Sütun (II)’de ise gösterge (benchmark) sonuçlar gösterilmektedir ve 18 sektör için fiziksel emek verimliliğine ilişkin katsayı 3,42 olarak elde edilmiştir. Sütun (III) ve (IV) de raporlanan sonuçlar

2005 yılı için her bir sektördeki AR-GE harcamalarının doğal logaritma değerlerini (teknoloji seviyesinin bir göstergesi olarak) enstrüman değişken olarak kullanmaktadır. Elde edilen sonuçlar OLS tahminleri ile benzer niteliktedir: emek verimliliğindeki yüzde 1’lik bir artış, ihracat performansında yaklaşık olarak yüzde 3,6’lık bir artışa yol açmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisi imalat sanayi sektörü açısından Ricardo’nun Mukayeseli Üstünlük Modelinin geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3: OLS ve IV Tahminlerinin Sonuçları (2005 Yılı Yatay Kesit Tahmini)

Regresyon	I (OLS)	II (OLS)	III (IV)	IV (IV)
Emek Verimliliği (ln)	3,555 (0,087)***	3,421 (0,094)***	3,684 (0,104)***	3,515 (0,105)***
Gözlem Sayısı	13	18	13	18
R ²	0,89	0,88	-	-
Karesel Ortalama Hata (RMSE)	1,378	1,702	1,432	1,701

Notlar: Bağımlı değişken her bir sektördeki ihracat hacminin doğal logaritmasıdır. Sabit terim regresyon tahminine dâhil edilmiştir. Sütun (III) ve (IV) de raporlanan sonuçlar 2005 yılı için her bir sektördeki AR-GE harcamalarının doğal logaritma değerlerini (teknoloji seviyesinin bir göstergesi olarak) enstrüman değişken olarak kullanmaktadır. Tabloda dayanıklı (robust) standart hatalar raporlanmıştır. Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir. *** % 1 seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Sonuç

Bu çalışma 1996-2015 dönemi için Türkiye ekonomisinin rekabet gücünü incelemektedir. “Büyük Ticaret Çöküşü” ve “Avro Bölgesi Borç Krizi” olarak adlandırılan dönemleri de içeren çalışmamız, dış şokların en büyük ticari ortaklara karşı hesaplanan Mukayeseli Üstünlük İndeksleri üzerindeki etkisinin kalıcı veya geçici olduğunun saptanmasını hedeflemektedir.

Bu bağlamda 1996-2015 dönemi dış ticaret verileri dikkate alınarak Türkiye’nin en büyük ticari ortağı olan 10 ülke tespit edilmiş ve bu 10

ülkeye karşı hesaplanan “Mukayeseli Üstünlük İndeksleri” arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan “ikinci nesil” panel birim kök test sonuçları ise ilgili dönemde meydana gelen şokların, Türkiye ekonomisinin rekabet gücü üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını göstermektedir.

İmalat sanayi üzerine yapılan ampirik analiz de benzer sonuçlara işaret etmektedir. Emek verimliliğindeki yüzde 1’lik bir artış, ihracat performansında yaklaşık olarak yüzde 3,5’lik bir artışa yol açmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisi imalat sanayisi açısından Ricardo’nun Mukayeseli Üstünlük Modelinin geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Bu bulgular doğrultusunda Türkiye ekonomisinde ihracat performansının, dolayısıyla rekabetçiliğin arttırılabilmesi için sadece teknoloji seviyesinin ve sermaye miktarının değil aynı zamanda işgücündeki verimliliğin de önem arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Yeni Keynesyen teoriye ait geçmiş bulgular dikkate alındığında, özellikle 2016 yılı başında yapılmış olan asgari ücret artışının işgücü verimliliğini arttıracığı ve dolayısıyla ihracat performansını da olumlu etkileyeceği öne sürülebilir.

Son Notlar

¹ Örneğin, bkz. Imbs ve Wacziarg (2003) ve Cadot vd. (2011).

² Bu modelin çok sektörlü bir biçimde geliştirilmesi literatürde oldukça ilgi çeken bir konudur. Örneğin bkz. Bernard vd. (2003), Costinot ve Vogel (2014), Donaldson (2016), Kerr (2013), Levchenko ve Zhang (2016), Melitz ve Redding (2014 ve 2015).

³ Burada dikkatlerden kaçmaması gereken önemli bir nokta toplam ticaret elastikiyetini gösteren ε parametresinin farklı modellerde farklı yapısal parametreleri ifade ettiği hususudur.

⁴ ε parametresinin temel olarak 4 olarak kabul edildiği bir çalışma için bkz. Simonovska ve Waugh (2014a). Yine de Simonovska ve Waugh (2014a) tarafından elde edilen sonuçlar ticaret elastikiyetinin farklı modellere göre 2,79 ile 4,46 arasında değişebildiğini göstermektedir ve elde edilen bu katsayılar geçmişte yapılan çalışmalara kıyasla hem daha düşük hem de daha dar bir aralığa sahiptir. Örneğin, Eaton ve Kortum (2002)

modelinde ilgili parametrenin katsayısı ücret verilerinden hareketle 3,60 olarak hesaplanmış, ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları ve ticaret maliyetleri dikkate alındığında ise 8,28 ile 12,86 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Donaldson (2016)'da bu katsayı Koloni dönemdeki Hindistan ekonomisi için 5,2 ve standart sapması 2,1 olarak elde edilmiştir. Dolayısıyla, özellikle Arkolakis vd. (2012) tarafından elde edilen sonuçlara kıyasla Simonovska ve Waugh (2014a)'un sonuçları, ticaretten kazançların iki kat daha fazla olabileceğine işaret etmektedir.⁵ Bazı çalışmalar Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergesi (WDI) veri setinden elde edilebilecek “yüksek becerili ürünlerin toplam ihracat içindeki payını” teknoloji seviyesinin bir göstergesi olarak kabul etmiştir. Ancak ilgili veriler sektörel bazda mevcut değildir, bu nedenle de ilgili değişken sadece ülkeler arası karşılaştırmalar için uygundur.

Ek 1. Ekonomik Aktivitelerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırılması (ISIC, Rev. 3)

Sektör Kodu	Tanım
15 + 16	Gıda ürünleri ve içecek + Tütün ürünleri imalatı
17 + 18	Tekstil ürünleri imalatı + Giyim eşyası imalatı; kürk işleme ve boyaması
19	Deri tabaklama, işleme; bavul, el çantası, saraçlık koşum takımı ve ayakkabı imalatı
20	Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer örülerek yapılan maddeler
21 + 22	Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı + Basım ve yayım; plâka, kaset vb. Kayıtlı medyanın çoğaltılması
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı
24	Kimyasal madde ve ürün imalatı
25	Plâstik ve kauçuk ürün imalatı
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünler imalatı
27 + 28	Ana metal sanayii + Metal eşya sanayii, makine ve teçhizat dışında
29	Makine ve teçhizat sanayi
30 +31	Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı + Elektrikli makine ve cihazları imalatı
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazlar imalatı
33	Tıbbi aletler, hassas ve optik aletler, saat imalatı
34	Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı
35	Diğer taşıma araçları imalatı
36	Mobilya imalatı; benzeri yan sanayi ve diğer imalat
37	Geri dönüştürme faaliyetleri

KAYNAKÇA

- Anand, R., Mishra, S., & Spatafora, N. (2012). "Structural transformation and the sophistication of production." *International Monetary Fund Working Paper*, No: 12/59.
- Anderson, J.E., & Van Wincoop, E. (2003). "Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle." *American Economic Review*, 93(1), 170-192.
- Anderson, J.E. (1979). "A theoretical foundation for the gravity equation." *American Economic Review*, 69(1), 106-116.
- Arkolakis, K., Costinot, A., & Rodriguez-Clare, A. (2012). "New trade models, same old gains?" *American Economic Review*, 102(1), 94-130.
- Armington, P. (1969). "A theory of demand for products distinguished by place of production." *IMF Staff Papers*, 16(1), 159-178.
- Arribas, I., Perez, E., & Tortosa-Ausina, E. (2009). "Measuring globalization of international trade: Theory and evidence." *World Development*, 37(1), 127-145.
- Balassa, B. (1963). "An empirical demonstration of classical comparative cost theory." *Review of Economics and Statistics*, 45(1), 231-238.
- Balassa, B. (1965). "Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage." *Manchester School*, 33(2), 99-123.
- Beck, T. (2003). "Financial dependence and international trade." *Review of International Economics*, 11(2), 296-316.
- Bernard, A., Eaton, J., Jensen, J.B., & Kortum, S. (2003). "Plants and productivity in international trade." *American Economic Review*, 93(4), 1268-1290.
- Bowen, H.P., Leamer, E.E., & Sveikauskas, L. (1987). "Multicountry multifactor tests of the factor abundance theory." *American Economic Review*, 77(5), 791-809.
- Breusch, T.S., & Pagan, A.R. (1980). "The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics." *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cadot, O., Celine, C., & Strauss-Kahn, V. (2011). "Export diversification: What's behind the Hump?" *Review of Economic and Statistics*, 93(2), 590-605.

- Costinot, A., & Vogel, J. (2014). "Beyond Ricardo: Assignment models in international trade." *Annual Review of Economics*, 7, 31-62.
- Costinot, A., Donaldson, D., & Komunjer, I. (2012). "What goods do countries trade? A quantitative exploration of Ricardo's ideas." *Review of Economic Studies*, 79(2), 581-608.
- Davis, D.R., & Weinstein, D.E. (2001). "An account of global factor trade." *American Economic Review*, 91(5), 1423-1453.
- Deardorff, A.V. (1984). "Testing trade theories and predicting trade flows", R.W. Jones & P.B. Kenen (Eds.), *Handbook of International Economics*, Volume 1, (ss. 467-517), Elsevier: Amsterdam.
- Deardorff, A.V. (1998). "Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neoclassical world?" J.A. Frankel (Eds.), *the Regionalization of the World Economy*, (ss. 7-32), University Of Chicago Press: Chicago, IL.
- Delgado, M., Ketels, C., Porter, M.E., & Stern, S. (2012). "The determinants of national competitiveness." *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No. 18249.
- Donaldson, D. (2016). "Railroads of the Raj: Estimating the impact of transportation infrastructure." *American Economic Review*, Basım Aşamasında.
- Eaton, J., & Kortum, S. (2002). "Technology, geography and trade." *Econometrica*, 70(5), 1741-1779.
- Eaton, J., & Kortum, S. (2012). "Putting Ricardo to work." *Journal of Economic Perspectives*, 26(2), 65-90.
- Felbermayr, G., Jung, B., & Larch, M. (2013). "Icebergs versus tariffs: A quantitative perspective on the gains from trade." *CESifo Working Paper*, No. 4175.
- Golub, S.S., & Hsieh, C.T. (2000). "Classical Ricardian theory of comparative advantage revisited". *Review of International Economics*, 8(2), 221-234.
- Gözüör, G. (2011). "Purchasing power parity hypothesis among the main trading partners of Turkey." *Economics Bulletin*, 31(2), 1432-1438.
- Griffith, R., Redding, S., & Van Reenen, J. (2004). "Mapping the two faces of R&D: productivity growth in a panel of OECD Industries." *Review of Economics and Statistics*, 86(4), 883-895.

- Hanson, G.H. (2012). "The rise of middle Kingdoms: Emerging economies in global trade." *Journal of Economic Perspectives*, 26(2), 41-64.
- Hanson, G.H., Lind, N., & Muendler, M-A. (2015). "The dynamics of comparative advantage." *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No. 21753.
- Harrigan, J. (1999). "Estimation of cross-country differences in industry production functions." *Journal of International Economics*, 47(2), 267-293.
- Imbs, J., & Wacziarg, R. (2003). "Stages of Diversification." *American Economic Review*, 93(1), 63-86.
- Inklaar, R., & Timmer, M.P. (2014). "The relative price of services." *Review of Income and Wealth*, 60(4), 727-746.
- Kerr, W.R. (2013). "Heterogeneous technology diffusion and Ricardian trade patterns." *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No. 19657.
- Krugman, P. (1980). "Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade." *American Economic Review*, 70(5), 950-959.
- Levchenko, A.A., & Zhang, J. (2014). "Ricardian productivity differences and the gains from trade." *European Economic Review*, 65, 45-65.
- Levchenko, A.A., & Zhang, J. (2016). "The evolution of comparative advantage: Measurement and welfare implications." *Journal of Monetary Economics*, 78, 96-111.
- Macdougall, G.D.A. (1951). "British and American exports: A study suggested by the theory of comparative costs, Part I." *Economic Journal*, 61(244), 697-724.
- Macdougall, G.D.A. (1952). "British and American exports: A study suggested by the theory of comparative costs, Part II." *Economic Journal*, 62(247), 487-521.
- Manova, K. (2013). "Credit constraints, heterogeneous firms, and international trade." *Review of Economic Studies*, 80(2), 711-744.
- Melitz, M.J., & Redding, S.J. (2014). "Missing gains from trade?" *American Economic Review Papers & Proceedings*, 104(5), 317-321.

- Melitz, M.J., & Redding, S.J. (2015). "New trade models, new welfare implications." *American Economic Review*, 105(3), 1105-1146.
- Melitz, M.J. (2003). "The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry Productivity." *Econometrica*, 71(6), 1695-1725.
- Morrow, P.M. (2010). "Ricardian-Heckscher-Ohlin comparative advantage: Theory and evidence." *Journal of International Economics*, 82(2), 137-151.
- Nunn, N. (2007). "Relationship-specificity, incomplete contracts, and the pattern of trade." *Quarterly Journal of Economics*, 122(2), 569-600.
- Ossa, R. (2014). "Trade wars and trade talks with data." *American Economic Review*, 104(12), 4104-4146.
- Ossa, R. (2015). "Why trade matters after all?" *Journal of International Economics*, 97(2), 266-277.
- Pesaran, M.H. (2004). "General diagnostic tests for cross section dependence in panels". *IZA Discussion Paper Series*, No. 1240.
- Pesaran, M.H. (2007). "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence." *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Londra: John Murray. İlgili Kitabının 1821 Tarihli Üçüncü Baskısına "Economics And Liberty" Kütüphanesinden Ulaşılabilir: <http://www.econlib.org/Library/Ricardo/Ricp.Html>
- Romalis, J. (2004). "Factor proportions and the structure of commodity trade." *American Economic Review*, 94(1), 67-97.
- Roy, A.D. (1951). "Some thoughts on the distribution of earnings." *Oxford Economic Papers*, 3(2), 135-146.
- Ruffin R.J. (1988). "The missing link: The Ricardian approach to the factor endowments theory of trade." *American Economic Review*, 78(4), 759-772.
- Schott, P.K. (2004). "Across-product versus within-product specialization in international trade." *Quarterly Journal of Economics*, 119(2), 647-678.

- Simonovska, I., & Waugh, M.E. (2014a). “The elasticity of trade: Estimates and evidence.” *Journal of International Economics*, 92(1), 34-50.
- Simonovska, I., & Waugh, M.E. (2014b). “Trade models, trade elasticities, and the gains from trade.” *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No. 20495.
- Stern, R.M. (1962). “British and American productivity and comparative costs in international trade.” *Oxford Economic Papers*, 14(3), 275-296.
- Trefler, D. (1993). “International factor price differences: Leontief was right!” *Journal of Political Economy*, 101(6), 961-987.
- Trefler, D. (1995). “The case of the missing trade and other mysteries.” *American Economic Review*, 85(5), 1029-1046.
- Yeaple, S.R., & Golub, S.S. (2007). “International productivity differences, infrastructure, and comparative advantage.” *Review of International Economics*, 15(2), 223-242.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), 1/2 (2016), s. 35-66

19. YÜZYILDA OSMANLI-BORNU MÜNASEBETLERİ

Ali Kyari BENÎ ŞEYH

Çevirenler:
Muhammed TANDOĞAN*
Musa UMAR**

Özet

Bu çalışma, Bornu tarihi ile ilgili Nijerya'da yetişmiş önemli ilmî şahsiyetlerden biri olan Ali Kyari Benî Şeyh tarafından yazılmış bir makalenin çevirisidir ve 19. yüzyılda Osmanlı-Bornu münasebetlerini siyasi ve iktisadi bağlamda ele almaktadır. Çevirinin en önemli hususiyeti, Afrika tarihinin belli bir kesitindeki ikili diplomatik ilişkileri, yerel bir tarihçinin perspektifinden Libya Milli Arşivi'ndeki tarihi belgeler ışığında sunmasıdır. Bu bağlamda Trablusgarp ile Bornu arasındaki ticarî bağların işlevselliğini koruduğu müddetçe Sahra transit ticaretinin canlılığını muhafaza ettiği ve bu sayede yerel halkın müreffeh bir hayata kavuştuğu ancak bölgeye Avrupa sömürgeciliğinin gelişiyle birlikte var olan bu güçlü ilişkiler ağının tamamen alt-üst olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Trablusgarp, Bornu, Avrupa Sömürgeciliği, Sahra Transit Ticareti.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih ABD, tandoganmuhammed@gmail.com

** Doktora Adayı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, musa4r@yahoo.com

BORNO-OTTOMAN RELATIONS IN THE NINETEENTH CENTURY

Ali Kyari BANI SHEIKH*

Translators:
Muhammed TANDOĞAN
Musa UMAR

Abstract

This study is the translation of the article written by Ali Kyari Bani Sheikh who is the one the most important scholarly persons grown in Nigeria about the history of Bornu and the article is handling the relations between Ottoman and Bornu in the political and financial context in 19th century. The most important characteristic of the translation is the representation of bilateral relations in a determined section of African history in the perspective of a local historian in consideration of historical documents founded in National Archive of Libya. In this regard, it is understood that as long as commercial relations between Bornu and Tripolitania protect their functionalities, the transit trade of Sahara preserves its aliveness and thus local societies arrives at prosperous life but with the arrival of European Colonialism to the region, the network of these existing relations are destructed.

Keywords: Ottoman Empire, Tripoli, Bornu, European Colonialism, Saharan Transit Trade.

* Bu tebliğ, Ali Kyari Bani Sheikh tarafından “Borno-Ottoman Relations in the Nineteenth Century” başlığıyla Maiduguri Üniversitesi Tarih Bölümü, Bornu Tarihi Çalıştay’ında (12-13 Ağustos 1987) takdim edilmiştir. Makalenin müellifi, Nijerya’nın Benî Şeyh bölgesinde 1945 yılında doğdu. Maiduguri Üniversitesi Tarih bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktorasını, Zaria’daki Ahmadu Bello Üniversitesi’nde başarıyla tamamladı. 1991-95 yılları arasında aynı üniversitede ‘Tarih Bölüm Başkanlığı’ görevini yürüttü. Özellikle Bornu tarihi ile ilgili Nijerya’da yetişmiş en önemli ilmî şahsiyetlerden biriydi ve Türkiye’de tanınmış Nijeryalı ilim adamı merhûm Prof. Dr. Tijjani el-Miskin’in de hocalığını yapmıştı. 1998 yılında vefat etti. *Selâtinu Devleti’l-Bornû; el-Hâc İdris Alevma, Hayâtühû ve İncâzâtühû; el-‘Alâkâtül-İlmiyye beyne Memleketi Kânim-Bornû ve Hilâfeti Sokoto* başta olmak üzere çok sayıda akademik eseri ve makalesi bulunmaktadır. [Çevirenler: Çev.]

Giriş

Trablusgarp (Libya) ve bugünkü Çad Cumhuriyeti'ndeki yerel idareler arasındaki diplomatik ve siyasî etkileşim antik çağlara kadar gitmektedir. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Kânim'in (merkezi Bornu'ya taşınmadan önceki devlet) kuzey sınırları, Fizan'a kadar genişlemişti ve Kânim'in Seyfuve¹ olarak isimlendirilen yöneticileri, daha sonraları Trablus'u nüfuz alanı içerisine dahil eden Tunus'un Hafsî emirleriyle sıkı ilişki içerisine girmişlerdi. 16. yüzyılda Hafsî emirleri, Trablus'u İstanbul merkezli Osmanlı Devleti'ne kaptırdı. Trablus'un yönetim açısından el değiştirmesi ve burada güçlü bir hâkimiyet tesis edilmesi nedeniyle Bornu, İslâm dünyası dışında bile en muktedir Müslüman güç olan Türklerle baş başa kaldı. Aynı yüzyılın ortalarına doğru Trablus'ta Osmanlı egemenliğinin tesisi, Bornu'nun genel manada zirve noktada olduğu kabul edilen meşhûr May İdrîs Alevma'nın (1571-1603) idaresi döneminde, Bornu'nun zenginliklerinin yükselişini yakinen takip etmişti. Gerçekte Bornu ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilere dair ilk kanıtlar, May İdrîs Alevma'nın hüküm sürdüğü döneme dayanmaktadır. Günümüzde iyi bilinmektedir ki May İdrîs, Osmanlı Sultanı III. Murad ve onun Trablus'taki nâibiyle Bornu'nun ateşli silah ikmali ve Goran² bölgesindeki hak talepleri ile alakalı yazışmalarda bulunmuştur (Martin, 1969: 15-27). İstanbul Büyükelçisinin Gazargamu'ya³ gelişi, May İdrîs Alevma'nın baş imamı ve vakanüvisi meşhûr Ahmed b. Fartuva tarafından kayıt altına alınmıştır.⁴ Bununla birlikte şu da açıktır ki; bu ilk temaslar, karşılıklı samimiyet ortamında geçmemiştir. Osmanlı sultanı, Bornu idarecileriyle ilişkilerinde, eşit konumda olmak fikrinden hiç hoşlanmamıştır. Bilhassa Bornu'nun ateşli silah talebine ilişkin, Osmanlı sultanı ön şart olarak Bornu'nun Osmanlı hâkimiyeti altına girmesini dile getirmiştir. Ancak bu durum, Bornu için kabul edilemezdi. Bununla birlikte, May İdrîs Alevma'nın halefi Osmanlı idarecileriyle temasını,

¹ Sultan'a biat eden ilk göçebe aile, Seyfuve (Seyfiyye, Seyfuva) olarak isimlendirilmiştir. Bunların atalarının Mağrib'den gelmeleri, kuvvetle muhtemeldir. Bornu halklarından bazıları, bunlara Beri-Beri demektedir ve Bornu sultanının müşavirliğini üstlenen ricâl-i hükümetin büyük çoğunluğu bu aileden gelmişti. [Çev.]

² Goran, Kuzey Çad'da yaşayan önemli kabilelerden birisidir. [Çev.]

³ Bu şehir, 1460'tan 1809 yılına kadar Bornu Sultanlığı'nın başşehri olma görevini ifa etmiştir. [Çev.]

⁴ Ahmed b. Fartuva'nın May İdrîs Alevma döneminde yaşanan Kânim savaşlarıyla ilgili naklettiği bilgiler için bkz. Palmer, 1967: 69.

mevcut gelenek ve teamüllere göre az veya çok sürdürmüştür. Bornu ile Osmanlı Hilâfeti'nin diplomatik temasları, Trablus ile Bornu arasındaki eski ticarî kanallar yoluyla sürmüştür ve böylece Trablus bölgesi, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin devamı açısından hayatî bir bağ tesis etmiştir. Osmanlıların Trablus'taki hâkimiyetleri sürdürdüğü ve Trablus'un Bornu ile ticarî bağı işlevselliğini koruduğu müddetçe, Osmanlı ve Bornu hükümetleri, Sahra transit ticaretindeki çıkarlarını daha ileriye götürmek adına aralarındaki karşılıklı dostane ilişkiyi sürdürme gerekliliğini gayet iyi kavramışlardır. Dolayısıyla Osmanlı'nın Trablus'taki egemenliğini pekiştirdiği ve Trablus'un Bornu ile ticarî ilişkilerinin muhtemelen en zirve döneminde bulunduğu 17. yüzyıl görece olarak Bornu ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerin en yoğun olduğu dönem olmuştur (Martin, 1969: 26).⁵ Ancak 18. yüzyılın başlarından bu yana Trablusgarp üzerindeki Osmanlı nüfuzu, zayıflamaya başlamıştı. Bu gelişmeye Trablus'un Sahra'ya uzanan ticaret yollarındaki güvenlik zafiyeti nedeniyle gerileme eşlik etmiş ve Trablus'un Sahra transit ticaret güzergâhlarının güvenliğini sağlayıp ticaretin tekrardan canlanması/gelişmesi sağlanamamıştır. Dolayısıyla Bornu ile Osmanlı yetkilileri arasındaki diplomatik ilişkiler, Trablus'un Bornu'yla olan ticarî bağlarının zayıflamasıyla birlikte giderek azalmıştı. Ancak 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Sahra transit ticareti yeniden canlandırıldı. Bu gelişme, Yusuf Karamanlı'nın (Trablusgarp Beylerbeyi⁶) 1811'de Fizan'ı merkeze bağlamasıyla mümkün oldu. Ardından Murzûk'ta bulunan Fizan Mutasarrıfı, eyalet içerisindeki hukuk ve düzeni tesis etti. Fizan'ı eyalet sınırlarına dahil eden Yusuf Karamanlı, Trablusgarp ile Bornu arasındaki kervan güzergâhlarını kontrolü altına aldı ve ilk aşamada Bornu'nun, ardından Sokoto Halifeliği'nin idarecileri ile dostane ilişkiler geliştirdi. Başlangıçta Bornu Hükümeti, Trablusgarp ile tazelenen ilişkilerinden pek çok fayda sağladı. Ancak 1817 yılından itibaren, yani valinin Fizan üzerinden Bornu içlerine doğru Trablusgarp'ın nüfuzunu yaymaya yönelik girişiminin ardından, Bornu ile Trablusgarp arasındaki ilişkiler ciddi ölçüde gerildi. Bu olaylar döngüsü bir başka

⁵ Martin, "The Narrative of the French Prisoner" başlıklı çalışmada, Bornu ve Osmanlılar arasındaki diplomatik ilişkilere (1612, 1634, 1636, 1638, 1647, 1652-3 yıllar) dair kayıtlara da yer verilmiştir. [Yazar] Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Martin, 1972: 470-490. [Çev.]

⁶ Bu çeviri makalenin tamamında, yazarın kullandığı "Trablusgarp Paşası" yerine tarihi dönem içerisindeki uygunluğuna göre "Trablusgarp Beylerbeyi" ve "Trablusgarp Valisi" unvanlarından biri tercih edilmiştir.

yerde daha detaylı belgelendirilmiştir (Folayan, 1971: 463-476) ve burada bu yüzden tekrar üzerinde durulmadı. Fakat şuna dikkat çekmek gerekir ki, Yusuf Karamanlı'nın Bornu ile ilişkileri, Bornu-Osmanlı ilişkilerinin geniş bağlamı içerisinde görülmemelidir. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı nüfuzu, tüm amaçlarına ve gayelerine rağmen Trablusgarp'ta tam anlamıyla var olmamıştı ve bu yüzden, Paşa kendisinin bağımsız dış politikasını sürdürüyordu. Osmanlı'nın Trablusgarp'taki güç kaybı, Bornu ile diplomatik bağlarını zayıflatmıştı ve "Osmanlı'nın Trablusgarp'ta ikinci kez hâkimiyet tesisi (1835-1912)" döneminde Osmanlı gücünün yenilenmesine kadar Bornu ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkiler canlılık kazanmamıştı. Bu makale, Bornu'nun Osmanlı Hilâfeti ile ilişkilerinin doğasını, Osmanlı'nın Trablusgarp'ta ikinci kez hâkimiyetini tesis ettiği dönem bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Dikkat çekilmesi gereken konu, Osmanlılar 1835'te Trablusgarp'ta kendi hâkimiyetlerini tekrardan kuvvetlendirseler de, Osmanlı'nın gücünü Fizan'a kadar genişlettiği tarih olan 1842 yılına kadar Trablusgarp ile Bornu arasındaki iletişim ağı etkin bir şekilde onarılamadı. Dolayısıyla, Osmanlı'nın Fizan'ı yeniden kontrolü altına alması, bu çalışma konusuna çok muvafık düşmektedir.

1840'larda Bornu-Osmanlı Münasebetleri

1843 yılı itibariyle, Osmanlılar, Trablusgarp'ın tamamında kendi otoritesini yaymıştı ve buradaki yönetimi şekillendiriyordu. Kendi pozisyonlarında sağladıkları bu istikrarın ışığında, Osmanlılar Bornu Sultanlığı ile bağlarını yeniden güçlendirmek için girişimde bulunmuştu. İlk resmi bağlantı, bahsi geçen dönem dikkate alındığında, Fizan idaresinin, el-Hâc Hüseyin et-Titivî'yi Bornu'nun kendi isteğiyle İstanbul'a vergi ödeyip ödemeyeceğini araştırması için gönderdiği tarih olan 1844 yılında gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Libya Milli Arşivi, "Fizan Kaymakamı tarafından Trablusgarp Valisi'ne Mektup, 12 Safer 1260/3 Mart 1844"; Brenner, 1971: 147). Bu çıkarım muhtemelen, Bornu'da ticarî çıkar ilişkisi olan bazı Trablusgarplı tüccar gruplarından çıkmış olabilir ve buradaki amaçları açıktır: Halife'nin siyasî nüfuzunu, kendi ticarî çıkarları için kullanmak. Bununla birlikte, Osmanlı idarecilerinin kendileri de hâlihazırda Trablusgarp ve Bornu arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek istiyorlardı. Buna ilaveten, Trablusgarp'ın Sahra transit ticaret yollarının

güvenliğini sağlayıp, ticareti geliştirmesi Trablusgarp'taki idarecilerin de siyasî hedefleri arasında yer almaktaydı.

Osmanlı'nın Fizan'ı kendi topraklarına dahil etmesi ve Evlâd-ı Süleyman Araplarının Reisi Abdülcelil Seyfunnasr'ın öldürülmesini müteakiben bu kabilenin üyeleri zulümden kaçmak için Bornu istikametine göç etmek zorunda kaldılar. Bundan sonra, Sahra transit ticaret yolları, Evlâd-ı Süleyman Araplarının gasp ve yağmalarıyla güvensiz hale geldi. Dolayısıyla bu kabilenin Abdülcelil'in torunları tarafından yönetilen bir kısmı, daha önce geç dönem Evlâd-ı Süleyman reisinin kızı ile evlenen Şehu Ömer tarafından Bornu'da rehin bırakıldı (Boahen, 1964: 137). Mevcut bilgilerin ışığında, 1844'te Osmanlı özel temsilcisinin (elçisinin) Bornu'ya gönderilmesinin altındaki neden daha iyi anlaşılabilir. Trablus'taki Osmanlı yetkilileri, (Bornu ile ticarî ilişkileri olan Trablusgarplı tüccar da aynı şekilde) Osmanlı'nın Bornu üzerindeki hâkimiyetini genişletmesi ve bu sayede Evlâd-ı Süleyman'ın düşmanca faaliyetlerini bertaraf etme konusunda çok hevesliyidiler. Her hâlükârda, Bornu Sultanlığı, en azından o devirde, Sahra transit ticareti nedeniyle elde edebilecekleri maddi kazanç için hükümlerliklerini feda etmeye niyetli görünmüyorlardı. 1844'teki et-Titivî'nin misyonu, Bornu'nun müteakip ateşli silah taleplerine karşı Trablusgarp'ın tutumu nedeniyle, karşı tarafa ultiatom çekmek için sultanlıktan olumlu bir cevap alamadı.

1845'in sonuna doğru, Bornu'daki Seyfuve hanedanının hayatta kalma mücadelesi, huzursuzluğu giderek tırmandırdı ve otoritelerini tekrardan kazanmak için bu hanedan ailesi, Şehu Ömer ile kaçınılmaz yüzleşmeye hazır görünmekteydi. Bu durum karşısında Şehu, ateşli silah talebini Osmanlı otoritelerine yöneltti. Silah talebi, 1845 Aralık ayında yapıldı. Fizan Kaymakamı Hasan Paşa, bu konuyu Trablusgarp valisine iletti ("Trablusgarp Valisi Mehmed Emin Paşadan, Fizan Kaymakamı olan oğlu Hasan Emin Paşa", Safer 1262/29 Ocak - 26 Şubat 1846; Martin, 1962: 354-359).

Gerçekte Richardson'un Murzûk'ta kaleme alınmış 1 Mart 1846 tarihli günlüğünde Bornulu Şehu Ömer tarafından tahsis edilen iki rehberin varlığından söz edilmektedir (Richardson, 1868: 325). Bu durum, silah temin etmek için gönderilen çok sayıda elçinin olduğunun kanıtıdır. Bununla birlikte bu silah tedariki görevi, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fizan Kaymakamı Hasan Emin'in Bornu'nun bu talebini, babası ve âmiri

konumundaki Trablusgarp valisine iletmeyi tercih etmesine rağmen, kendisi bunun onayını vermek noktasında temkinli davranmıştır. Paşa, Hasan Emin'e verdiği cevabında askerî ilişkiler ile ilgili bu gibi konularda husûsî bir dikkatin sarf edilmesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur ("Trablusgarp Valisi Mehmed Emin Paşa'dan, Fizan Kaymakamı olan oğlu Hasan Emin Paşa", Safer 1262/29 Ocak - 26 Şubat 1846; Martin: 1962: 354-359). Paşa'nın kullandığı ifade tonu ayrıca şüpheler ile doludur; ancak bu kuşkular, Bornu hükümetinden ziyade diğer taraflara yönelik olmuştur. Hasan Emin'in, Paşa'ya yaptığı açıklamaya göre, Şehu Ömer ve Veziri el-Hâc Beşir, taleplerini kendisine doğrudan iletmeye çekinmiş ve bu nedenle Murzûk'taki İngiliz konsolos muavini Gagliuffi'nin (Gagliyufi) aracılığına başvurmuşlardı (Martin: 1962: 354-359). Mehmed Emin Paşa ve oğlu Hasan Emin'in, yönetimi (sırayla Trablus ve Murzûk'ta) yalnızca 1842'de üstlenmesi nedeni ile anlaşılmaktadır ki; bu iki şahsiyet ile Bornu yetkilileri arasındaki münasebetler, silah temini gibi hayatî bir konudaki taleplerini doğrudan Osmanlılara iletcek kadar üst bir seviyede olmamıştır. Diğer taraftan, Murzûk'taki İngiliz Konsolos Yardımcısı Gagliuffi⁷, Vezir el-Hâc Beşir Tûrab'ın⁸ arkadaşı ve iş ortağıydı (Richardson, 1868: 361) ve buna ek olarak Gagliuffi'nin Murzûk mahkemelerine bir dereceye kadar etki edebildiği bilinmekteydi. Konsolos yardımcısından aracılık talep etmesi, bu anlamda Şehu Ömer ve veziri açısından gayet mantıklıydı. Her hâlükârda, Paşa'nın şüphelenmesinin nedeni, başka hiç bir şeyden değil ancak Gagliuffi'nin bu silah talebi ile ilgilenmesinden kaynaklanmıştır. B.G. Martin'e göre; Paşa'nın Bornu'nun silah talebinin kabul edilmesine itiraz edişinin nedeni, bu silahların ticaret rotası üstündeki düşman kabile Evlâd-ı Süleyman'ın eline geçmesi korkusundan başka bir şey değildi (Martin, 1962: 358). Bununla birlikte asıl gerçek, Paşa'nın silahların Evlâd-ı Süleyman'ı silahlandırmak üzere Gagliuffi'nin eline geçeceği şüphesidir. Nitekim Trablus Konsolosu Warrington ile Murzûk'taki yardımcısı Gagliuffi'nin, Osmanlı otoritelerine karşı mücadele içerisindeki (Richardson, 1868: 335) Evlâd-ı Süleyman Şeyhi Abdülcelil'i, Mehmed

⁷ G. B. Gagliuffi, Saha (çöl) ve Merkezî Sudan kabileleri üzerinde güçlü nüfuza sahip, İtalyan bir tâcirdi. Detaylı bilgi için bkz. Benton, 1968: 159; Nachtigal, 1974 (I): 24, dipnot 1. [Çev.]

⁸ Metnin aslında 'el-Hâc Beşir Tirab' olarak geçmekle birlikte Osmanlı Arşiv vesikalarında 'Şeyh Beşir Tûrab' şeklinde geçmektedir. (BOA, *İ.DH.*, 296/18695, 27/B/1270. Mektuplar için bkz. Lef: 4, 5). [Çev.]

Emin Paşa'ya karşı zor kazanılacak olan bu süreçte desteklediği gayet açıktır. Ayrıca Paşa, Gagliuffi'nin Bornu'dan bir özel temsilci ile görüşüp görüşmediği konusunda da şüphelenmektedir. Dolayısıyla Paşa,

“...Gagliuffi'nin konu hakkında (Bornu'dan) mektup aldığı hakkındaki beyanı konusunda, acaba siz böyle bir mektubu gözlerinizle gördünüz mü yoksa kendisi size sadece böyle olduğunu mu söyledi (“Trablusgarp Valisi Mehmed Emin Paşa'dan, Fizan Kaymakamı olan oğlu Hasan Emin Paşa”, Safer 1262/29 Ocak - 26 Şubat 1846, Martin, 1962: 354-359)” demıştır. Fakat Paşa, Gagliuffi'nin bu girişimi hakkındaki şüphesine rağmen Bornu'ya silah temini konusunda çok da gönülsüz değildir ve devamında görüleceği gibi her şeyden önce Osmanlı Sultanı'nın oluru aranmalıdır: “...Eğer Şeyh Ömer el-Kânimî veya yukarıda bahsi geçen el-Hâc Beşir, bu nevi malzemeleri istiyorsa, önce bize yazsınlar, size değil. Eğer size mektup yazacaklarsa, bize bu mektuba eşlik eden bir yazı yazın. Eğer bize (li- tarafınâ) ulaşırlarsa biz de Bâbîâlî'ye mektup yazar ve sizin mektubunuzu ve içeriğinde bilgisi verilen Bornu mektubunu da buna ekleriz. Eğer bu anlamda bize yazacak olurlarsa Bâbîâlî'ye buradan bir mektup yazar ve mektubunuzu, mektubumuz ekinde yollarız. Bu gibi konularda izin çıkarılması, Bâbîâlî'nin münhasır önceliklerindedir, bunu gayet iyi anlamalısınız (Richardson, 1868: 335).”

Bir önce yazılandan açık bir sûrette anlaşılmalıdır ki, eğer Bornu'daki yetkililer Osmanlı yetkilileri ile doğrudan temasa geçseydiler, taleplerine muhtemelen çok daha olumlu bir cevap alacaklardı. Bununla birlikte gerçek şu ki, Bornu misyonunun başarıya ulaşamamasının nedeni her hâlükârda Bornu ile Osmanlı yetkilileri arasındaki muhtemel örtülü bir düşmanlığın var olmasıydı. Buna rağmen başlarda belirtildiği üzere; Bornu hükümeti ile Trablus'taki Osmanlı yetkilileri arasındaki ilişkilerin o kadar da sıcak olmamasına rağmen, Şehu Ömer Trablus'a geri dönmeyi düşünmüş, acil durumda silahların yeterli kanıt olduğunu ve en azından Trablus'ta Bornu'ya karşı yapılacak planlamada en az şüphe çekeceğini hesap etmiştir. Herhangi bir aşamada, ne Mehmed Emin'in mektubunda ne de başka bir yerde Trablus'tan Bornu'ya karşı herhangi bir saldırganca plana teşebbüs edildiğine dair bir kanıt rastlanmamaktadır. Yalnız şu kadarını da söylemek gerekir ki; bu yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar Bornu ile Trablusgarp arasındaki ilişkiler, samimi bir havada gerçekleşmiştir. Bunların arasındaki diplomatik ilişkilerdeki kırılma yalnızca 1850'lerde

olmuştu ve bu siyasî kırılma bazı İngiliz ajanların, Merkezî Sudan'a sözde keşif amaçlı görev ile girmesi ile ortaya çıkmıştır.

İngilizlerin Bornu'da Ticarî Bir Dayanak Noktası Tesis Etme Girişimleri

1850'de Barth, Richardson ve Overweg, Trablus'u terk ederek Sahra'dan Merkezî Sudan'a geçmişlerdi. Richardson 1851'de arkadaşlarından ayrıldığı Zinder bölgesinden Kukava (Kuka) şehrine doğru yolda iken öldü. Barth ve Overweg ise 1851 Nisan ayında Kukava'ya geçmeden önce Katsina ve Kano'ya doğru devam ettiler. Avrupalı kâşifler Kukava'ya vardıklarında, özellikle Barth, oradaki yetkililerin dostluğunu ve güvenini kazanmakta güçlük çekmemişti. Barth, bilhassa Vezir el-Hâc Beşir Tûrab ile sıkı dostluk kurmuş ve bu itibarlı ilişkiyi güzel bir sûrette kullanarak 1851 Ağustos ayında İngiliz Hükümeti nâmına ve hesabına Şehu Ömer b. Muhammed el-Emin ile bir ticaret antlaşması akdetmişti.⁹ Bu anlaşmanın ana getirisi, Bornu hükümetinin İngiliz tâcirlerin Bornu'ya gelebilmelerine izin vermesi olmuştur ki; bu bahsi geçen tüccar, her türlü yasal ticaret ile iştilal konusunda özgür bırakılmışlardı. Bu anlaşma ile ayrıca İngiliz tâcirlerin güvenliği garanti altına alınmış ve buna ek olarak bu tâcirlerin çıkar ve menfaatlerinin korunması için daimî (mukîm) bir ajanın Bornu'ya gelip yerleşmesi taahhüt edilmişti.

Bu anlaşmanın neticesinde şüphesiz ki Trablusgarp'ın özellikle Bornu'daki (genel olarak Merkezî Sudan'daki) çıkarları açısından neredeyse bir felaket olduğunda şüphe yoktu. Trabluslu tüccar için anlaşmanın uygulanması, sadece Bornu ve Hevsa toprağı dış ticaretindeki tekelin kırılması anlamına gelmemekteydi. Ayrıca nihaî olarak daha girişimci bir yapıda olan İngiliz tüccarı tarafından ayakları kaydırılmıştı. Ekonomik kaybın yanı sıra, İngilizlerin iç bölgelere doğru bir basamak elde etmesi, Merkezî Sudan'daki Müslüman hükümetler üzerinde var olan veya var olduğu iddia edilen Osmanlı siyasî nüfuzunun yok olup gitmesi ile sonuçlanmıştı. Aslında Osmanlı otoriteleri, bütün bu imaların farkındaydı. Buna rağmen, Trablus'taki yetkililer, Avrupalı "kâşiflerin" Bilâdüssudân'ın iç kesimlerine doğru keşifler yapma fikrine topyekûn karşı çıkmamayı tercih etmişlerdi. Ancak Osmanlıların bu politikasının,

⁹ Bu antlaşma, 7 Şevvâl 1267 (5 Ağustos 1851) tarihinde imzalandı. Antlaşmanın İngilizcesi için bkz. Adeleye, 1971: Ek I.

Kuzey Afrika deneyimlerinde eşi benzerine rastlanmadığı hükmüne varılmamalıdır. Karamanlı Yusuf Paşa'nın, Binbaşı Laing'in 1826'da öldürülmesinde parmağı olup olmadığı ortaya çıkarılamamıştır. Bununla birlikte şu da açıktır ki; Paşa Trablusgarp'ta iç bölgelere¹⁰ doğru başlayacak misyonun önüne engel çıkartmak için her yolu denemiştir ("Fizan Kaymakamı Hasan Emin Paşa'dan Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'ya", 12 Muharrem 1270/15 Ekim 1853; Martin, 1962: 359-362). 1822'deki Bornu misyonunda da (Denham, Clapperton ve Oudney'den müteşekkil) benzer şekilde Paşa, daha bu teşebbüse girişilmeden önce akamete uğratabilmek adına her türlü kastî engellemelerine rağmen bu teşebbüse karşı koyamamıştır (Folayan, 1971: 470). Burada işaret edilmesi gereken nokta, Trablus'taki yetkililerin asla Merkezî Sudan içlerine doğru ilerleyen Avrupa etkisi fikrini alt etmeye çalışmamış olmalarıdır. Bununla birlikte onların, Avrupalıların iç kesimlere ilerlemesini kontrol etmekten başka yapabilecekleri hiç bir şey yoktu. Trablus'taki yetkililerin özellikle tartışma konusu olan bu dönemdeki çaresizliği, Osmanlı Hilâfeti ile Avrupa arasındaki güç dengesinin ışığında tartışılmalıdır. 19. yüzyıla kadar Osmanlı Hilâfeti, eski ihtişam ve gücünün soluk bir gölgesi haline gelmişti. Bir zamanlar Avrupa'nın korku kaynağı olan Osmanlı Hilâfeti, Avrupalı güçlerin özellikle İngiltere ve Fransa'nın vesayetine doğru gerilemiş ve bunlar yüzyılın ortalarında İstanbul'da doğrudan doğruya halifeliğin politikalarını yönlendirme noktasına kadar ilerlemişlerdir. Böylelikle, İstanbul'daki hükümet yalnızca, saltanatını sürdürmek ve halifeliğin bölgesel bütünlüğünü korumak adına Avrupa'ya karşı savunmacı diplomatik bir savaşla meşguldü. Bu koşullarda halifenin Avrupa'nın kendi toprakları içerisinde ilerlemesini engelleme kapasitesi yoktu. Haliyle, İstanbul bir tarafa, Trablusgarp Vilâyeti'nin bile Avrupa'nın Merkezî Sudan üzerindeki çıkarlarına karşı çıkması söz konusu değildi. Diyelim ki; İstanbul'un Merkezî Sudan üzerinde doğrudan ticari çıkarı yoktu ama Trablusgarp Valiliği'nin mutlak suretle vardı. Ancak her ne olursa olsun, Avrupa'nın Bâbîâli üzerindeki etkisi, Trablusgarp'ı bağımsız olarak Merkezî Sudan ticaret yollarını kesme konusunda Avrupa'ya karşı inisiyatif kullanmaktan men etmiştir. İstanbul üzerindeki Avrupa etkisinin baskınlığı, yüzyılın ortasında o derecede berraklaşmıştır ki, Trablus'taki yetkililer yalnızca görevlerini kaybetme

¹⁰ Hinterland yani ard bölgeler kastedilmektedir. [Çev.]

pahasına Avrupa güçlerinin temsilcileri ile işbirliği yapmayı reddetmeyi başarabilmişlerdir. Dolayısıyla, İngiliz hükümetinin kışkırtmaları sonucu Aşgar Ali Paşa, 1842 tarihinde İstanbul Hükümeti tarafından İngiltere Trablus Konsolosu Albay Warrington'a karşı işbirliğine yanaşmadığı gerekçesi ile geri adım atmıştır (Boahen, 1964: 137). Şu da ayrıca not edilmelidir ki; Trablus'taki yetkililer, açıkça Avrupa misyonlarının iç kesimlere doğru ilerlemesi hakkında kötü duygular beslemesine rağmen, aynı zamanda Avrupalı kâşiflere emân mektupları (Bâbîâlî adına) vermek ve bu şekilde bu kâşifleri Merkezî Sudan'daki Müslüman idarecilerin düşmanlıklarından korumak zorunda kalmışlardı. Trablus'taki yetkililerin Avrupalıların Merkezî Sudan'a girişine karşı koymadaki çaresizliği, şimdi daha açıkça anlaşılabilir. Her ne kadar Avrupa'nın bu çıkarlarına karşı düşmanlık içerisinde olurlarsa olsunlar, Trablusgarp'taki yetkililer her zamanki gibi kâşiflerin misyonlarını geciktirmeye yönelik taktikler uygulamışlar ancak bunlarda başarısız olmuşlardır (her zaman oldukları gibi) ve işleri duaya ve misyonların kendi çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde başarısızlığa uğramasını dilemeye kalmıştı. Dolayısıyla 1853'te Edward Vogel, Murzûk'ta bu gibi bir geciktirme taktiğine maruz kalmıştı. Kaymakam Hasan Emin kendi tasarrufuyla, Bornu'daki yetkililerle iletişimin bir süreliğine durdurulduğu mazeretini öne sürerek, Vogel'e emân mektubu düzenlememişti. Edward Vogel'in sabrı sonunda taşmıştı ve dolayısıyla bu mektubu almaktan vazgeçmiş ve görünüşe bakılırsa kaymakamın müteakiben konuyu Trablusgarp valisine iletmesiyle bu mektup kendisinin arkasından gönderilmişti ("Fizan Kaymakamı Hasan Emin Paşadan Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'ya", 12 Muharrem 1270/15 Ekim 1853; Martin, 1962: 359-362). Hiç şüphe yoktur ki; kaymakamın Vogel'in görevine karşı olan hoşnutsuzluğu ve misyonun maruz kaldığı gecikmenin, nihayetinde bu misyonun sonlanmasına sebebiyet vereceği hesap edilmişti. Bu bilgiler ışığında, B.G. Martin'in görüşüne göre; kaymakamın bu davranışı seyyahın şahsî güvenliği (Martin, 1962: 360-362) konusundaki endişesine bağlanabilir. Bir şey daha var ki; Richardson, Barth ve Overweg'den oluşan "1850 Misyonu" tüm engellere rağmen Sahrâ'yı geçerek Merkezî Sudan'a ulaşmıştır. Vogel'in misyonu Murzûktan ayrıldığı zaman Richardson ve Overweg doğal nedenlere bağlı olarak ölmüş olmasına rağmen, kaymakam için bunlar emsal teşkil etmemiştir ki Vogel'in şahsî emniyeti nedeni ile endişe duymuştu.

Barth'ın Bornu'daki faaliyetlerine gelince, İngiliz Hükümeti adına Şehu Ömer ile ticaret anlaşma yapması konusundaki başarısının tekrür

etmesi, Trablus'taki Osmanlı yetkilileri tarafından dikkate alınmadı. Bununla birlikte, daha önce bahsedildiği gibi Osmanlı çıkarları, yalnızca ticarî menfaatlerin devamı ve bir dereceye kadar siyasî nüfûz kurmak ile sınırlıydı. Açıkça görülmektedir ki, Osmanlı'nın Bornu üzerinde kendi hegemonyasını tesis etmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Üstelik Osmanlılar, bu şekilde bazı emperyalist ihtiraslar beslese dahi Bornu'daki yetkililerin bu gibi bir konuda şüpheleri hiç olmamıştı. Eğer Barth'ın 1851 anlaşmasını yapması öncesinde her hangi bir şey olsaydı, Bornu'daki yetkililer, kanun ve nizamı sağlamak ve dolayısıyla ticaret yollarında rahat akışı sağlamak adına Kavar ve Bilma vahasının güneyinde Osmanlı egemenliğinin genişlemesi lehine davranabilirlerdi (Barth, 1965: 235). Bununla birlikte, Bornu Sultanlığı'nın Barth ile anlaşma imzalamasının altında Trablusgarp'ın Bornu üzerindeki yayılcı ihtiraslarının yarattığı koşullar yatmaktaydı. Görülmektedir ki, bu iddianın kaynağı Barth ve meslektaşısı Overweg'den başkası değildir. Kabul edildiği üzere, İngiliz imalatı malların ve ateşli silahların bol miktarda ve üstün kalitede olması yanında Trablusgarplı tüccarın sattıklarına kıyasla daha ucuza alınmasının avantajları Bornulu yetkilileri, Barth ile ticaret anlaşması yapmak konusunda tetiklemişti. Ancak sonrasında, İngiliz ajanlarının kendilerinin de anladığı gibi bu ekonomik faktör, Bornu hükümetini İngilizler ile başka anlaşmalara teşebbüs etme konusunda motive etmek açısından tek başına yeterli olmamıştır. Durum böyle olunca İngilizler için Bornu yetkililerini dostluğa teşvik etmenin en iyi yolu, Trablus'un Bornu üzerindeki saldırgan düşünceleri olduğu fikrinin onların zihinlerinde yer etmesini sağlamaktı. Bir kez daha üstüne basarak söylemek gerekirse, Trablusgarp'ın Bornu üzerinde saldırgan emelleri olduğu iddiası temelsizdir ve zihin dünyalarının ardındaki yegâne sâik, Bornulu yetkililerin herhangi bir yabancı saldırısı karşısında dostluk ve himaye arayışı içerisinde bulunmaya şartlanmalarıydı. Bu şartlanmışlık, bir kez yere sağlam basınca, Şehu ve veziri tarafından derhal benimsenmiştir. Dolayısıyla anlaşmayı ifa etmek konusunda Barth'tan bile daha hevesli hale gelmişlerdi. Şehu ve vezirinin çekildiği, hayali olarak oluşturulan dış tehdide dayalı güvensizlik ortamında, Müslüman bir devlete karşı başka bir dindaşı ile savaşan Hıristiyan devletle ittifak kurmanın yarattığı dinî tartışmalarla vakit kaybedecek zaman yoktu. Anlaşma yalnızca bir ticarî mukâvele olarak tanımlanmış olsa da, siyasi anlamda Bornu yetkilileri tarafından "ittifak" olarak yorumlanmıştı. Her hâlükârda, Bornu hükümeti kendi saltanatını

sürdürmeyi bu anlaşmaya dayanarak garantiye almıştı. Şehu ve veziri, ateşli bir şekilde anlaşmanın derhal tasdiki konusunda ısrarcı olmuşlar ve bunu yalnızca içinde buldukları güvensizlik psikolojisi altında değil aksine İngiliz Hükümeti'ni Trablusgarp'ın iddia edilen saldırgan emellerine karşı bir müttefik olarak gördükleri için yapmışlardı. Aslında, anlaşmanın durduğu dayanak noktası açısından İngiltere ve Bornu hükümetleri açıkça bambaşka çıkarlar peşinde koşmuşlardı. İngiltere'nin çıkarı, Bornu'daki ticarî dayanak noktasını güvence altına almak olurken; Bornu yetkilileri anlaşmayı -her ne kadar muğlak ve uzak dahi olsa- yalnızca siyasî uygulaması ışığında bir ittifak olarak yorumlamış ve bundan ne gibi siyasî menfaatler türetebileceklerine bakmışlardı. Bornulu yetkililerin düşüncesine göre, getireceği ekonomik faydalar ne olursa olsun bunlar ikinci planda kalacaktı. Örneğin anlaşmanın dördüncü maddesinde Bornu'nun başşehrinde daimî bir İngiliz ajanı atanması ve bunun huzurdaki anlaşmaya uyulup uyulmadığını kontrol etmesi öngörülmüştü (Benton: 1968: 201). Ancak anlaşmanın tasdikinin düzenlenmesi konusu ortaya çıkınca Bornulu yetkililer, bir ajandan daha fazlasının alınması fikrini yalnızca akıllarına getirmeye başlamışlardı. Onlar, İngiliz hükümetine temsilcisini Kukava'da garnizon kurmak üzere göndermesi ve hatta gelen bu temsilcinin tam konsolosluk yetkisi ile donatılması konusunda ısrarcı olmuşlardı. Dolayısıyla, Bornu'daki yetkililer ülkede mukîm bir İngiliz Konsolosu ile yabancı saldırganların önüne geçileceğini umut etmişlerdi. Kukava'da bir İngiliz konsolosu bulunmasının muhtemel avantajları nedeniyle hükümetlerince konsolos atanmasının hızlandırılması konusundaki çok sayıda mektup yazılmış¹¹, ayrıca bu konsolosun güvenliği ve rahatı garanti edilmişti. Tüm bunlardan ayrı olarak kendisine saygılı davranılması, şahsının ve mallarının korunması garantisi verilmiş (ki bunların tamamı, zaten anlaşmada belirtilmişti). Bornu hükümeti daha da ileri giderek konsolosu yağmur sezonunda dağlık bölgeye yollayarak kendisini doğal felaketlerden korumak için ellerinden geleni, güçlerinin yettiği her şeyi yapacakları sözünü vermişlerdi.¹² Aslında bir dereceye kadar bazı nüfuz ve güvenlik unsurları ayrıca Bornu'da mevcut olan sözde yetkililere

¹¹ “Dışişleri Sekreterliği'ne H. Barth'ın Mektubu, 22 Kasım 1852” ve “Dışişleri Sekreterliği'ne H. Barth'ın Mektubu, Kukava, 10 Ekim 1852” künyeli mektupların özetleri için bkz. Benton, 1962: 203-206.

¹² “Dışişleri Sekreterliği'ne H. Barth'ın Mektubu, 22 Kasım 1852” künyeli mektubun özeti için bkz. Benton, 1962: 205-206.

ve hatta sıradan İngiliz vatandaşlarına bile tanınmıştı. Buna rağmen Barth'ın kandırmasıyla, Vezir el-Hâc Beşir, antlaşmaya İngiliz tâcirlerin Bornu'da kendi Avrupalı kıyafetleri ile dolaşmasını zorunlu kılan özel bir madde eklenmesini istemişti. Böylece vezir, şeyhin sayesinde insanların İngilizlerin kendileriyle iletişim kurduğunu bilmesini istemişti.¹³ Ayrıca vezir, Barth'a olan teklifini daha da ileri götürerek Bornu Sultanlığı'nın İngiltere'nin köle ticaretine karşı olan çabalarına, (bedelsiz bir bağış olarak) 1000 misket tüfeği ve 4 top karşılığında kat'î sûrette destek vereceğinin garantisini vermişti. Talep edilen silahlar vezirin iddiasına göre; Bornu'daki ve komşu ülkelerdeki köle ticaretini bastırmakta kullanılacaktır (Barth, 1965: 235). Ancak mevcut şartlar altında gelinen noktada Bornu hükümeti, eli kulağında olan Trablus işgali fikri ile oyalanmaktaydı. Açıkça görülmektedir ki; talep edilen silahlar başka bir amaç için değil, beklenen işgal için Bornu ordusunu silahlandırmaya yöneliktir.

Bu arada, İngiliz ajanları ile Bornu hükümeti arasında gerçekleşenler, Kukava'daki Arap tâcirler tarafından bilinmiyor değildi ve olayların mahiyeti gereğince; Arap tüccarın Bornu'daki pozisyonlarını tehdit edecek bir durum karşısında pasif bir tavır takınmaları beklenemezdi. Başlangıçta Arap tâcirler, Şehu ve vezirini Barth ile bir antlaşma yapmaktan caydırmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar.¹⁴ Ancak bu teşebbüslerinde başarısız olunca, Bornu'daki artan İngiliz nüfûzuna karşı harekete geçmek için İstanbul Hükümeti'ni inisiyatif kullanmaya çağırma yoluna başvurdular (şüphesiz ki Trablusgarp valisi yolu ile). Bunun üzerine Bâbüâli, Bornu hükümetine hediye olarak 400 misket tüfeği ve dört top gönderdi. Bu hareket, hiç şüphesiz ki Bornu hükümetinin endişelerini ve korkularını giderdi. Aynı zamanda Kukava'daki İngiliz ajanları tarafından yapılan entrikaların etkilerini gidererek, Osmanlı Hilâfetinin Bornu üzerindeki nüfûzunu sağlamlaştırdı. Bu arada şu da dikkatten kaçmamalıdır; İstanbul'un yollamış olduğu hediyeler (tam belirtildiği sayıda olmasa da) Vezir el-Hâc Beşir tarafından daha öncesinde İngiliz hükümetinden talep edilen silahların modeliyle aynıdır. Buna göre, Bornu'da bulunan Arap tâcirlerin yalnızca Bornu hükümeti ile İngiliz ajanları arasındaki gizli

¹³ "Dışişleri Sekreterliği'ne H. Barth'ın Mektubu, Kukava, 10 Ekim 1852" künyeli mektubun özeti için bkz. Benton, 1962: 203-205.

¹⁴ "George Washington [G. W. Crowe] Beyefendi'ye (Britanya Majesteleri'nin [H.B.M./ Her Britannic Majesty's Agent] Ajanı ve Trablusgarp Başkonsolosu) H. Barth'ın Mektubu, Ağustos 1851" künyeli mektubun özeti için bkz. Benton, 1962: 198.

görüşmelerin ayrıntılarını bilmekle kalmadığını ayrıca bunları, Osmanlı yetkililerine ilettikleri sonucu çıkarılabilir. Bu erken aşamada ne silahların İstanbul'dan kesin çıkış tarihini ne de bunların Bornu'ya kesin varış tarihini tespit etmek mümkün olmamıştı. Aslında, Bâbîâli'nin Bornu'ya silah hediye etmesi hakkındaki tek kanıt, Overweg'in bunlara Kukava'dan yolladığı 14 Ağustos 1852 tarihli mektubunda atıfta bulunmasıdır.¹⁵ Ayrıca bu hediyelerin Bornu'ya 1851 Aralığının ilk haftası ile (Vezirin silah antlaşmasını Barth yoluyla İngiliz hükümetine teklif ettiği tarihte) Overweg'in buna atıfta bulunduğu 14 Ağustos 1852 tarihi arasında bir günde Bornu'ya varmış olması gerektiği sonucuna varılabilir. Ancak her hâlükârda, bu hediyeyle amaçlanan sonuç olan İngiliz hükümetinin artan etkisine karşı harekete geçerek Bornu hükümetinin güvenini kazanılması hedefine tam manasıyla ulaşılammıştır. Bâbîâli'nin hediyesine rağmen Şehu ve Vezir, Osmanlı tarafından gelecek kötü niyetli hareketlerden şüphe duymaya devam etmişlerdir. Sonuç olarak Bornu'daki yetkililer, İngiliz Hükümeti'nin dostluğunu aramaya daha da fazla yanaşmışlardır.

Bununla birlikte, Osmanlılar Şehu'nun kendilerinin Bornu'ya karşı açıkça düşman olduğu konusundaki şüphelerini dindirmek için beyhûde çaba sarf etmişlerdi. 1853 Eylül ayından az önceki bir zamanda, Fizan Kaymakamı'nın Bornu'ya daimî bir temsilci gönderdiği bilinmekteydi, ancak bu görevlinin amacı elçilik yapmak ve Bornu ile Osmanlılar arasındaki karşılıklı samimi ilişkinin sembolü olmaktan ziyade casusluk olmuştur. Söz konusu tarihte, Trablusgarp'taki Osmanlı idarecilerinin Bornu'ya düşmanlık içerisinde olduğu Fizan Kaymakamı Hasan Ömer tarafından Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'ya yazılan mektupta Bornu'nun Kano'yu işgal etmeyi tasarladığını rapor etmesinden anlaşılabilir. Eğer varsa Bornu ile Kano arasındaki ihtilafın sebepleri bu mektupla doğrudan ilişkili değildi. Bununla birlikte, şu da açıktır ki; beklenen işgalin "Gine-Mısırı'nın olgunlaşma zamanı olan 1853 Sonbaharında" gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu yazışma, -ayrıca Bornu'daki Osmanlı ajanından ki Vezir el-Hâc Beşir kendisinden Ramazan Bayramı'ndan (1269 Şevval ayının ilk günü) sonra Bornu'yu terk etmeye hazır olmasını istemişti- doğrudan alınan bilgiye atıfta bulunmaktaydı. Sudan'dan Murzûk'a henüz varan bir kervandan edinilen bilgiye göre, Kaymakam Trabluslu tüccarın

¹⁵ "Albay Herman Beyefendi'ye Overweg'in Mektubu, Kukava, 14 Ağustos 1852" künyeli mektubun özeti için bkz. Benton, 1962: 202.

Bornu'dan kitlesel olarak çıkış yapması gerektiğini ima etmiştir. Mektubu yazdığı tarihte tâcirler, Fizan'a doğru yola çıkmışlardı.¹⁶ Tüccarın ve Osmanlı memurunun, Bornu ile kendi yetkilileri arasındaki ilişkilerin gerilmesi sonucunda çıkarılan sınır dışı etme kararı üzerine Bornu'yu terk etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Daha büyük olasılıkla Osmanlı yetkililerinin Bornu'dan çıkışı ve de tüccarın burayı toplu olarak terk edişi, eli kulağında olan ve tehlikeli bir durum arz eden güvensizlik ortamından dolayı zarurî hale gelmişti. Ancak, bu gibi bir güvensizlik ortamının Bornu'nun Kano'yu işgal etmesinin beklenmesi nedeniyle oluşmadığı muhtemeldir; bundan ziyade Şehu Ömer ile ezeli rakibi olan kardeşi Abba Abdurrahman arasındaki, daha sonra iş savaşlarında zirveye çıkacak olan ölümcül rekabet neticesinde oluştuğu varsayılabilir.

Şimdi bu makalenin ana konusuna dönecek olursak; kaymakamın Bornu'nun öngördüğü Kano'yu ön görülen işgali karşısında aldığı tavır çok iyi tahlil edilmelidir. Kaymakam konuyu bir mektubunda Trablusgarp Valisi'ne iletmış ve mektubunda Allah'ın Bornu'yu muzaffer kılmaması için duacı olmuştur. Görünüşe göre; kaymakamın Bornu varlığına karşı takındığı menfi tavır, Kano'da bulunan Gadamesli ve Fizanlı tüccarın ki bunların hepsi Bâbiâli gibi yüce bir hükümete tâbidir, şahısları ve varlıkları konusunda duyduğu endişe ile ortaya çıkmıştır. Kaymakamın ifade ettiği endişesi -ki bu endişe tamamen gerekçesiz değildir- Bornu ordusunun, Kano şehrini ele geçirmesi halinde ayırım gözetmeksizin tahribat yapma yoluna gitmesi ve bu şartlar altında tüccara ait mal ve mülklerin yok olup gitmesidir (Gwarzo,1968 (I): 52-53). Her ne olursa olsun, Kaymakamın Bornu'nun askerî planlarına karşı düşmanlığının altında başka nedenler varmış gibi görünmektedir. İngilizlerin Bornu'da hızlı bir şekilde etki kazanması koşulunda -ki Osmanlıları fazlasıyla yıldırıyordu- kaymakamın Bornu'nun Kano'yu muhtemel işgali sırasında Bornu Sultanlığı ile Kano'daki İngiliz ajanları arasında yapılacak bir danışıklı dövüşten endişe duymamış olması muhtemel değildir. Bu durum İngiliz hâkimiyetinin Sudan içlerine kadar giderek genişlemesine sebep olabilecektir, dolayısıyla kaymakamın gerçek korkusu bu sonucun gerçekleşmesi olabilir. Her hâlükârda işgal gerçekleşmemiştir. Bunun

¹⁶ “Fizan Kaymakamı Hasan Ömer'den Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'ya, 29 Zilka'de 1269 (3 Eylül 1853)” künyeli mektubun İngilizce çevirisi için bkz. Gwarzo,1968 (I): 52-53.

başarısız olup gerçekleşmemesinin nedeni, Osmanlı yetkililerinin karşı çıkmış olmasından ziyade Bornu'nun kendi içinde bulunduğu siyasi karışıklıklar olmuştur. Aralık 1853'e gelindiğinde, Şehu Ömer ile kardeşi Abba Abdurrahman arasındaki çekişme bir iç savaş ile zirveye ulaşmıştır ve bu askerî darbe, Şehu Ömer'in geçici olarak tahtını kaybetmesine ve Vezir el-Hâc Beşir'in hayatına mal olmuştur.

Osmanlı ile Bornu arasında gittikçe kötüye giden ilişkiler hakkında yukarıda sarf edilen tüm sözlerden, açıkça anlaşılmaktadır ki; bir tarafta Şehu Ömer ile Veziri el-Hâc Beşir, diğer tarafta ise Osmanlı'yla arasındaki sevgi bağı ta ki Bornu iç savaşı arifesine kadar hiç kaybolmamıştır. Ancak buna karşın, 1853'te Bornu'da yaşanan kriz ile ilgili olarak Osmanlı önerisi, kısır bir spekülasyon üzerine beklemek olmuştur. Elbette ki Kukava'daki bazı Trablusgarplı tüccar (yukarıda bahsedilen göçte gitmeyen kısmı) krize şahsî taraftarlar olarak müdahil olmuşlardı. Dolayısıyla, bu taraftarlardan biri olan Abdallahi Şen'in Abba Abdurrahman'a yardım teklif ettiği bilinmektedir. Sonuç olarak, Şen, Şeyh Ömer'in 1854'teki karşı darbesi sonrasında Kukava'dan kovulmuştu. Bunun sonrasında Şen, Barth ile buluşmuş ve kendisinden Şehu'dan kendisi adına ricacı olmasını talep etse de Masina'da rehin alınmıştı (Barth, 1965 (III): 585). Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, bireysel olarak tüccarın bir taraf veya her iki taraf içerisinde iç savaşa dahil olduğunun kanıtlanmış olmasının, bunların resmî olarak Osmanlılar tarafından dahil edildiği şeklinde yanlış anlaşılmasıdır. Osmanlı yetkililerinin iç savaşta herhangi bir tarafta yer almamalarının nedeni, Trablusgarp Valisi'nin Fizan kaymakamına verdiği açık talimatlardır ki bu konuya daha sonra ikisi arasındaki yazışmalarda kaymakam tarafından atıflarda bulunulmuştu. Vali, arzusunun Bornu'ya hükmetmek olmadığını, hükümetlerinin dostluğunu ve kalplerini kazanmayı arzuladığını ve diğer hükümetlere meyletmelerine engel olmak istediğini beyan etmişti.¹⁷

Şehu Abdurrahman'ın Kısa Süren Hükümdarlığı (Aralık 1853 - Eylül 1854)

Daha önce işaret edildiği gibi, 1853 ve 1854 Bornu iç savaşları, Şehu Ömer ve kendinden yaşça küçük kardeşi Abba Abdurrahman arasındaki

¹⁷ "Hasan Emin'den Mustafa Nuri Paşa'ya, 9 Rebî'ulâhîr 1271 (30 Aralık 1854)" künyeli mektubun İngilizce çevirisi için bkz. Martin, 1962: 363-365.

rekabet yüzünden patlak vermişti. Kriz ilk defa Kasım 1853'te ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde Şehu Ömer'in askerî güçleri yenilmiş ve dolayısıyla Abba Abdurrahman, 1853'te Şehu sıfatı ile hükümranlılığı eline geçirmiştir.

Şehu Abdurrahman'ın hem İngiliz Hükümeti'ne hem de Osmanlı Hilâfeti'ne karşı tarafsız ve yeni bir dış politika benimsediğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Şimdiye kadar, Barth ile 1851'de yapılan antlaşmanın sonucu olarak sâbık Şehu Ömer hükümeti, İngiliz Hükümeti'ne karşı daima ittifak üzere hareket etmiş ve bu Osmanlı Hilâfeti ile Bornu arasındaki ilişkileri kopma noktasına kadar getirmiştir. Bununla birlikte, yerine gelen yeni güç Şehu Abdurrahman, her iki yabancı güç tarafına meyleden bir yaklaşımdan kaçınan olumlu bir tavır takınmıştır. Dolayısıyla, Şehu Abdurrahman bir yandan Bornu-İngiltere münasebetlerinin sürmesi konusunda çaba sarf ederken, diğer yandan da Osmanlı Hilâfeti ile ülkesi arasındaki geleneksel siyasî ilişkiyi tekrar canlandırmaya uğraşmıştır.

Hâlihazırda Şehu Abdurrahman'ın İngiliz Hükümeti ile kesin olarak hangi tarihte iletişime geçtiği bilinmemektedir. Öte yandan, Şehu'nun Kraliçe Viktorya'ya gönderdiği bir mektubun, Trablusgarp'taki İngiliz konsolosundan kendisine iletiildiği bilinmektedir. Ayrıca Herman ve Lord Clarendon, 28 Kasım 1854 tarihli bir mektupta Şehu Abdurrahman'ın iktidarının Şehu Ömer tarafından gerçekleştirilen darbeyle devrilmesiyle birlikte bu sürecin akamete uğradığını bildirmekteydi.¹⁸ Ancak kraliçeye gönderilen bu özel mektupta Şehu'nun, İngiliz Kraliçesine atfen “İngiliz egemenliğine göndermede bulunduğu ve bundan böyle kendileriyle onun arasında tüm dünyevi dostlukların tesis edildiği” yönünde bir ifade kullanmıştı. Mektup, “Aramızda uçsuz bucaksız çöller ve uzak mesafeler olsa da, iktidarın bize geçmesi halinde mektuplar ve elçiler vasıtasıyla Kraliçe Viktorya'ya dostluğumuzu sunmak isteriz” diye devam etmekteydi. Şehu bunun ardından, İngiliz hükümetinden gelen hediyelerin alındığını, Bornu'daki seyyahlarının güvenliğini sağladıklarını ve ülkesi ile Britanya arasındaki dostluğun selameti için “mahşer gününe dek” duacı olacağını ifade etmişti. Bu mektuba ek olarak, Şehu'nun hâlihazırda Murzuk'taki İngiliz konsolos yardımcısı Gagliuffi'ye, Bornu'daki gelişmeleri ve haksız iktisap durumu ile ilgili bilgiler veren ve İngiliz hükümetiyle ilişkilerini

¹⁸ Kukava, 15 Eylül 1854 tarihli mektupta Edward Vogel, bir hafta ya da daha öncesinde gerçekleşen bir karşı darbe teşebbüsünden bahsetmektedir (Benton, 1968: 274).

sürdürmek için en içten dileklerini paylaştığı, 13 Cemâziyülâhir (13 Mart 1854) tarihli bir mektup yazdığı bilinmekteydi.¹⁹

İngiliz hükümetiyle birlikte Şehu Abdurrahman, aynı zamanda Trablusgarp'taki Osmanlı idarecileriyle de yazışmalar yapmıştı. Fizan Kaymakamı Ahmed'in Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'ya yazdığı 26 Ocak 1855 tarihli bir mektubundan açıkça anlaşılmaktadır ki, iktidara gelmesinin ardından Şehu, valiye yazı göndererek Osmanlı Hilâfeti'ne olan sadakat ve hürmetlerinin İstanbul'a iletmesini kendisinden istirham etmiştir.²⁰ Şehu ile Osmanlılar arasındaki irtibatın var olduğunun bir başka ispatı ise, Trablusgarp Arşivi'nde keşfedilen bazı yazışmalar arasında bulunan Mustafa Nuri Paşa'nın Şehu Abdurrahman'a hitâben yazdığı bir mektup taslağıdır. Trablusgarp Valisi'nin mektubu, Şehu'nun yukarıda bahsedilene adeta bir cevap gibiydi. Bu yüzden Şehu'nun Halife'ye olan sözde hürmetine uygun düşecek şekilde valiyi, Bornu ile Osmanlı Hilâfeti arasındaki dostluğun, “zamanın etkisiyle veya uzak mesafelerden ötürü zarar görmemesi” için duacı olmuş; karşılıklı güven içerisinde her iki tarafın yararına olacak bir şekilde ilişkilerini geliştirebilmek adına tâcirlerin ve seyyahların (ebnâü's-sebil) teşviki için yolların açık olması (tasrih) ve kervanların düzenli olarak gelmesine imkân sağlayabilme yönünde umut beslediklerini” belirtmişti. Mektupta ayrıca, Şehu'ya mektupla birlikte gönderilen “işlemeli kılıfı (sarma) olan kırmızı bir mileff içerisinde iki ferman, dizginleriyle beraber iki işlemeli eyer (re's-i licâm), altın işlemeli (murassa) bir kılıç ve kınları” gibi hediyelerden bahsedilmekteydi. Bunların yanı sıra vali, “İstanbul'dan zât-ı âlînize gönderilmek üzere asil, kutlu ve uğurlu isminizin yer aldığı büyükçe bir altın mührün çalışmalarına başlandığını” ifade etmiştir. Ayrıca Şehu'ya “yakında veya uzakta ihtiyacı olan her ne var ise lütfen Fizan Kaymakamı vasıtasıyla veya bize doğrudan iletterek bildirmesi” teminâtını vermişti.²¹

¹⁹ Konsolos Herman aracılığıyla Lord Clarendon'a 28 Kasım 1854 tarihinde iletilen “Bornu Şehusu Abdurrahman b. Muhammed el-Emîn el-Kânimî'den Kraliçe Viktorya'ya Mektup” künyeli mektup için bkz. Benton, 1962: 196-198.

²⁰ “Fizan Kaymakamı Ahmed'den Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'ya Mektup, 7 Cemâziyülevvel 1271/26 Ocak 1855” künyeli mektubun İngilizce çevirisi için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 53-54.

²¹ “Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'dan Şeyh Abdurrahman'a Mektup” künyeli tarihsiz mektup taslağı için bkz. Martin, 1962: 365-368.

Valinin mektubu, şüphesiz Şehu'nun Bornu ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkileri canlandırma girişimi bağlamında karşılıklı bir jest hareketiydi. Osmanlı yetkilileri, her ne kadar Abdurrahman'ın hükümetini tercih ettiklerini belirten bir işaret göstermiş olsalar da, Şehu Ömer'in eski hükümeti tartışmalı bir sorun olarak devam etmekteydi. Fakat şu açıktır ki; Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa, amacının Bornu'ya hükmetmek olmadığını, yüce hükümetlerinin dostluğunu ve kalplerini kazanmayı arzuladığını ve Bornu'nun diğer hükümetlere meyletmelerine engel olmak istediğini beyan etmişti. Buna rağmen Osmanlı yetkililerinin Şehu Abdurrahman'ın dostluk hareketine nihaî cevapları, her ne olursa olsun, epeyce uzun sürmüştü. Sonuç olarak, Osmanlı'nın cevabı, Bornu'daki yeni olaylara ancak yetişmiştir. Paşanın Şehu Abdurrahman'a yazdığı mektubun Bornu'ya gönderilmek üzere Murzûk'a ulaştığı tarihte Abdurrahman'ın Hükümeti, Eylül 1854 karşı darbesi ile zaten düşürülmüş durumdadır. Bu şartlar altında Fizan Kaymakamı Ahmed'in Trablusgarp valisine (7 Cemâziyülevvel) 26 Ocak 1855 tarihinde yazdığı mektupta kendisini durumun gidişatı hakkında bilgilendirmiş, hediyeler ile Şehu Abdurrahman'ın durumuyla ilgili neler yapılacağı konusunda tavsiyelerde bulunmuştu.²²

Şehu Abdurrahman'ın Bornu ile Osmanlı Hükümeti arasındaki ilişkilerin canlandırılması konusunda başlattığı girişim, Osmanlılar nezdince şüphesiz ki hoş karşılanmıştı. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin cevap vermesi ne sebeple bu kadar uzun zaman almıştı? Bu soru ne kadar uygun düşen bir soru olsa da buna burada tatminkâr bir açıklamada bulunmak mümkün değildi. Bu nedenle Osmanlı'nın sessizliğinin, Şehu Abdurrahman'da bir rahatsızlık uyandırdığı görülmektedir. Dolayısıyla, Şehu Abdurrahman'ın Kraliçe Viktorya'ya yazdığı (Warrington'un Lord Clarendon'a yazdığı 28 Kasım 1854 tarihli mektubuna eklenen) mektup Şehu'nun dostane teklifinin Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmeyeceğinden korkması ile ilişkilendirilemez.

Her hâlükârda, Şehu Ömer'in yeniden tesis edilmiş hükümeti, sonradan Osmanlı Hilâfetine karşı müspet bir politika benimsemiş ve dolayısıyla Osmanlı Hilâfeti ile Bornu arasındaki eski bağlar tekrardan

²² "Fizan Kaymakamı Ahmed'den Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa'ya Mektup, 7 Cemâziyülevvel 1271/26 Ocak 1855" künyeli mektubun çevirisi için bkz. Martin, 1962: 365-368.

canlandırılmıştı. Yüzyılın geri kalanında (ve bu makalenin kalanının ilgili olduğu dönem) iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler sürdürülmüştür.

Şehu Ömer'in İkinci Hükümeti (1854-1881): Osmanlılar ile Yeniden Yakınlaşma Politikası

Yukarıda da anlatıldığı üzere, Bornu ile Osmanlılar arasındaki gerilmiş ilişkiler, Şehu Ömer'in restore edilmiş ikinci dönemi sırasında daha iyiye doğru bir dönüş yapmıştır. Fakat sonradan iki taraf arasında oluşan yeniden yakınlaşma, kısa bir sürede oluşmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Mevcut kanıtlardan anlaşıldığı üzere Osmanlı yetkilileri, Şehu Ömer'in yönetimi tekrar ele geçirdiği hakkındaki haberleri ilk kez duyduklarında Şehu Ömer'in siyasi duruşunu değerlendirmek için biraz zaman harcadıkları aşikârdır. Dolayısıyla Trablusgarp valisinin Fizan Kaymakamı'na yazdığı 26 Ocak 1855 tarihli cevabı yazıda Şehu Ömer'in, Osmanlı Hilâfeti'ne karşı duruşunun bilinmez olduğu ve kaymakamın onun "daha önce izlediği ilk yolu mu takip edeceği yoksa yolundan dönmeyip Devlet-i Aliyye'ye (Osmanlı) mi meyledeceği (Martin, 1962: 365-368)" konusunda emin olmadığı beyan edilmişti. Doğrusu, kaymakamın konuya karşı temkinli yaklaşımı Şehu Ömer'in hâlihazırdaki diplomatik duruşu hakkındaki gerçeklik ile uyum içerisinde değildi. Barth'ın 1855'te Kukava'dan ayrılış tarihine kadar olan süre için, eski Osmanlı'nın Bornu'ya karşı olan tasarruflarına dair korku hala Şehu Ömer'in aklından çıkmamış gibi görünmekteydi. Dolayısıyla Şehu, İngiliz hükümetinin Bornu'ya bir konsolos atayacağı ümidi taşımaktadır. Şehu'nun Kraliçe Viktorya'ya yazdığı ve Barth'ın beraberinde İngiltere'ye götürdüğü (ve müteakiben Dışişleri ile yaptığı 18 Eylül 1855 tarihli yazışmaya ek olarak koyduğu²³) mektup tek başına bile Osmanlı'nın Bornu üzerine olabildiği muhtemel planlarını engellemek için acil bir yabancı desteğine ihtiyacı olması durumunu hesapladığını ispat etmek için yeterliydi.

İngiliz hükümetinin Şehu Ömer'in Bornu'da bir İngiliz Konsolosluğu konuşlandırma talebini cevaplamaması, İngilizlerin Merkezî Sudan üzerindeki menfaatlerinin 1850'lerin sonlarına doğru dramatik olarak azalması ile yeterince açıklığa kavuşturulabilir. Dolayısı ile İngiliz

²³ "Bornu Şehusu Ömer'den Kraliçe Viktorya'ya Mektup, 18 Şaban 1271 (6 Mayıs 1855) ve Barth'ın yüksek rütbeli subay (field officer) ile yaptığı yazışmaların ekleri, 18 Eylül 1855" künyeli tarihi vesikaları incelemek için bkz. Benton, 1968: 209-211.

Hükümeti Gadames ve Murzûk'taki konsolos yardımcılıklarını bile sırası ile 1860 ve 1861 tarihlerinde kapatmıştı (Boahen, 1964: 230-233).

İngiliz nüfuzunun Merkezî Sudan'dan çekilmesi, Trablus'un Merkezî Sudan'daki ticarî çıkarları açısından en rahatlatıcı gelişme olmuş olmalıdır. İngilizlerin geri çekilmesiyle birlikte Trablus'un Merkezî Sudan'daki menfaatlerine karşı o güne değin ortaya çıkan doğrudan tehditler açısından bir rahatlamaya neden olmuştur. Bir taraftan Şehu Ömer için, İngiltere ile tüm ekonomik ve siyasî bağlantı kurma yolları tıkanmıştır. Bu şartlar altında Bornu'nun, Avrupa ve Kuzey Afrika lüks mallarının tek tedarikçisi olan Trablusgarp ile eski bağlantılarına dönmekten başka alternatifi kalmamıştı. Dolayısıyla, 1860'larda Bornu ile Trablusgarp arasındaki ticarî bağlar tekrar canlandırılmıştı. Bununla birlikte dikkat çekilmesi gereken bir nokta vardır ki o da; iki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin sürdürülebilmesi, geçirgen bir siyasî atmosfer ile sağlanabilirdi. Bornu ile Trablusgarp arasındaki ticarî ilişkilerin sürmesi, öncesinde iki devlet arasında siyasî bir uzlaşının olmasıyla sağlanmıştır değerlendirmesine varılabilir. Ayrıca bu iki devlet arasındaki uzlaşma sürecinin, büyük ölçüde İngiltere'nin çıkarlarının Merkezî Sudan'dan çekilmesi ile koşullanmasının hiçbir kıymeti yoktur.

Bu uzlaşmanın mevcut süreci nasıl etkilendiğine dair bir kanıt olmadığı gibi, ilk defa ne zaman uzlaşma sağlandığı hususu da açık değildi. Her halükarda, Nachtigal'in Bornu'ya vardığı tarihte (Temmuz 1870), Bornu ve Trablusgarp arasındaki doğrudan ticari bağlantı yeniden başlamakla kalmamış, aynı zamanda Şehu Ömer hükümeti ile Osmanlı idarecileri arasındaki ilişkiler de, karşılıklı güven ve dayanışma temelinde, öncekinden daha samimi bir hal almıştı. Nachtigal'in kayıtlarından, Murzûk'tan Kukava'ya yaptığı kervan yolculuğu 1870'de gerçekleşmiş ve Trablusgarp Valisi'nin resmî memurunun da Şehu Ömer'e eşlik ettiği bu kayıtlardan öğrenilmişti. Adı Muhammed Bû Âişe Efendi olan bu memur, aslında Bornu'dan bazı vahşi doğa numuneleri alıp İstanbul'daki hadika-i hassaya²⁴ götürmek ile görevlendirilmişti. Aynı zamanda bu resmî memurun, Osmanlı (İstanbul) Sultanı'ndan Şehu'ya hediyelerle

²⁴ Osmanlı sultanlarının, beraberinde silahdâr ve rikabdârlardan bazıları, Şahincibaşı, Doğancibaşı, İçdoğan Oğlanları, bir miktar Zağarcı, Samsunci ve Solak ile birlikte genellikle pazartesi ve perşembe günleri giderek kısa süreliğine vakit geçirdikleri özel av bahçelerine verilen isimdir. [Çev.]

gittiği biliniyordu; bu hediyeler arasında murassa' bir kılıç, iki at ve bir Kur'an nüshası vardı (Martin, 1962: 371).

Aynı şekilde Nachtigal'in kayıtlarından, 1870 yılına gelindiğinde, Kukava'ya gelen Trablusgarplı tüccarın ticarî çıkarlarının, içlerinden Şehu Ömer'in sarayından birinin (esasinda Kukava'da ikamet eden) siyasî itibarı ile iyi bir şekilde korunduğu açıkça anlaşılmaktaydı. Adı Muhammed et-Titivî olan bu Trablusgarplı Arap, kendisi de bir tüccardı. Nachtigal'in kendisi henüz gitmeden önce Kukava'ya ulaşmış ve burada hâlihazırda ikamet etmekteydi. Bornu Şûra Meclisi üyesi olmasa da, onun yönetim üzerindeki nüfûzu güçlüydü. Nachtigal tarafından gözlemlendiğine göre bu zât, Bornu'daki Trablusgarplı tâcirlerin önde gelen, tanınmış mümessillerinden biriydi. Bu yüzden, et-Titivî'nin Bornu Sarayı üzerindeki siyasî nüfûzu, tüccarın avantajlarına olmuştur. Daha geniş bir açıdan bakılacak olursa bu kişinin Bornu'daki konumu, esasında Osmanlı Hükümeti'nin gayri resmi bir konsolosu gibi hüviyeti hâizdi. Bu yönüyle et-Titivî, Murzûk'un hazinedarının (Sandık Emîni) erkek kardeşi olarak, Osmanlı hükümetinin diplomatik çıkarlarını temsil etmek için doğru bir tercih idi (Nachtigal, 1980 (II): 109, 245).

Muhammed et-Titivî'nin, Nachtigal'in varışından önce ne kadar süre Kukava'da kaldığı çok net değildi. Bu soru, 1869 yılında onun konumunun bir başkası tarafından zapt edildiği gerçeği ile daha karmaşık bir hale gelmiştir. Yazışmalarından anlaşıldığı üzere, bu şahsiyet yani Şerif Abdurrahman Burkan, Osmanlı Hükümeti'nin siyasî bir memuru (ajanı) rolüne ek olarak et-Titivî gibi bir tüccardı. Aslında, Burkan (isminden de Türk olduğu anlaşılan), Sultan'a "sadakat yükümlülüğünü" yerine getirdiği için İstanbul'daki mahkemeye giriş ayrıcalığı kazandığı, yazışmalarının birinde dolaylı olarak belirtildiğinden beri Osmanlı Hükümeti'nin resmi bir memuru olarak Bornu'ya gelmişti.²⁵

Üstelik Burkan'ın, Kukava'da ilk evini ne zaman aldığı bilinmemektedir. Bu süre içinde Bornu'yu ziyaret eden seyyâhların hiçbiri tarafından bahsedilmemiş olması muhtemeldir²⁶ ve bu yüzden, başka bir yerde Barth, ondan sadece önemli bir Murzûk tâciri olarak bahsetmiş olabilir (Martin,

²⁵ "Bornu Sultanı Abdurrahman'ın Veziri Şerif Muhammed Burkan'dan Fizan Mutasarrıfı'na Mektup, 15 Cemâziyülevvel 1286 (23 Ağustos 1869)" künyeli mektubun çevirisi için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 56-57.

²⁶ Dört numaralı mektubun yorumu için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 57.

1962: 365). Bu en olası şekilde Barth'ın, Kukava'dan son ayrılışından sonra buraya gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Her halükarda, Burkan'ın Bornu'ya diplomatik bir propagandacı olarak gönderilme önerisi en makul olandır. Bu belgede daha önce net olarak gösterildiği gibi, İngiliz Hükümeti'nin ajanları 1851-1853 yılları arasında Bornu'da Osmanlı etkisini yıkmayı başarmışlar ve bu Osmanlı makamları tarafından çok hafife alınmamıştı. Böylece, 1854'te Şehu Ömer'in hükümetinin yürürlüğe girmesinden sonra, Osmanlı makamları ticaret bahanesiyle Bornu'da yaşaması için etkili bir kişiyi buraya gönderme gerekliliğinin farkına varmıştı. Bu sayede Şehu Ömer'i, Osmanlı Hükümeti tarafına çekmenin yanı sıra ülkedeki gidişat hakkında da ilk elden bilgi elde edilmiş olacaktı. Bu tam olarak, Bornu'da Burkan'ın misyonunun doğasına uygundu ve Şehu Ömer ile Osmanlı makamları arasındaki sonradan meydana gelen yakınlaşma, Burkan'ın görev başarısının net bir kanıtıydı. Burkan sadece görevinde başarılı olmakla kalmayıp ayrıca Bornu'daki siyasî nüfuzunun önemli bir derecede etkisiyle kendine bir konum elde etmiş ve yazışmalarında kendini 'Bornu Veziri' olarak tanımlamıştı.²⁷

Mevcut olan bilgidен, Osmanlı makamlarının girişimleri sayesinde Bornu ile Osmanlı Hilâfeti arasındaki ilişkilerin normale döndüğü anlaşılmaktadır. Bu süreçte, hediyelerin gönderilmesi gibi diplomasinin geleneksel teâmülleri artık yeterli olarak görülmemekte ve böylece Osmanlıların daha etkili yollar araması gerekmektedir. Bu durumda ajanın rolü, Osmanlıların Bornu ile diplomatik bağlarında hayati bir öneme sahip olmuştur. Burkan ve sonradan gelen Muhammed et-Titivî gibi Osmanlı ajanlarının üstlendiği propagandacı rolleri aracılığıyla Bornu üzerindeki Osmanlı etkisi, yenilenmiş ve devamlılığı sağlanmıştır. 19. yüzyılın son on yılında, Osmanlı memurunun rolü Kukava'daki başka bir Trablusgarplı tacir Şerif eş-Şeşimî'ye²⁸ devredilmişti. Daha sonra görüleceği gibi bu kişi, Avrupa'nın sömürgeci imparatorluk planlarına karşı, Bornu'daki Osmanlı menfaatlerinin korunmasında önemli bir rol oynamıştı.

Belki de burada bir ara vermek ve 1854-1881 dönemi boyunca Osmanlı Hilâfeti doğrultusunda Osmanlı memurlarının Şehu Ömer hükümetini tekrar yönlendirmede ne kadar başarılı olduğunu değerlendirmek gerekmektedir. Mevcut kanıtlardan, iki Osmanlı memuru Burkan ve

²⁷ Üç ve dört numaralı mektupların yorumu için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 55.

²⁸ İngilizce literatürde bu isim, Shariff Shashimi olarak geçmektedir. [Çev.]

et-Titivî'nin başarısının Şehu'yu tatmin etmediği görülmektedir. Ancak diğer taraftan Trablusgarp Valisi Ali Rıza Paşa'ya yazılan bir mektupta (3 Cemâziyülevvel 1287 / 30 Temmuz 1870), Şehu sadece Osmanlı Sultanı'ndan "Sultanımız" olarak bahsetmemiş, ayrıca kendinden "Bornu (Burnuh) ilinin valisi (mütevellîsi) olarak bahsetmişti.²⁹ Bu unvanın (mütevellî) kullanılması, Şehu'nun gönüllü olarak Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiğini göstermekteydi. Eğer böyleyse, bu gelişme Bornu-Osmanlı ilişkilerinde yeni bir dönüştürme işaret etmektedir. Şayet var ise, yönlendirmelerle Şehu'nun Osmanlı hâkimiyetini gönüllü olarak mı kabul ettiği, bazı spekülasyonlara açık bir soruydu. Bu yönlendirmenin doğası ne olursa olsun, bazı dinî mülahazalar (söylemler) aracılığıyla yaptırımlar oluşmuş olabilir. Osmanlı sultanının, özellikle Avrupa'nın sömürgeci tasarruflarıyla mücadele etmesinde sultanın Müslüman toplumuna (ümmete) önder olma iddiasını güçlendirmesinden beri, Şehu'nun dini düşünceleri üzerindeki güçlü söylemleri siyasi avantajları için Osmanlı makamlarınca istismar edilmiştir.

1881 Sonrası Bornu'da Osmanlı Nüfûzu

Daha önceki tartışmalardan yola çıkarak, Şehu Ömer'in Osmanlı Sultanı'na olan az veya çok bağlılığı, saltanatının sonuna kadar sürmüştü. Ancak oğlu ve sonrasında gelen Şehu Bûkâr'ın³⁰ (1881-84) Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurmasına rağmen, babasının aksine Osmanlı makamları ile ilişkilerinde daha az bağımsız bir dış politika izlemiştir. Arap tüccarından birisinin değerlendirmesine göre, Şehu Bûkâr'ın hükümeti babasınınkinden daha iyiydi.³¹ Bornu ve Osmanlı Hilâfeti arasındaki mevcut siyasî ilişkileri üzerine bir yorum yapmaktan daha çok Şehu Bûkâr ile yabancı tüccarın muamelelerinden kaynaklanan ticarî refahın artmasından bahsetmek gerekmektedir. Bûkâr, müsrifliği ve cömertliğiyle meşhur olup³², Trablusgarplı tâcirler yukarıda bahsedildiği gibi onu lüks malları için önemli bir müşteri olarak tanımlamaktaydılar. Şu anda

²⁹ "Bornu Şeyhi Ömer b. Muhammed el-Emin el-Kânîmî'den Trablusgarp Valisi Müşir Ali Rıza Paşa'ya, 3 Cemâziyülevvel 1287 (30 Temmuz 1870)" künyeli mektubun çevirisini incelemek için bkz. Martin, 1962: 369-372.

³⁰ Ebûbekir isminin, mahallî dildeki ifade edilmiş şeklidir (Bâri-Kiraydiyye, 2007: 14). [Çev.]

³¹ "Muhtar Hasan'dan el-Hâc Muhammed'e Mektup, 10 Şaban 1299 (27 Haziran 1882)" künyeli mektubun çevirisini için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 58-59.

³² Makalenin yazarı, bu bilgiyi "saha araştırması notları (field notes)" dipnotuyla ifade etmiştir.

burada, Trablusgarp'taki Osmanlı makamları ve Şehu Bûkâr arasındaki doğrudan iletişimin sadece bir kanıtı bulunmaktadır. Bu kanıt, babasının vefatından sonra Bornu tahtına geçtiğini bildirmek için Trablusgarp Valisi Mehmed Nazîf Paşa'ya yazılan 12 Aralık 1881 tarihli bir mektuptur.³³ Bûkâr'ın, Trablusgarp'taki Osmanlı makamlarına tahta geçmesi ile ilgili bilgi vermesi, hatalı şekilde varsayıldığı gibi zorunlu siyasi dayatmalar değil, aksine Bornu'daki siyasî teâmüllere uygun davranmak istemesinden kaynaklanmıştır. Skolastik (eğitsel) gelenekte yetişmiş biri olarak Bûkâr, hükümetin İslâmî fikirleri hakkında bilgilendirilmemiş olabilir ve ayrıca danışmanlarının yönlendirmelerini takdir etmeye daha az yatkındır.³⁴ Dolayısıyla kısa süren yönetiminde, siyasi gücünü zalimce kullanımı herkesçe bilinmekteydi. Şehu Bûkâr'ın düşüncelerinde dinî eğilimin olmadığı çok açıktır. Dolayısıyla, sırf dinî düşünceler bazında Osmanlı Hilâfeti'ne bağlılık fikrini düşünmek çok zordu. Bu nedenle, Şehu Ömer'in saltanatı sonrasında Bornu üzerinde Osmanlı siyasî nüfûzunun Şehu Bûkâr'a ne ölçüde dikte edilebildiği ve her iki Şehu'nun kişiliklerindeki farklılığın bu sürece nasıl etki ettiği sonucuna varılabilir.

Çok kısa süren hâkimiyeti sırasında (1885-93) Osmanlılar ile ilişkilerine dair Şehu İbrahim'in siyasî mizacı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz Ancak Şehu Haşim'in saltanatında (1885-93) Bornu üzerindeki Osmanlı siyasî nüfûzu baskın idi. İslâmî yöntemlerle Bornu hükümetini yeniden düzenlemek (ıslah etmek) için Haşim'in üstlendiği gayret, dinî duygularının derinliğini adeta resmetmiştir.³⁵ Nitekim Haşim'in dinî hassasiyetleri, ana amacı Avrupa sömürgeciliğinin giderek artış gösteren baskılarına karşı, Osmanlı himayesi altında bir birleşik Müslüman cephesi oluşturmak olan Osmanlı Sultanı Abdülhamid'in (1876-1917) İslâm Birliği propagandasına duyarlı olarak idaresini sürdürmüştü. Bunun sonucu olarak, Charles Macintosh liderliğinde görevlendirilen 'Royal Nijer Company' misyonu, bir anlaşma (R.N.C³⁶ otoritesi altında Bornu'ya yerleşen) yapmak için Kukava'yı ziyaret ettiği 1891 tarihinde, İslâm Birliği (İttihâd-ı İslâm) propagandası çoktan Bornu'ya ulaşmıştır. Macintosh,

³³ "Ebû Bekir b. Ömer el-Kânimî'den Trablusgarp Valisi Mehmed Nazîf Paşa'ya, 20 Muharrem 1299 (12 Aralık 1881)" künyeli mektubun İngilizce'den çevirisi için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 57-58.

³⁴ Saha araştırması notları.

³⁵ Saha araştırması notları.

³⁶ The Republican National Convention (Cumhuriyetçi Ulusal Kongre). [Çev.]

Kukava'da iki ay kalmasına rağmen, bir anlaşma zemini oluşturmak için yapılan girişimlerde, ilerleme kaydedememiştir. Son tahlilde Macintosh, saygınlıktan çok uzak bir şekilde Kukava'dan ayrılmıştır. R.N.C Misyonu, Kukava'dan ayrıldığı andan itibaren Osmanlı bayrağı, hilâfete teslimiyetin bir işareti olarak şehrin üzerinde dalgalanmaktaydı (Flint, 1960: 171). Aslında bu bayrak hadisesi, Bornu'nun Osmanlı Hilâfetine bağlılığının bir kanıtı olarak düşünölmelidir. Murzûk'a (Osmanlı'nın Bornu'ya en yakın iktidar / güç merkezi) bir geri dönüş seyahatinin, Macintosh'un Kukava'daki iki aylık kalış dönemi süresince yapılmamasına bakacak olursak, Kukava'daki R.N.C görevinin başlamasından sonra bayrağın gönderildiği fikri elbette ki savunulamaz. Bu yüzden, kuvvetle muhtemel Bornu hükümeti, Osmanlı bayrağını R.N.C misyonunun bölgeye varışından önce elde etmiştir.

Kukava'da yaşayan Trablusgarplı tüccar, Kukava'ya bir yıl sonra (1892) gelen Fransız ajan Monteil'in yanısıra, 1891 R.N.C misyonunun antlaşma girişimlerinin boşa çıkarılmasında önemli rol oynamışlardır. Bornu'da ticarî menfaatleri bulunan Trablusgarplı tüccar, kendi refahları ve zenginlikleri için bir ön koşul olarak Osmanlı Hilâfeti ile Bornu arasındaki yakın siyasî ilişkilerin gerekliliğinin her zaman farkında olmuşlardır. Şimdiye kadar, Osmanlı makamları ve bahsi geçen tüccar arasında, Bornu'daki siyasî menfaatlerini ve faaliyetlerini (hizmet alımlarını) koruyan bir menfaatler grubu bulunmaktaydı. Bu bilgilerin ışığında, Trablusgarplı tüccarın 1891 ve 1892 yıllarındaki Avrupa misyonlarına karşı olan husumetleri incelenmelidir. Özellikle R.N.C misyonu ile ilgili olarak, Şehu'nun, Osmanlı Sultanına R.N.C'nin antlaşma teklifleri lehine bir açıklamada bulunmasıyla tüccar sınıfı endişe duymuş olabilir. Nitekim Trablusgarp tüccarı, R.N.C misyonuna bir sabotaj yapmak için girişimde bulundular ve bu sayede Macintosh'u Kukava'dan çıkarmayı başardılar. Tâcirler, bu zaferi Şehu'nun korkularından büyük ölçüde istifade ederek elde etmişlerdir. Öncelikle, misyon tarafından gönderilen mektupların üzerindeki mühürlerin sahte olduğunu belirtmişler. Daha sonra, Şehu'ya beyaz adamın ülkeyi ve altın, mercan gibi ülkenin diğer zenginlikleri gasp etmeye geldiğini söylemişlerdir. R.N.C misyonuna karşı girişimlerinde, Trablusgarplı tâcirler sayılarının fazla olmasının avantajını da kullanarak nüfuz kurmayı başarmışlardır. Şerif eş-Şaşimî, Kukava'da ikamet eden bir tüccardı ve 1891 yılında Bornu'daki rolü Osmanlı Hilâfeti'nin yarı-resmi konsolosu olarak devam etmişti (Monteil, 1895: 314).

Ayrıca, kız kardeşinin Şehu Haşim'in ilk eşi (Gumsu) olması³⁷, Bornu mahkemelerinde önemli derecede etki sahibi olmasına sebep olmuştur. Son tahlilde, 1891 yılında Kukava'da R.N.C misyonu tarafından icra edilen Avrupa sömürgeciliği tehdidine karşı, eş-Şaşimî'nin etkisi Bornu'da Osmanlı Hilâfeti'nin menfaatlerini korumada önemli bir araç olmuştur. Bu bilgiler ışığı altında, tüccar sınıfı, kendilerini Şerif eş-Şaşimî'ye karşı borçlu hissetmişler ve R.N.C misyonunun ayrılmasından sonraki gün eş-Şaşimî'ye toplu bir hediye sundukları iddia edilmişti (Monteil, 1895: 314). Ancak, 1891 yılından sonra olayların beklenmedik yönde gelişmesi, Bornu'daki Osmanlı çıkarlarının ani şekilde sona erdiğini göstermekteydi. Ayrıca 1893 yılında Bornu, Sudanlı bir asker olan Râbih b. Fazlullah tarafından ele geçirilmişti. Bu durum, Bornu ve Kuzey Afrika arasındaki tüm bağlantıları kopardı ve böylece Bornu'daki Osmanlı menfaatleri (siyasî ve ticarî) Kânimî sülâlesinin servetiyle birlikte sona erdi. Bu yeni gelişmenin bir anda olması sebebiyle, Osmanlı makamları Bornu hükümetinin yardımına gelememiştir; eğer bunu yapacak durumda olsaydı bile, hilâfetin kendi sürekliliği için çeşitli iç ve dış krizler göz önüne alınmıştı. Her durumda, Osmanlı makamlarının Bornu'daki gelişmeler için endişe duymaları ile ilgili kanıtlar bulunmaktadır. Fizan mutasarrıf vekilinden Trablusgarp Valisi Kemal Paşa'ya yazılan bir mektupta (12 Şevvâl 1310/29 Nisan 1893), Murzûktaki makamların Râbih'in Bornu'yu işgal edeceği yönündeki söylentilerin doğruluğunu araştırmak için çaba gösterdikleri vurgulanmıştı. Muhammed b. ez-Zahunî adındaki bir tüccar, araştırma yapması için Bornu'ya gönderilmişti. ez-Zahunî'den alınan bilgiye dayanarak, Râbih'in Bornu zaferi ile ilgili rapor Trablusgarp valisine iletilmişti.³⁸ Dolayısıyla eğer ez-Zahunî'nin verdiği bilgi doğru ise, iki önemli durum bulunmaktaydı. Birincisi, eğer Osmanlılar Râbih'e karşı Bornu hükümetine yardım etmek istese bile, onların çabaları Râbih'in planlandığı gibi hızlı olması ve Bornu işgalini başarmasıyla birlikte boşa çıkacaktır. İkinci durumda (bu durum, bu belgenin konusu ile doğrudan alakalı değildir), ez-Zahunî'nin bilgisi, Kukava'nın Râbih tarafından yağmalanması meselesi ile ilgilidir. Başka bir yerde eleştirel bir bakışla incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır ki; ez-Zahunî'nin bilgisi, 1893 Şubat ayındaki olayla -gerçekten çok erken bir tarih olmakla birlikte-

³⁷ Saha araştırması notları.

³⁸ "Fizan Mutasarrıf Vekili'nden Trablusgarp Valisi Kemal Paşa'ya, 12 Şevvâl 1310 / 29 Nisan 1893" künyeli mektubun İngilizce çevirisi için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 59-60.

uyuşmaktaydı.³⁹ ez-Zahunî'nin Bornu'ya ulaşmadığı ve söylentilerle ilgili raporlarını vermek için Murzûk'a dönmediği ihtimal dahilindedir. Böyle bile olsa, ona verilen bu görev, Osmanlı makamlarının Bornu'nun kaderi ve problemleri ile ilgili endişe duyduklarının güçlü bir kanıtıdır.

Sonuç

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, 1835'ten itibaren Trablusgarp'taki ikinci Osmanlı hâkimiyetinin⁴⁰, Bornu hükümetinin dış politikası üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu süreç, Hilâfeti Bornu'ya fiziksel olarak yakınlaştırmıştı ve iki devlet arasındaki siyasî etkileşim kaçınılmaz hale gelmişti. İki devlet arasındaki diplomatik bağların nereden kaynaklandığı vurgulanmalıdır. 19. yüzyılda Osmanlı Hilâfeti ile Bornu arasındaki siyasî etkileşim, Osmanlı'nın Trablusgarp Vilâyeti (Trablusgarp İli) ve Bornu arasındaki mevcut ticarî ilişkileri güçlendirmek için düzenlenmiştir. İki devlet arasındaki ticarî akışa verilen önem, Hilâfeti ve Bornu makamları arasındaki siyasî yazışmaların takas edilmesiyle ispatlanmıştır. Karşılıklı çıkarlar için yapılan ticarî görüşmelerde, Bornu tarafının yanı sıra Osmanlı makamları da iki devlet arasındaki sıkı ilişkiyi sağlam tutmak için hevesliydi. Bu nedenle Bornu ve Osmanlı Hilâfeti arasındaki siyasî temas, mevcut bir ticarî bağ oluşturmak için tarafların karşılıklı isteği esasına dayanmaktaydı. Eğer Osmanlı makamları tarafından 1844 yılında görevlendirilen et-Titivî'nin, Bornu'yu Osmanlı hâkimiyeti yörüngesine almak arzusu var ise, onların çabaları, ticarî çıkarlarını bu yönde maksimize etmek için hesaplanmıştır. Ancak, 1851 yılına kadar iki devlet arasındaki ilişkiler iyi seviyedeydi ve Bornu'nun egemenliğinde bir risk bulunmamaktaydı. 1851'den 1853 yılına kadar ilişkilerin gergin olması, Kukava'daki İngiliz ajanlarının propagandacı entrikalarına bağlanmaktadır. Osmanlı makamlarının Bornu'yu işgal etme planları olduğu konusunda İngiliz ajanlarının yaptıkları bu imalar, Sahra, Bornu ve Merkezî Sudan'ın geri kalanı boyunca İngiliz ticarî nüfuzu için bir altyapı oluşturmak amacıyla Osmanlı Hilâfeti ve Bornu arasındaki bağı koparmak için tasarlanmış bir uydurmadır. Sorgulanan dönemde, Trablusgarp'taki makamlar, iç ihtilaflar sorunu ile nasıl başa

³⁹ 7 numaralı mektubun yorumunu incelemek için bkz. Gwarzo, 1968 (I): 60.

⁴⁰ Müellif, burada Osmanlı idari taksimatında yer alan Trablusgarp'ta eyaletten vilâyet sistemine geçiş sürecini kastetmektedir. [Çev.]

çıkacaklarını bulmaya çalışıyorlardı ve bu nedenle Bornu'yu işgal etmek için aşırı hırslı bir plan yapmak gibi düşünceleri vardı.

Diğer taraftan Şehu Ömer'in ikinci saltanatının erken dönemlerinde, Ömer ve Osmanlı makamları arasındaki uzlaş, iki devlet arasındaki siyasî ilişkilerin yanı sıra ticarî ilişkilerin de yeniden canlanmasında etkili olmuştur. Zamanla, bu durum gelişme göstermiş ve Bornu, gönüllü olarak Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Bornu Hükümeti'nin Osmanlı Hilâfeti doğrultusunda yeniden şekillenmesinde tüccarın üstlendiği rol, burada vurgulanmalıdır. Ancak ekonomik etkenler, Bornu Hükümeti'nin Osmanlı Hilâfeti doğrultusunda yeniden şekillenmesinde bir etken olsa da, karar verici ana etken dinîdir. Bornu'nun Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi, Osmanlı Sultanı'nın dünyadaki tüm Müslüman toplumunun lideri olduğu iddiasını dikkate almasından kaynaklanmaktadır. Bornu'nun Osmanlı Sultanına bağlılığı, Şehu Hâşim hükümdarlığında Kukava'daki Osmanlı bayrağının varlığıyla sembolize edilmektedir. Osmanlı makamının, Bornu üzerindeki nüfuzu gerçek olmaktan çok itibarî olarak kalmıştır. Bu ilişki, Bornu Hükümeti nezdinde egemenlik konusunda bir kayba yol açmamıştır. Hilâfet, Bornu'nun egemenliği üzerinde hiçbir zaman bir tehdit unsuru olmamıştır ve Şehu'nun Osmanlı egemenliğini kabul etmesi, egemenlik haklarının ihlal edilmesine yol açan hiçbir siyasî etki yaratmamıştır. Hilâfetin Bornu hükümetinden tek beklentisi, Osmanlı sultanının dinî önderliğini tanımasıdır. Osmanlı makamları, bu mütevazı amacı, barışsever ve ikna edici yollarla uygulamaya koymuşlardır. Bornu'nun hilâfete bağlılığı, Şehu Ömer ve Şehu Hâşim'in kişiliklerine atfedilen dinî düşüncelerin bir ürünüdür. Bu nedenle, dinin rolü Bornu ve Osmanlı Hilâfeti arasındaki siyasî bağda önemli bir faktör olarak göz önüne alınmalıdır ve tam olarak takdir edilmelidir. Daha geniş bir perspektiften, din, Bornu hükümetinin diğer Müslüman devlete karşı dış politikasını düzenlemede önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Libya Milli Arşivi

İlgili belgelerin künyeleri, metin içerisinde yer almaktadır.

Araştırma Eserleri ve Makaleleri

Adeleye, R. A. (1971). *Power and Diplomacy in Northern Nigeria 1804-1906: The Sokoto Chaliphate and Its Enemies*, Longman, London.

Barth, Heinrich (1965). *Travels and Discoveries in the North and Central Africa*, C. I-II, Frank Cass&Co., London.

Benton, P. A. (1968). *The Languages and Peoples of Bornu (with an introduction by A.H.M. Kirk-Greene)*, C. I-II, Frank Cass&Co., London.

Boahen, A. Adu (1964). *Britain, Sahara and the Western Sudan 1788-1861*, Oxford Studies in African Affairs, Oxford.

Brenner, Louis (1971). "The North African trading community in the nineteenth-century Central Sudan", *Aspects of West African Islam*, Ch. 7, D. McCall & N. Bennett (Eds.), Boston University Press, Boston.

Flint, J. E. (1960). *Sir George Goldie and the making of Nigeria*, Oxford University Press, London.

Folayan, K. (1971). "Tripoli-Bornu Political Relations, 1817-1825", *Journal of the Historical Society of Nigeria*, C. 5, S. 4, Haziran, 463-476.

Gwarzo, Hassan Ibrahim (1968). "Seven Letters from the Tripoli Archives", *Kano Studies*, C. I, S. 4, 50-60.

Martin, B. G. (1962). "Five Letters From the Tripoli Archives", *Journal of the Historical Society of Nigeria*, C. 2, S. 3, Aralık, 350-372.

Martin, B. G. (1969). "Kanem, Bornu and the Fezzan, Notes on the political history of a trade route", *Journal of African History*, X/1, 15-27.

Martin, B. G. (1972). "Mai Idris of Bornu and the Ottoman Turks, 1576-78", *International Journal of Middle East Studies*, S. 3, Nu: 4, Ekim, 470-490.

- Monteil, P. L. (1895). *De Saint-Louis à Tripoli par le lac Chad*, Félix Alcan, Paris.
- Nachtigal, Gustav (1974, 1980). *Sahara and Sudan*, C. I-II, Eds. ve Çevs. Allan G. B. Fisher - J. Humphrey, C. Hurst&Co Publishers, London.
- Palmer, H. R. (1967). *Sudanese Memories*, Frank Cass, London.
- Richardson, James (1868). *Travels in the Great Desert of Sahara in the years 1845 and 1846*, C. I-II, Harrison and Co., London.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/2 (2016), s. 67-110

MUHASEBE DERSİ ALAN ÖĞRENCİLERİN BAŞARISINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN TESPİTİ: YALOVA ÜNİVERSİTESİ'NDE BİR UYGULAMA

Cevdet KIZIL*
Kadriye GENCER**

Özet

Muhasebe eğitimi, geleceğin muhasebe öğretim elemanlarının ve muhasebe meslek mensuplarının yetiştirilmesi hususunda kritik bir öneme sahiptir. İşletmelerin kalifiye çalışanlara olan artan ihtiyacı, üniversitelerin muhasebe akademisyenlere gittikçe artan talebi, mesleki standartların yükselmesi, uluslararası muhasebe standartları ve uluslararası finansal raporlama standartlarına geçiş süreci, ekonomik krizler ve firma skandalları neticesinde etik konusunun artan önemi gibi konular muhasebe eğitimini günümüzde özel bir yere konumlandırmıştır. Bu çalışmada, muhasebe dersi alan öğrencilerin başarısına etki eden faktörleri belirlemek ve gerekli çözüm yolları ile önerileri sunmak amacıyla Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme, İktisat ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinde okuyan 156 öğrenciden anket metodolojisi kullanılarak veri toplanmıştır. Anket çalışması tasarlanırken 5'li Likert ölçeği esas alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ticaret lisesi mezunlarının üniversitede muhasebe derslerinde daha başarılı olup olmadıkları

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, SMMM, CICA, cevdet.kizil@medeniyet.edu.tr

** Yalova Üniversitesi, İngilizce İşletme Bölümü, Lisans Mezunu, kadriyegncr@gmail.com

hususunda kararsızlık hakimdir. Ayrıca öğrencilerin çoğu muhasebe mesleğinin geleceğini garanti altına alacağını düşünmektedir. Üniversitelerde iyi bir çalışma ortamına sahip olmak, öğretim elemanının dersi sevdirmesi ve uygulamaya yönelik işlemesi ile öğretim elemanının derslere devamı öğrenci başarısını arttırmaktadır. Buna karşın öğretim elemanının etkili öğrenim yöntemlerini bilmemesi, not değerlendirmesinin adil olmaması, monoton ve sınırlı ders işlemesi, muhasebe mantığının ilk derslerde oturmaması ve sınav sorularının açık ile anlaşılır olmaması öğrenci başarısını düşürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Eğitim, Başarı, Üniversite, Yalova.

DETERMINATION OF FACTORS AFFECTING THE STUDENT SUCCESS IN ACCOUNTING COURSES: AN IMPLEMENTATION AT YALOVA UNIVERSITY

Abstract

Accounting education is critically important for the development of future accounting academics and accounting professionals. Increasing need for qualified personnel, highering demand for accounting academics by universities, transition stage to international accounting standards and international financial reporting standards, climbing significance of ethics as a result of economic crises and corporate scandals have positioned accounting education to a unique point today. This research was run on 156 Yalova University Faculty of Economics and Administrative Sciences Management, Economics, Labor Economics and Industrial Relations department students and data were collected via the questionnaire methodology. 5 point Likert scale was used to design the related questionnaire. Research results and findings indicate that, it is not certain commercial high school alumni are more successful in accounting courses at undergraduate level. Also, most students believe that accounting occupation will guarantee and secure their future. Good working conditions and physical university infrastructure, positive roles and behaviors of academics, integrating practice to theory during lectures, regular attendance of faculty member to courses are determined to positively affect the student success in accounting courses. However, faculty member being unaware of efficient learning methods, implementing an unfair grading system, teaching monotonous and nervous, students not learning the logic of accounting and unclear exam questions of faculty members are detected to lower the student success in accounting courses.

Keywords: Accounting, Education, Success, University, Yalova.

Giriş

Organizasyonlar küreselleşen iş dünyası ve artan rekabet nedeniyle sürekli bir değişim içindedir. Küreselleşme ve rekabet ortamı bilginin hızlı üretimini ve kolay ulaşımını gerekli kılmaktadır. Hızlı üretilen ve kolayca ulaşılan bilgi rekabeti, rekabet de küreselleşme ile birlikte kalitenin önemini arttırmaktadır. Bundan dolayı işletmelerin küreselleşen rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri için sundukları ürünlerin kalitesinin yanında işgücü ve diğer kaynakların da kaliteli olmasına dikkat etmeleri gerekir. Bu gereklilik de hiç şüphesiz bilginin önemini doğurur. Bilginin öneminin artması ile işletme için kritiklik arz eden finansal bilgilerin değeri, kalitesi ve güvenilirliğinin de önemi yükselir. Ayrıca, finansal bilgiyi üreten muhasebe ve muhasebenin kullanımında rol alan insan niteliği, eğitimi ve kalitesi de işletme açısından önem kazanır. Böylece kaliteli işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla verilen muhasebe eğitiminin gözden geçirilmesi, geliştirilmesi ve verilen muhasebe eğitimindeki başarı seviyesinin artırılması kaçınılmaz hale gelmektedir. Muhasebe eğitimindeki başarının artırılması için eğitimde başarıya götürecek faktörler belirlenir ve bunlar üzerinde çalışılıp muhasebe öğrencilerinin daha etkin öğrenmeleri sağlanarak firmalara yönelik işgücü niteliği ve kalitesi yükseltilir (Zaif ve Ayanoglu, 2007: 116-118).

Muhasebe mesleği Türkiye'de 1990'lı yıllardan önce usta çırak düzeyinde yürütülmüş ve zamanla mesleği öğrenip bu alanda gelişme becerisine sahip olanlar bir büro açıp muhasebecilik yapmaya devam etmiştir. Muhasebe mesleği 1989 yılında yasayla tanımlanmış, meslek haline gelmiş ve bu konuda 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Haziran 1989'da ve Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği de Aralık 1992'de çıkarılmıştır. Muhasebe eğitiminin tarihçesi ise muhasebe mesleğinin geçmişinden daha da kısadır (Özbirecikli ve Pastacıgil, 2009: 82-83).

Muhasebe eğitiminin geçmişi hususunda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde 1883 yılında bir ticaret okulu formatında hayat bulan "İstanbul Ticaret Mektebi Âlisi", "Darüşşafaka" ve "Askeri Rüştiye, İdadi" kurumlarının ders programlarında Muhasebe dersleri yer alması önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise, muhasebe eğitimi kapsamında 1957'de 1. Türkiye Muhasebe Kongresi'nin Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği (TMUD) tarafından düzenlenmesi

önemlidir. 1969 yılında ise TMUD, üyelik koşulu olarak mesleki staj ve sınav şartlarını yürürlüğe sokmuştur. 1972'de dernek üyeleri International Accounting Standards Committee'ye (IASC) üye olunmasını sağlamıştır. 1975'de TMUD, IASC üyesi olarak uluslararası muhasebe standartlarını (International Accounting Standards – IAS) kabul etmiştir. 1977'de ise International Federation of Accountants'a (IFAC) kurucu üye olarak katılım gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de muhasebe eğitimi konusunda ilk kurumsal adım ise Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği'nin (TÜRMOB) 1993'te Temel Eğitim Staj Merkezi'ni faaliyete geçirmesi ile başlamıştır. Zamanla muhasebe eğitimi kapsamında muhasebecilere verilen eğitim, kayıt tutmak ile gelir beyannamesi düzenlemek gibi temel konuları öğrenmenin de ötesine geçmiştir. Güncel anlamda muhasebe eğitimi muhasebeci olmak isteyen kişilerin mesleki bilgileri öğrenmenin ötesinde mesleki değer, mesleki beceri ve etik gibi temel bilgi ve donanımları da taşımasını şart koşmaktadır. Bu donanımların yaşam boyu öğrenme sürecine etkisi büyüktür. Özellikle son yıllarda muhasebe etiğine tüm dünyada verilen önem ve odaklanma göz ardı edilemez (Avder, 2007; Özbirecikli ve Pastacıgil, 2009: 82-83).

Muhasebe, organizasyonun doğru kararlar alabilmesi için işletmeye temel finansal bilgileri sunar. İşletme faaliyetlerinin planlanması, yürütülmesi ve kontrol edilmesinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi ancak işletmenin dili olan muhasebenin iyi öğrenilmesiyle gerçekleşir. Buna bağlı olarak muhasebe eğitiminden beklenen, öğrenciye mesleğin bilgi ve tecrübesini kazandırmaktır. Muhasebe eğitimin temel amacı öğrencinin işletme kararlarını verirken ihtiyaç duyacağı bilginin toplanması, ölçülmesi, işlenmesi, kayıt edilmesi, kontrol edilip rapor haline getirilerek özetlenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Sonuç itibarıyla, muhasebe eğitimi değişime açık olmalı ve öğrenciye gerekli tüm mesleki bilgi ile tecrübeyi kazandırmalıdır. Ayrıca, verilen muhasebe eğitimi ile iş dünyası tarafından talep edilen profesyoneller yetiştirilmelidir. Bu sebeple ifade edilen tüm bu kazanımların gerçekleşmesi adına eğitimin başarılı şekilde verilmesi gerekmektedir. Öğrenci mezun olduktan sonra mesleki tüm bilgi ve donanımlara sahip olmalıdır. Bu yüzden, muhasebe dersinde başarıya etki eden faktörler iyi analiz edilerek başarı seviyesini arttırıcı çalışmalar yapılmalıdır (Kızıl, Şeker ve Bozan, 2014: 77-80).

Aynı zamanda, muhasebe yalnızca bir kayıt sistemi ya da vergi kanunları doğrultusunda bilgi sunan bir sistem değildir. Muhasebe sürekli kendini yenileyen ve çevresindeki gelişmelerden etkilenen bir disiplindir. Sadece muhasebe bilgisi bu bakımdan yeterli olmayıp iktisat, hukuk, maliye, işletmecilik, matematik gibi alanlara da muhasebe kadar önem verilmelidir. Karar alma, bilgi yorumlama, analiz etme ve bu bilgilerin kullanımı konusunda yardımcı olabilecek tüm disiplinlerden yararlanılmalıdır. Zira, bu doğrultuda eğitimin verilmemesi, muhasebe eğitimi almış kişilerin işletme ihtiyaçlarını karşılamasını imkansız hale getirir. Bu bakımdan genel derslerde de öğrencilerin başarılı olmasına neden olan etmenler önemlidir (Kızıl, Şeker ve Bozan, 2014: 77-80).

Muhasebe dünyası ekonomik gelişmelerden etkilenmektedir. Bu konuda öğretim üyelerine büyük görevler düşmektedir. Öğretim üyeleri ekonomik gelişmeleri takip etmeli ve yeni gelişmeleri öğrenmelidir. Öğretim üyelerinin görevi muhasebeyi sadece teorik boyutta anlatmanın dışına çıkmıştır. Eğitime dersleri ekonomik hayata uyumlu hale getirmesi gibi yeni görevler verilmiştir. Zira, ekonomik gelişmelere paralel olarak verilen eğitim bilgileri güncellenmediği takdirde öğretilen bilgiler eksik ve kullanılamaz hale gelebilir. Bundan dolayı öğrencilerin motivasyonları düşebilmekte ve öğrenci bilgi eksikliği nedeni ile iş dünyasında başarısız olabilmektedir (Demir, 2012: 109-115).

Bunların yanında, muhasebe bilimi gün geçtikçe gelişmekte ve ilerlemektedir. Dolayısıyla, muhasebe eğitimi konusunda yeni yöntemlerin geliştirilme çabaları hızlanmış ve yeni bakış açılarının ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Yeni bakış açıları ve yeni yöntem arayışlarının çıkışı, muhasebe eğitiminin nasıl olması ve nasıl verilmesi gerektiği konusunda üniversitelerin, ulusal ve uluslararası kuruluşların değişime ve gelişime açık bir eğitim anlayışı hakkında bilgilendirilmesini gerekli kılmıştır. Muhasebe eğitiminin etkinliğinden bahsedebilmek için öğrenme ve öğretme sürecinde hem bilgiyi aktarma, hem de bilgiyi kullanabilme becerilerinin geliştirilmesi gerektiğinin önemi anlaşılmıştır (Tuğay, 2014: 49-53).

Ek olarak, muhasebe eğitiminde bilginin teorik kapsamda öğretilmesinin yanı sıra bu öğretilen teorik bilginin nasıl kullanılacağına öğretilmesi de ön plana çıkmıştır. Çünkü etkin bir muhasebe eğitimi ve öğrencilerin muhasebe konusunda başarısı öğrendikleri bilgilerin

kullanılması doğrultusunda gerçekleşmektedir. Muhasebe eğitiminin verilmesi konusundaki başarı yalnızca öğrencileri teorik bilgiler ile donatmak anlamına gelmemektedir. Muhasebe eğitimi öğretilen teorik bilgilerin yanında bu bilgilerin kullanılması ve problem çözme, zamanı verimli kullanma, iletişim kurma, takım halinde çalışma gibi diğer yeteneklerin de öğretilmesini kapsamaktadır. Muhasebe öğrencilere sorgulanan, özetlenen, ölçülen ve analiz edilen bir süreç şeklinde öğretilmelidir (Erol ve Erkan, 2008: 2-7).

Muhasebenin iki temelde ifade edildiğini de belirtmek gerekir. Bunlar muhasebe kuramı ve muhasebe uygulaması şeklindedir. Muhasebenin kuramsal yönü ile uygulama yönü sürekli etkileşim içindedir ve muhasebe uygulamalarının muhasebe kuramında belirtilen standartlara uygun olarak yürütülmesi gerekmektedir. Muhasebe uygulamasının muhasebe kuramıyla sürekli etkileşim içinde olmasından dolayı verilecek eğitimin kalitesi, uygulamanın başarısı için önemli bir faktördür. Muhasebe uygulamaları sadece kuramsal yapı ile etkileşim içinde değildir. Muhasebe uygulamaları aynı zamanda devlet yapısından, devlet kurumlarının örgütlenmesinden, teknolojik gelişmelerden, küreselleşmeden, yasa değişikliklerinden, uluslararası standartlardan, ekonomik gelişmelerden ve ekonomik krizlerden de etkilenmektedir. Fakat muhasebe uygulamalarında öğrencilerin başarılı olmasındaki en büyük etkinin verilen muhasebe kuramından ve dolaylı olarak eğitimdeki kaliteden kaynaklandığı söylenmektedir. Bu da muhasebe uygulamaları ile uyumlu olabilecek ve diğer gelişmelerden geri kalmayacak muhasebe eğitimi verilmesinin gerekli olduğunu ispatlamaktadır (Demir, 2012: 109-115).

Uluslararası muhasebe standartları ve uluslararası finansal raporlama standartları, muhasebe uygulamalarına yön vermektedir. Standartların temel amacı dünyada farklılık gösteren muhasebe sistemlerini tek bir çatı altında toplamaktır. Bu amaca yönelik dünyada birçok ülkede standartlar yürürlüğe konulmaktadır. Türkiye’de vergi usul kanunu üzerine kurulu bir sistem mevcuttur. Ayrıca, muhasebe standartları konusunda sektörel ve kültürel farklılıklar dikkate alınmadığından bu gelişmeler Türkiye’de önemli değişiklikler yaratabilmektedir. Bu yüzden, muhasebe standartlarındaki ve uluslararası finansal raporlama standartlarındaki gelişmeler takip edilmeli, gerekli adımlar atılarak muhasebe eğitimi buna göre şekillendirilmelidir. Uluslararası muhasebe standartlarına paralel

olan Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) oldukça önemli olduğundan, günümüzde muhasebe eğitimine entegre edilmesi kaçınılmazdır. (Aktürk, 2014: 63-67).

Geleneksel muhasebe eğitimi belirli ders materyalleri ve belirli ders saatleri arasında gerçekleşmektedir. Bu eylem belirli bir zaman zarfı sonrasında günümüzde öğrencilerin motivasyonlarını ve öğrenme süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, kalıplaşmış öğretim teknikleri, araç ve gereçlerin dışına çıkılarak bilgi teknolojileri ve internete dayalı eğitim anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Zamanla bilgi teknolojilerinin kullanılmasıyla elektronik muhasebe ortamlarının gelişmesi sağlanmıştır. Böylelikle eğitimde geleneksel sistem içerisindeki yönetici, öğretmen, öğrenci kavramları ve rolleri büyük değişikliğe uğramıştır. Eğitimde kullanılan yöntemler üzerinde bilgi teknolojilerinin etkisi çok büyüktür. Derslerde kullanılan bilgi teknolojilerine dayalı görsel materyal benzeri araçlar öğrenmede başarı artırıcı unsurlar olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalar ile görsel materyallerin eğitimin amacına ulaşmasında önemli etkisinin olduğu ve öğrenciyi pozitif etkilediği ortaya çıkmıştır (Fidan, 2012: 4281-4282).

Bilgi teknolojilerinden yararlanılmasıyla geleneksel muhasebe eğitimi tekniklerinin yanında powerpoint sunumu, beyaz perde, projektör, animasyon, bilgisayar, elektronik tahta ve bunun gibi araçlar kullanılmaya başlanmıştır. Derslerde sözel olarak anlatılması planlanan konuların powerpoint gibi görsel ve işitsel araçlar ile anlatılması, öğrenci üzerinde olumlu etki yaratabilmekte ve bu durum öğrencilere derste başarı olarak geri dönebilmektedir. Ayrıca, bilgi teknolojilerinin öğrencilerin heyecanını ve tatminini arttırdığı, dersi daha eğlenceli hale getirdiği, öğrencilerinin dersi anlamalarını kolaylaştırdığı ve öğrencilerin motivasyonlarını yükselttiği bir takım araştırmalar neticesinde ifade edilmiştir (Tuğay, 2014: 49-53).

Yirminci asrın son çeyreğine doğru başlayan küreselleşme, bilgi toplumu ve post modernizm şeklinde ifade edilen değişimler eğitimi çok büyük derecede etkilemiştir. Bu yaklaşımlar eğitime yeni bakış açıları ve kavramlar getirmiştir. Yaklaşımın özünde çok kanallı eğitim vardır. Ayrıca, bu yaklaşımı yaşam boyu öğrenme şeklinde özetlemek mümkündür. Yirmi birinci asırda da devam eden bu değişimler öğretim yerine öğrenmeyi esas almaktadır. Burada vurgu öğrenen üzerinedir. Öğrenen, eğitimin ortak paydası haline gelmiştir. Öğrenene vurgu yapılması ile aktif öğrenmeyi

desteklemek, görsel iletişim araçlarını kullanmak, öğrencilerin yaparak derse katılımlarını sağlamak ve örnek olay (vaka) çözümlerini kullanmak yeni eğitim dönemi olarak vurgulanan bu değişimde çok önemlidir. Aktif öğrenme ile öğrenciler kendi bilgi ve becerilerini daha iyi kullanarak öğrenmeyi gerçekleştirmekte ve derste olan başarı aktif öğrenme ile daha çok artmaktadır (Çakır, Canbaz ve Gümüş, 2014: 78-94).

Türkiye’de muhasebe eğitimi büyük bir oranda ticaret meslek liselerinde, meslek yüksekokullarında ve iktisadi idari bilimler fakültelerinde verilmektedir. 40702 sayılı kanun ile 2002-2003 eğitim dönemi itibari ile ticaret meslek lisesi mezunu öğrencilere meslek yüksekokullarına sınavsız geçiş hakkı verilmiştir. Bununla birlikte ticaret meslek liselerinde muhasebe eğitimi daha da yoğunlaşmıştır. Sınavsız geçiş sistemi, öğrencilerin istedikleri bölümleri kazanamadıkları takdirde sınavsız geçiş sistemini kullanarak üniversite öğrenimlerine devam etmelerini sağlamaktadır. Bu doğrultuda sınavsız geçiş sistemi, öğrencilerin istedikleri bölümü seçemedikleri durumlarda onlar açısından eğitimde bir zorunluluk ve tek opsiyon haline de gelmiştir. Netice itibariyle, muhasebe dersinin isteksiz ve zorunlu olarak alınması, sınıf içinde hedef birliğinin oluşmamasına neden olabilmektedir. Bu durum da ister istemez hem öğretim üyesi, hem de öğrenciler açısından sıkıntılar yaratmaktadır (Kuşat, 2014: 70-75).

Türkiye’de üniversite kazanma ve devam etme adımları öğrenciler açısından oldukça zorlu bir süreçtir. Bu süreçte üniversiteyi yeni kazanan öğrencinin karşılaştığı zorluklardan birisi de mevcut olan belirsizlik ortamıdır. Üniversiteye başlanmasıyla belirsizlik ortamının oluşması gibi benzer birçok sıkıntı ve problem oluşabilmektedir. Sıkıntılardan en önemlisi, öğrencilerin beklentilere tam olarak cevap alamamalarıdır. Eğitimde kalitenin sağlanmasının temel şartlarından biri de öğrencilerin makul istek ve beklentilerinin tatmin edilmesidir. Beklentiler öğrenci açısından gerçekleşmediği takdirde öğrencinin motivasyonu ve derslere ilgisi düşebilmektedir. Bu durum derslerde başarısızlığı da beraberinde getirmektedir. Öğrencinin motivasyonunu ve derslere ilgisini arttırmak için öncelikle beklentiler belirlenmelidir. Beklentilere tam cevap vermeye çalışılarak öğrenci motivasyonu artırılmalıdır. Başarı sağlamaya yönelik olarak hayal kırıklıkları engellenmeli ve öğrenmedeki başarı düzeyi artırılmalıdır (Zeytinoğlu, 2012: 103-105).

Muhasebe fonksiyonunun gelişime açık bir yapıya ulaştırılmasında da muhasebe eğitiminin etkisi oldukça fazladır. Muhasebe eğitiminde öğretim sürecinin başarıyla tamamlanabilmesi için öğrencinin bilgi seviyesi, kullanılacak teknikler, öğrenci profili, öğrenci öğrenme stilleri, öğrenci öğrenme isteği, dersin anlatıldığı yerin fiziki ve teknolojik durumu belirlenmelidir. Çünkü tüm bunlar öğrencinin muhasebe dersinden başarılı olması konusunda büyük etki oluşturabilmektedir (Erol ve Erkan, 2008: 2-7).

Muhasebe mantığı ve uygulamaları belirli standart ve normlara dayanmaktadır. Muhasebe eğitimindeki uygulamaları içeren bu yasalar sürekli değişikliğe uğramaktadır. Muhasebe eğitimi veren öğretim üyeleri de bu yasalardaki değişiklikleri zamanında takip etmeli ve bu güncel bilgileri öğrencilere zamanında aktarmalıdır. Öğretim görevlilerinin güncel bilgileri takip edip hemen aktarabilmesi, mesleki konuda bilgi yeterliliğine sahip olması ve etkili sunum yapabilmesi öğrencinin derste başarılı olmasına çok büyük katkı sağlar. Muhasebe eğitiminde başarıyı arttırabilmek adına eğitimcinin eğitimcilik deneyimi, eğitim ana dilinde kendini ifade edebilme yeteneği, bilimsel yayınlarda göstermiş olduğu performans, teknolojik gelişmelere ve yeniliklere entegre olma, yabancı dil ve iletişim becerisi gibi bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Netice itibarıyla, öğrenci başarısının arttırılması konusunda en büyük görevin yüksek öğretim kurumlarına ve muhasebe akademisyenlerine düştüğü vurgulanmaktadır (Çukacı ve Elagöz, 2006: 147-164).

Bu çalışmada öğrenci performansında başarıya etki eden faktörlere dikkat çekilmiştir. Öğrenci performansına etki eden çeşitli negatif ve pozitif etmenlere bakılmış, bu önemli faktörler incelenmiştir. Öğrenci performansını, başarısını ve motivasyonunu arttırmak için belirtilen faktörleri belirlemek önemlidir. Örneğin, eğer öğrenci performansını arttırmada derse katılım önemli bir faktörse, öğretim üyeleri derse katılım oranını arttırmak için katılım etmenini nihai notlama sistemine entegre edecek bir takım hamleler yapabilirler. Nitekim, üniversiteler istihdam piyasası için mezunların arzında son noktadır. Bundan dolayı istihdam piyasası için daha iyi personellere sahip olabilmek adına üniversitelerde de öğrenci performansının arttırılmasının gerekli olduğu belirtilir (Uyar ve Güngörmüş, 2011: 139-143).

Sonuç itibariyle muhasebe eğitimi kalitelisi, tercih edilen mesleklerde başarılı olmada pay sahibidir. Muhasebe eğitiminde meslekte ihtiyaç duyulan bilgi ve becerilerin kazandırılması gerekmektedir. Ders programları, ders içerikleri, ders işleme biçimi, derste kullanılan araç ve gereçler, öğretim üyesi ve öğrenciler, muhasebe eğitimindeki kaliteyi belirleyen unsurlardır. Kaliteli bir muhasebe eğitiminden söz edebilmemiz için öğrencilerin başarılı olmasına etkisi olan bu unsurların incelenmesi ve geliştirilmesi gerekir (Büyükarıkan ve Büyükarıkan, 2014: 65-79).

Çalışmanın amacı muhasebe derslerinde öğrenci performansının yükseltilmesi, öğrencinin başarısı için ilgili etmenlerin araştırılması ve öğrencilerin başarılarını etkileyen etkenlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde muhasebe derslerini alan İşletme, İktisat ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğrencilerine anket soruları yöneltilmiştir. Araştırmanın bundan sonraki bölümlerinde literatür taraması, veri seti ve metodoloji ile sonuç ve öneriler kısımları yer almaktadır.

1. Literatür Taraması

2015 yılında Muhasebe Eğitiminde Alternatif Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri Üzerine Görüşler isimli bir çalışma yayınlanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, öğrencinin muhasebe bilgisinin ölçülmesi için olabildiğince farklı ölçme ve değerlendirme yöntemlerinden yararlanması gerekmektedir. Ayrıca, klasik yöntem veya test yöntemi ile yapılacak yazılı-sözlü sınavların öğrenci bilgisini ölçmede tamamen yeterli olmadığı vurgulanmıştır (Kutlu ve Öztürk, 2015: 1-22).

2015 yılında Muhasebe Meslek Mensuplarının Nitelikli Meslek Mensubu Yetiştirilmesine Yönelik Önlisans Programından Beklentileri isimli bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, muhasebe meslek mensupları üniversitelerde teori ile uygulamanın daha entegre biçimde verilmesini arzu etmektedir. Ayrıca, fatura ve beyanname gibi belgelerin de öğrencilerine öğretilmesini savunmaktadırlar. Çalışma sonuçları, meslek yüksekokullarının da muhasebe meslek mensuplarının ara eleman ihtiyacını verdikleri eğitimle karşılamaktan uzak olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, muhasebe eğitimi hususunda etkin politika ve adımların hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Yürekli ve Gönen, 2015: 301-316).

2015 yılında yürütülen bir başka araştırma, Muhasebe Eğitiminde Etik: Ön Lisans Öğrencilerinin Etik Algılarına Yönelik Bir Araştırma başlığıyla yayınlanmıştır. Araştırmaya 724 öğrenci katılmış, anket yöntemi kullanılmış, Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın bulguları, bayan öğrencilerin erkek öğrencilere göre etik algılarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Yaş etik algı düzeyini etkilerken, öğrenim görülen sınıf etik algı düzeyini etkilememektedir. Ayrıca, öğrencilerinin ailelerinin gelir seviyesi arttıkça, öğrencilerin etki algısının azaldığı belirlenmiştir (Alkan, 2015: 113-125).

2014 yılında Muhasebe Dersi Alan Ön Lisans ve Lisans Öğrencilerinin Derse Yönelik Tutumlarının Tespiti: Ege Bölgesinde Bir Uygulama isimli araştırma yapılmıştır. Araştırmada dokuz üniversiteden ve otuz beş meslek yüksekokulundan muhasebe dersini alan 12.000 öğrenci üzerinde anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Tüm toplanan verilerin analiz edilmesi sonucunda, muhasebe eğitiminin amacının öğrenciye muhasebe bilgi ve becerisinin başarılı bir şekilde aktarılması olduğu söylenmiştir. Gerekli bilgi ve becerinin kazandırılmasında öğretim üyelerinin büyük etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Öğretim üyelerinin başarılı bir eğitim vermeleri için öncelikle öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarının bilinmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu nedenle inceleme, öğrencilerin muhasebe dersinde başarılı olmasına etki eden tutumların tespitine yönelik olarak yapılmıştır. Toplanan verilerin çözümlenmesi sonucunda öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumları sıralanmıştır (Ertuğrul ve Özdemir, 2014: 204-214).

Nisan 2014'de Meslek Mensuplarının Bakış Açısıyla Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitimi: Bursa İli Üzerine Bir Uygulama başlıklı çalışma yürütülmüştür. Çalışmanın amacının, ticaret meslek liselerinde verilen eğitimin, mesleğin uygulama kısmına uygunluğunun incelenmesi olduğu ifade edilmiştir. Bursa ilinde yapılan araştırmada, ticaret meslek liselerinde verilen muhasebe eğitiminin, muhasebe mesleğini yapmak için bazı konularda yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Başarılı bir öğrenmenin gerçekleşmesi için eğitim faaliyetleri konusunda mesleği yapan kurum ve kişilerin daha çok fikir ve önerilerinin alınması gerektiği sonucu çıkarılmıştır (Akbulut, Pekkaya ve Aksakaloğlu, 2014: 73-91).

2014 yılında Bilgi Teknolojileri ve Bilgisayar Kullanımının Öğrencilerin Muhasebe Dersindeki Başarısına Etkisi isimli bir çalışma yapılmıştır.

Araştırmada, teknolojik gelişmelerin etkisi ile Dünya’da meydana gelen değişimlerin sonuçlarından bahsedilmiştir. Bu gelişmelerin işletmeler üzerinde yarattığı etkilerin muhasebe derslerine yansımaları konu alınmıştır. Çalışmanın amacı, teknolojik gelişmelerin muhasebe dersinde nasıl etkiler yarattığı ve öğrencilerin başarısında bilgi teknolojilerinin katkısıdır. Araştırma ile bilgi teknolojilerinin kullanılmasının muhasebe derslerini anlamayı kolaylaştırdığı söylenmiştir. Ayrıca, öğrencilerin başarı seviyesini arttırmasına yönelik pozitif etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Fakat tüm bunların yanında, geleneksel ders içerik ve yöntemlerini savunan, bunları faydalı bulan bir öğrenci kitlesinin de hala var olduğu saptanmıştır (Kızıl, Şeker ve Bozan, 2014: 76-97).

2014 yılında yapılan bir başka araştırmada, muhasebe eğitiminde muhasebe öğrencilerinin algı ve beklentileri konu edilmiştir. Okullarda verilen eğitimlerin muhasebe dersini öğrenmede tek başına yeterli olmadığını vurgulanmıştır. Derslerin yanı sıra seminer, konferans gibi aktiviteler ile öğrenmenin desteklenmesi gerektiği de açıklanmıştır. Ayrıca, ders dışı destekleyici faaliyetlerin olmasının muhasebe bilgilerinin öğrenilmesi konusunda öğrencinin motivasyonunu olumlu şekilde etkilediği söylenmiştir. Tüm bunların yanında, öğrencilerin muhasebe dersini anlama konusunda zorluk çektiği ve ders çalışmayı sadece sınav zamanlarında yaptıkları tespit edilmiştir. Bu yüzden muhasebe dersinde öğrencilerin anlama konusunda zorluk yaşamamaları için sadece sınav zamanlarında değil, sınavlardan önce de ders çalışmaları gerektiği açıklanmıştır (Çakır, Canbaz ve Gümüş, 2014: 78-94).

2014 yılında meslek yüksek okullarında öğrenci başarısı üzerine yapılan çalışmada, sınavsız geçiş sisteminin muhasebe dersini alan öğrencilerin başarısına etkisi incelenmiştir. Sınavsız geçiş sisteminin yanı sıra öğrencilerin demografik özellikleri de göz önünde bulundurularak araştırma yapılmıştır. Tüm incelemeler sonucunda eğitimdeki kalite kaybının ne sınavsız geçiş sistemi, ne de öğrencilerin kız veya erkek olmalarıyla ilişkili olduğu saptanmıştır. Asıl sorunun öğrencilere verilen derslerin içeriklerinden ve öğrencilerin dersleri örgün yada ikinci öğretim türü şeklinde iki farklı zaman diliminde almalarından kaynaklandığı tespit edilmiştir (Kuşat, 2014: 70-75).

2014 yılında öğrencilerin muhasebe dersi hakkındaki algılarını ve öğretim üyelerinden beklentilerini tespit etmek amacı ile bir çalışma

yapılmıştır. Araştırma ile öğrencilerin çoğunun lisede muhasebe dersini almayıp, daha sonra üniversitede dersi almalarıyla dersi anlama konusunda zorluklar yaşamaya başladıkları tespit edilmiştir. Dersin iyi şekilde anlaşılmasında en iyi yöntemin tahtada açıklama yöntemi olduğu gözlemlenmiştir. Tüm bunların yanında, öğrencilerin derslerde kendileri ile iyi iletişim kurabilen, öğrenmeyi pekiştirici faaliyetlerde bulunan ve bilgi teknolojilerini etkili bir şekilde kullanabilen bir öğretim üyesiyle dersi işlemek istedikleri tespit edilmiştir (Tuğay, 2014: 49-53).

2013 yılında Yükseköğretimde Öğrenim Gören Öğrencilerin Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Hakkındaki Algıları: Ampirik Çalışma isimli bir araştırma yürütülmüştür. Çalışmada küreselleşmeyle beraber işletmelerin uluslararası yatırım yapmaya yöneldiklerinden ve yatırım yaptıkları ülkelerin muhasebe uygulamalarındaki farklılıkların oluşturduğu sıkıntılardan bahsedilmiştir. Eğer yatırım yapılan ülkelerin mali tabloları yatırım yapan ülkelerin muhasebe ve finansal raporlama standartlarına göre farklılıklar içeriyor ise bu tabloların düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiş ve bu farklılıkların düzenlenmediği takdirde bir takım sorunları beraberinde getirdiği açıklanmıştır. Sıkıntıların yaşanmaması için uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarına uygun muhasebe uygulamalarının takip edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Yıldız ve Yanık, 2013: 205-227).

2012 yılında muhasebeyi etkileyen gelişmeler ve bu gelişmelerin muhasebe eğitimine yansımalarını konu alan bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada küreselleşme gibi nedenlerle çevresel değişim hızının her geçen gün arttığına dikkat çekilmiş ve işletmelerin bu değişim sürecinde daha hızlı, güvenilir ve doğru bilgileri üretmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, işletmelerin doğru kararlar verebilmeleri için sahip oldukları bilgilerin açıklığının işletmeye karar sürecinde yardımcı olduğu söylemiştir. Bu nedenle işletme için bilgi üretme hususunda önemli bir organ olan muhasebe ve kritik bir insan kaynağı olan muhasebe meslek mensuplarından beklentilerin gün geçtikçe arttığı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra muhasebe meslek mensuplarından beklentilerin sadece bilginin üretilmesi konusunda olmadığı belirtilmiştir. Muhasebe bilgisinin analiz edilmesi, yorumlanması, karar almaya destek olunması gibi konularda da beklentilerin olduğuna değinilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının bu sorumlulukları yerine getirebilmesi için

gerekli bilgi, beceriye sahip olmaları ve teknolojiyi çok iyi kullanmaları gerektiği tespit edilmiştir. Gerekli bilgilerin bu meslekte çalışanlara kazandırılması için eğitimin büyük önem taşıdığından ve bu bağlamda meslek yüksekokullarında, muhasebe uygulama programlarının değişime açık ve hazır olması gerektiği iletilmiştir. Muhasebe eğitiminde amaca ulaşılması için derslerde verilen temel bilgilerin yanında uygulamalarda da öğrencilerin bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gerektiği söylenmiştir. Teorik bilgileri uygulama ile ilişkilendirmenin önemi vurgulanmıştır. Muhasebenin uygulamalı bir bilim olması nedeniyle, ders programları hazırlanırken teorik-uygulama konusunda paralel çalışma yürütülmesi için programların dikkatlice hazırlanması gerektiği söylenmiştir. Teorinin uygulama ile birlikte yürütülmesi hususunda üniversite-işletme işbirliğinin önemli katkı sağlayacağı ve staj imkanlarının da bu konuda destekleyici faaliyetler olduğu belirtilmiştir. Eğer verilen muhasebe eğitimi uluslararası standartlara uygun olmazsa, eğitimde kalitenin düşeceği ve bu bakımdan uluslararası standartlara uygun bilgi ve becerilerin öğrencilere kazandırılması gerekliliği açıklanmıştır (Demir, 2012: 109-119).

2011'de yapılan bir çalışmada ise muhasebe dersinde öğrencilerin yaşadıkları anlama zorlukları ele alınmış ve bu anlama zorluklarının nedenleri üzerine çalışılmıştır. Yapılan analiz ve incelemeler doğrultusunda muhasebe dersini alan öğrencilerin çoğunun anlama zorluğu çektiği tespit edilmiştir. Anlamada zorluk oluşturacak etmenlerin uygulamanın yapılmaması, muhasebe dersinin sayısal içerikli bir ders olması, işlenen konuların yeterli örneklerle açıklanamaması ve öğrencilerin derse olan ilgisizliği şeklinde birçok nedenden oluştuğu belirtilmiştir. Bilgi teknolojileri ile desteklenen görsel araçların kullanılmaması ve sayısal bir ders olan muhasebenin ezberlenerek öğrenilmeye çalışılması, muhasebe dersini anlamayı zorlaştıran diğer faktörlerdir. Bunların yanı sıra uygulama ile öğretilen teorik bilgi arasındaki farklılıklar, ödev verilmemesi, grup çalışmalarının olmaması ve kaynaklardaki yetersizlik gibi nedenlerden doğan zorlukların da mevcut olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, muhasebe dersinde verilen eğitimin etkinliği açısından derslerdeki konuların anlaşılmasında veya anlamada zorlanılmasının önemli bir sorun olduğu belirtilmiştir. Bu sorunların bilgi teknolojilerini içeren modern eğitim tekniklerinin kullanılması ile çözüleceği söylenmiştir. Aynı zamanda, muhasebe dersinin etkin bir şekilde öğretilmesi için örnek olay çalışmalarına (vaka analizlerine) odaklanması gerektiği bildirilmiştir.

Son olarak, görsel araçlarla desteklenen ders anlatımının öğrencilerin ilgisini çektiği ve öğrenme zorluklarını azalttığı incelemeler sonucu tespit edilmiştir (Ay, 2011: 263-277).

2011 yılında Muhasebe Bilgi Kalitesini Etkileyen Kritik Başarı Faktörleri isimli ampirik bir araştırma yapılmıştır, Çalışmanın amacı muhasebe bilgisini kullananların, iş hayatında verecekleri kararlarda kaliteyi nasıl yakalayacaklarının belirlenmesi şeklinde tanımlanmıştır. Bunun da ancak muhasebe bilgisinin kaliteli olmasına bağlı olduğu söylenmiştir. Bu nedenle kaliteli muhasebe bilgisi üretmeye odaklanılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca bilgi üretim sürecinde odaklanılanlar, kritik başarı faktörleri olarak tanımlanmıştır. Başarı faktörlerinin tanımlanmasının da muhasebe bilgi kalitesinin geliştirilmesinde yardımcı olacağı ifade edilmiştir (Acar, 2011: 10-22).

2010 yılında Marmara Üniversitesi'nde yapılan araştırmada muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe alanına bakış açıları değerlendirilmiştir. Muhasebe bölümünü seçmiş öğrencilerin muhasebe alanına ilk yönelimleri de konu alınmıştır. Bunun dışında, öğrencilerin muhasebeye eğilimleri ve yatkınlıkları da incelenmiştir. Çalışmada, genelde üniversite yıllarında muhasebeye ve muhasebe alanına ilginin oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bu dönemde muhasebe alanının öğrenciler tarafından daha fazla ciddiye alındığı görülmüştür. Çoğu öğrenci, farklı kariyer planları yaparken kendilerini sonradan ani biçimde muhasebe alanı içinde bulduklarını ifade etmiştir. Beklenmedik şekilde muhasebe alanı içinde yer almalarının, daha çok öğrencilerin muhasebe alanında çalışan tanıdıklarından kaynaklandığı açıklanmıştır. Bunların yanında, öğrencilerin muhasebeye yönelmelerinde muhasebeye ilişkin alınan ilk dersin önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiş ve muhasebe bölümünün seçiminde öğretim faktörünün etkisinin de kritik olduğu vurgulanmıştır. İş bulma imkanları ise muhasebe alanının seçilmesinde diğer önemli bir faktördür. Muhasebe mesleğinin prestij ve statü konusunda yüksek imkanlara sahip olması yine bu alanının tercih edilme sebepleri arasında yer almaktadır (Çelenk, Atmaca ve Horasan, 2010: 159-171).

2009 yılında yapılan ampirik çalışmayla muhasebe derslerini powerpoint ve klasik yöntem ile öğrenen öğrenciler arasında başarı, algı, ilgi ve tutum faktörleri bazında farklılıkların olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmada öğrenciler iki gruba ayrılarak on altı haftalık muhasebe

eğitiminden sonra ankete tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak öğrencilerin başarı, algı ve tutumları açısından powerpoint ile ders görenlerin klasik usul ile görenlere göre daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Fakat ilgi faktörü bazında iki grup arasında önemli bir farkın olmadığı belirlenmiştir (Çankaya ve Dinç, 2009: 28-52).

2008’de lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin başarılarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırma, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, ticaret lisesi mezunlarının %98’inin İşletme Bölümü’nü tercih ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca, işletme bölümünü kendi istekleriyle tercih edenlerin muhasebe derslerine daha ilgili oldukları görülmüştür. Ek olarak, öğrencilerin çoğunun işletme bölümünden mezun olduktan sonra rahat iş bulacaklarını düşündükleri tespit edilmiştir. Öğretim üyelerinin tutumlarının, davranışlarının ve ders işleme tekniklerinin muhasebe dersindeki başarıyı arttırdığı söylenmiş ve eğitim verilen kurumların yeterli donanımlara sahip olmamasının muhasebe derslerindeki başarıyı etkilediği belirtilmiştir (Erol ve Erkan, 2008: 2-15).

2007 yılında Muhasebe Eğitiminde Kalitenin Arttırılmasında Ders Programlarının Önemi: Türkiye’de Bir İnceleme isimli bir çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmada, muhasebe eğitiminin amacının mesleğin gerektirdiği bilgi ve becerinin kazandırılması olduğu ifade edilmiştir. Derslerde finansal muhasebe, finansal tabloların analizi, denetim, iç kontrol, raporlama, bütçeleme, maliyet muhasebesi, yönetim muhasebesi, vergi mevzuatı, risk yönetimi ve mesleki etik gibi konuların mutlaka yer alması gerektiği vurgulanmıştır. Belirtilen konuların Türkiye’deki müfredatlarda yer alan ders içeriklerinde bulunduğu, fakat toplam oranının işletme bölümlerindeki derslerin % 14’üne tekabül ettiği vurgulanmıştır. Bu oranın hem uygulama, hem de teorik muhasebe bilgilerinin aktarılmasında ise yetersiz bir oran olduğu açıklanmıştır. Dolayısıyla, oluşan ek ders ihtiyacını karşılamak amacıyla ve muhasebe eğitiminde kaliteyi arttırmak için ders programlarının geliştirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Türkiye’de işletme bölümlerinin yanı sıra muhasebe veya muhasebe-finance bölümlerinin açılması için çalışmaların yapılması gerektiğine de ayrıca dikkat çekilmiştir (Zaif ve Ayanoglu, 2007: 115-136).

2006 yılında Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Öğreniminde Başarılarını Olumsuz Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Araştırma isimli çalışma yapılmıştır. Çalışma muhasebe bölümünde okuyan ve muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe öğreniminde başarılarını olumsuz etkileyebilecek faktörlerin analiz edilmesini amaçlamıştır. Araştırmanın diğer bir amacı ise öğrencilerin okudukları bölümlere ve öğrendikleri bilgilere yönelik görüşlerinin alınmasıdır. İncelemeler sonucunda, bölümüyle ilgili bir alanda çalışmak isteyen öğrencilerin sayısının yüksek olduğu, ancak öğrencilerin muhasebe derslerini sıkıcı buldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, aktarılan bilgilerin mesleğin temelini öğrenilmesinde yeterli olduğunu düşünen öğrenciler kadar yeterli olmadığını düşünen öğrencilerin de var olduğu vurgulanmıştır. Muhasebe dersinde başarıyı olumsuz etkileyen en önemli faktörlerin işlenen konularla ilgili somut uygulamaların yetersizliği ve dersin aktarılma biçimi olduğu tespit edilmiştir (Demir ve Çam, 2006: 1-11).

2006 yılında muhasebe derslerinde kullanılan öğretim yöntemleri ile öğrenme stillerinin ilişkisini ortaya koymayı amaçlamayan bir çalışma yapılmıştır. Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde yapılmıştır. Çalışmada muhasebe mesleğinin Türkiye'de 1989 yılından sonra 3568 sayılı yasa ile disiplin altına alındığı söylenmiştir. Çeyrek yüzyıla yakın yapılan muhasebe eğitiminin, sempozyumların tamamlayıcısı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, meslek elemanlarının ve akademisyenlerin muhasebe eğitimi aşırı önemstedikleri ifade edilmiştir. Yüksek öğretim kurumlarında kullanılan öğretim tekniklerinden bahsedilmiştir ve muhasebe derslerinde tartışma metodu, anlatım metodu, araştırma metodu ve örnek olay (vaka) inceleme metodu gibi yöntemlerin kullanıldığı vurgulanmıştır. Tüm bunların yanında görsel, işitsel ve dokunsal öğrenme stilleri ile öğrenmeyi kolaylaştırıcı ve öğrenmeyi engelleyici unsurlara da değinilmiştir (Çukacı ve Elagöz, 2006: 147-164).

1998'de İşletmelerde Muhasebe Eğitimi ve Üniversitelerle İşbirliği isimli bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada firmalarda muhasebe eğitimi uygulamalarına ne kadar yer verildiğinden, yapılan düzenlemelerden ve üniversitelerle yapılan işbirliklerinden bahsedilmiştir. Bu çalışmada işletmelerin muhasebe eğitimine gereken önemi vermediğini vurgulamıştır. İşverenlerin deneyimsiz elemanları eğitip istihdam etmek yerine yetişmiş elemanları istihdam ettiklerini ve eğitim konusundan uzaklaştıkları söylenmiştir. İşletmelerin bu tutumdan kaçınması gerektiğinin altı

çizilmiştir. Öncelikle firmaların muhasebe eğitimine önem vermelerinin şart olduğu ve muhasebe bilgilerini kullanan tüm çalışanlarına yönelik geliştirici ile eğitici uygulamalar düzenlemeleri gerektiği açıklanmıştır (Korukoğlu, 1998: 13-24).

2. Veri Seti ve Metodoloji

Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin başarısını etkileyen faktörleri belirlemek için Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne bağlı İşletme, İktisat ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğrencilerinden anket metodolojisi aracılığıyla veri toplanmıştır. Araştırmaya toplam 155 öğrenci konu olmuştur. Bir başka ifadeyle, araştırmanın örneklem kümesi 155'dir.

Tablo 1: Cinsiyet Frekans Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kadın	95	60,3	60,3
Erkek	61	39,7	100
Toplam	155	100	

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımına bakıldığında, Tablo 1'de görüldüğü gibi kadın katılımcıların oranı %60,3 iken erkek katılımcıların oranı %39,7'dir. Dolayısıyla, katılımcıların yüzdeler ve adetsel dağılımlarına baktığımızda, kadın katılımcı oranı ve sayısı, erkek katılımcı oranı ve sayısından daha yüksektir.

Tablo 2: Yaş Frekans Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
18-25	156	100	100
26-35	0	0	100
36-45	0	0	100
45 üstü	0	0	100
Toplam	156	100	

Katılımcı öğrencilerin yaş dağılımlarına bakıldığında, Tablo 2'de görüldüğü gibi %100 oranında 18-25 yaş grubundaki öğrencilerin katılımı oluşturduğu görülmektedir. 18-25 yaş grubu katılımcı oranının %100 olması araştırmanın Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ndeki İşletme, İktisat ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğrencileri üzerinde yapılmasından kaynaklanmaktadır. Katılımcıların çoğu görüldüğü üzere genç öğrencilerdir. Tablo 3'e bakıldığında ise eğitim seviyesi dağılımında İşletme, İktisat ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri öğrencilerinin örneklem kütleli oluşturmasından ötürü eğitim seviyesinin %100 oranında lisans derecesinden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 3: Eğitim Seviyesi Frekansı

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Lise	0	0	0
Önlisans	0	0	0
Lisans	156	100	100
Yüksek Lisans	0	0	100
Toplam	156	100	

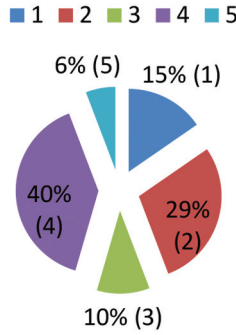
Katılımcıların demografik özelliklerinin tablolar yardımıyla özetlenmesinin yanı sıra, anket sorularına verdikleri cevaplar da tablolar aracılığıyla özetlenmiş ve gösterilmiştir. Araştırmanın yürütülmesinde anket metodolojisinden yararlanılmıştır. Ayrıca, 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde 5'li Likert ölçeği esas alınmıştır. Dolayısıyla, uygulanan anket sorularına verilen cevaplar 5'li Likert ölçeğine göre kodlanmış, bulgular tablo ile grafikler aracılığıyla özetlenmiştir.

Tablo 4: Muhasebe Derslerine İlgili Duyduğum İçin Başarıyım

	1	2	3	4	5
S1.Muhasebe derslerine ilgi duyduğum için başarıyım.	24	45	16	62	9

“Muhasebe Derslerine İlgi Duyduğum İçin Başarılıyım” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 1 (yargı 1) incelendiğinde, 24 öğrencinin (%15) kesinlikle katılmıyorum, 45 öğrencinin (%29) katılmıyorum, 16 öğrencinin (%10) kararsızım, 62 öğrencinin (%40) katılıyorum ve 9 öğrencinin (%6) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S1.Muhasebe derslerine ilgi duyduğum için başarılıyım.

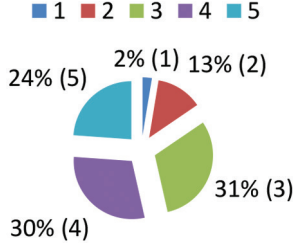
Şekil 1. Muhasebe Derslerine İlgi Duyduğum İçin Başarılıyım

Tablo 5: Ticaret Lisesi Mezunu Öğrenciler Muhasebe Derslerinde Daha Başarılıdır

	1	2	3	4	5
S2.Ticaret lisesi mezunu öğrenciler muhasebe derslerinde daha başarılıdır.	5	20	48	46	37

“Ticaret Lisesi Mezunu Öğrenciler Muhasebe Derslerinde Daha Başarılıdır” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 2 (yargı 2) incelendiğinde, 5 öğrencinin (%2) kesinlikle katılmıyorum, 20 öğrencinin (%13) katılmıyorum, 48 öğrencinin (%31) kararsızım, 46 öğrencinin (%30) katılıyorum ve 37 öğrencinin (%24) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S2.Ticaret lisesi mezunu öğrenciler muhasebe derslerinde daha başarılıdır.

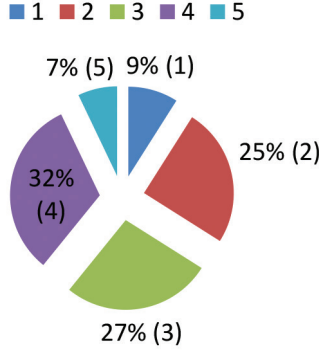
Şekil 2. Ticaret Lisesi Mezunu Öğrenciler Muhasebe Derslerinde Daha Başarılıdır

Tablo 6: Muhasebe Mesleği Geleceğimi Garantiye Alacağı İçin İsteyerek Çalışıyorum, Bundan Dolayı Başarılıyım

	1	2	3	4	5
S3.Muhasebe mesleği geleceğimi garantiye alacağı için isteyerek çalışıyorum, bundan dolayı başarılıyım.	14	39	42	50	11

“Muhasebe Mesleği Geleceğimi Garantiye Alacağı İçin İsteyerek Çalışıyorum, Bundan Dolayı Başarılıyım” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 3 (yargı 3) incelendiğinde, 14 öğrencinin (%9) kesinlikle katılmıyorum, 39 öğrencinin (%25) katılmıyorum, 42 öğrencinin (%27) kararsızım, 50 öğrencinin (%32) katılıyorum ve 11 öğrencinin (%7) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S3.Muhasebe mesleği geleceğimi garantiye alacağı için isteyerek çalışıyorum, bundan dolayı başarılıyım.

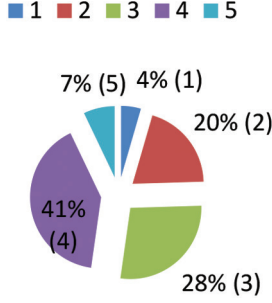
Şekil 3. Muhasebe Mesleği Geleceğimi Garantiye Alacağı İçin İsteyerek Çalışıyorum, Bundan Dolayı Başarılıyım

Tablo 7: Mezun Olduktan Sonra Bölümümle İlgili Bir Alanda Daha Rahat İş Bulmam Başarımı Olumlu Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S4.Mezun olduktan sonra bölümümle ilgili bir alanda daha rahat iş bulmam başarımı olumlu etkilemektedir.	7	31	43	63	12

“Mezun Olduktan Sonra Bölümümle İlgili Bir Alanda Daha Rahat İş Bulmam Başarımı Olumlu Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 4 (yargı 4) incelendiğinde, 7 öğrencinin (%4) kesinlikle katılmıyorum, 31 öğrencinin (%20) katılmıyorum, 43 öğrencinin (%28) kararsızım, 63 öğrencinin (%41) katılıyorum ve 12 öğrencinin (%7) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S4.Mezun olduktan sonra bölümümle ilgili bir alanda daha rahat iş bulmam başarıımı olumlu etkilemektedir.

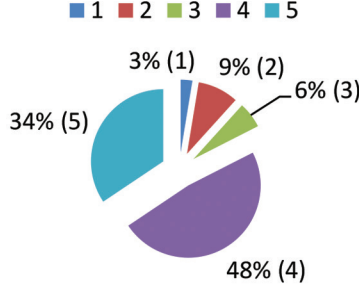
Şekil 4. Mezun Olduktan Sonra Bölümümle İlgili Bir Alanda Daha Rahat İş Bulmam Başarıımı Olumlu Etkilemektedir

Tablo 8: İyi Bir Çalışma Ortamına Sahip Olmam Başarıımı Olumlu Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S5.İyi bir çalışma ortamına sahip olmam başarıımı olumlu etkilemektedir.	4	15	10	74	53

“İyi Bir Çalışma Ortamına Sahip Olmam Başarıımı Olumlu Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 5 (yargı 5) incelendiğinde, 4 öğrencinin (%3) kesinlikle katılmıyorum, 15 öğrencinin (%9) katılmıyorum, 10 öğrencinin (%6) kararsızım, 74 öğrencinin (%48) katılıyorum ve 53 öğrencinin (%34) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S5.İyi bir çalışma ortamına sahip olmam başarıımı olumlu etkilemektedir.

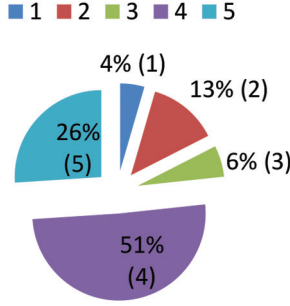
Şekil 5. İyi Bir Çalışma Ortamına Sahip Olmam Başarıımı Olumlu Etkilemektedir

Tablo 9: Öğretim Üyelerinin Dersi Sevdirmesi ve Uygulamaya Yönelik Ders İşlemesi Başarıımı Olumlu Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S6.Öğretim üyelerinin dersi sevdirmesi ve uygulamaya yönelik ders işlemesi başarıımı olumlu etkilemektedir.	7	20	10	78	41

“Öğretim Üyelerinin Dersi Sevdirmesi ve Uygulamaya Yönelik Ders İşlemesi Başarıımı Olumlu Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 6 (yargı 6) incelendiğinde, 7 öğrencinin (%4) kesinlikle katılmıyorum, 20 öğrencinin (%13) katılmıyorum, 10 öğrencinin (%6) kararsızım, 78 öğrencinin (%51) katılıyorum ve 41 öğrencinin (%26) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S6.Öğretim üyelerinin dersi sevdirmesi ve uygulamaya yönelik ders işleme başarımları olumlu etkilemektedir.

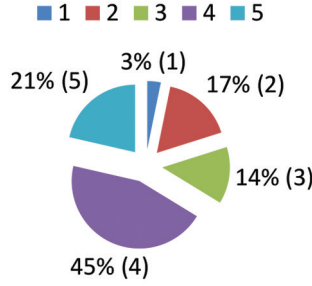
Şekil 6. Öğretim Üyelerinin Dersi Sevdirmesi ve Uygulamaya Yönelik Ders İşleme Başarımları Olumlu Etkilemektedir

Tablo 10: Öğretim Üyelerinin Derse Düzenli Gelmesi Başarımları Olumlu Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S7.Öğretim üyelerinin derse düzenli gelmesi başarımları olumlu etkilemektedir.	6	26	21	69	34

“Öğretim Üyelerinin Derse Düzenli Gelmesi Başarımları Olumlu Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 7 (yargı 7) incelendiğinde, 6 öğrencinin (%3) kesinlikle katılmıyorum, 26 öğrencinin (%17) katılmıyorum, 21 öğrencinin (%14) kararsızım, 69 öğrencinin (%45) katılıyorum ve 34 öğrencinin (%21) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S7.Öğretim üyelerinin derse düzenli gelmesi başarımı olumlu etkilemektedir.

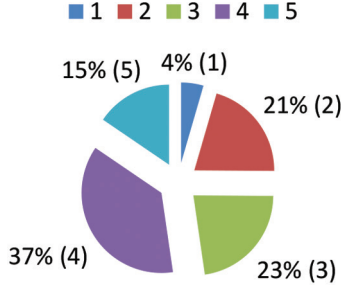
Şekil 7. Öğretim Üyelerinin Dersi Sevdirmesi ve Uygulamaya Yönelik Ders İşlemesi Başarımı Olumlu Etkilemektedir

Tablo 11: Öğretim Üyelerinin Dersi Teorik Olarak İşlemesi Derslerdeki Başarımı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S8.Öğretim üyelerinin dersi teorik olarak işlemesi derslerdeki başarımı olumsuz etkilemektedir.	7	32	35	58	24

“Öğretim Üyelerinin Dersi Teorik Olarak İşlemesi Derslerdeki Başarımı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 8 (yargı 8) incelendiğinde, 7 öğrencinin (%4) kesinlikle katılmıyorum, 32 öğrencinin (%21) katılmıyorum, 35 öğrencinin (%23) kararsızım, 58 öğrencinin (%37) katılıyorum ve 24 öğrencinin (%15) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S8.Öğretim üyelerinin dersi teorik olarak işlenmesi derslerdeki başarıyı olumsuz etkilenmektedir.

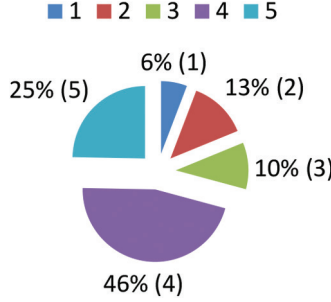
Şekil 8. Öğretim Üyelerinin Dersi Teorik Olarak İşlenmesi Derslerdeki Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir

Tablo 12: Öğretim Üyelerinin Etkili Öğrenme Yöntemlerini Bilmemesi Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S9.Öğretim üyelerinin etkili öğrenme yöntemlerini bilmemesi başarıyı olumsuz etkilemektedir.	10	21	16	71	38

“Öğretim Üyelerinin Etkili Öğrenme Yöntemlerini Bilmemesi Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 9 (yargı 9) incelendiğinde, 10 öğrencinin (%6) kesinlikle katılmıyorum, 21 öğrencinin (%13) katılmıyorum, 16 öğrencinin (%10) kararsızım, 71 öğrencinin (%46) katılıyorum ve 38 öğrencinin (%25) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S9.Öğretim üyelerinin etkili öğrenme yöntemlerini bilmemesi başarımı olumsuz etkilemektedir.

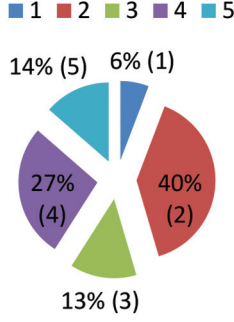
Şekil 9. Öğretim Üyelerinin Etkili Öğrenme Yöntemlerini Bilmemesi Başarımı Olumsuz Etkilemektedir

Tablo 13: Muhasebe Derslerine İlgisiz Olmam Başarımı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S10.Muhasebe derslerine ilgisiz olmam başarımı olumsuz etkilemektedir.	10	61	20	42	21

“Muhasebe Derslerine İlgisiz Olmam Başarımı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 10 (yargı 10) incelendiğinde, 10 öğrencinin (%6) kesinlikle katılmıyorum, 61 öğrencinin (%40) katılmıyorum, 20 öğrencinin (%13) kararsızım, 42 öğrencinin (%27) katılıyorum ve 21 öğrencinin (%14) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S10.Muhasebe derslerine ilgisiz olmam başarıyı olumsuz etkilemektedir.

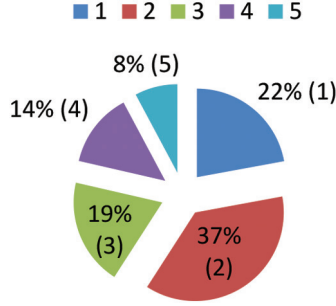
Şekil 10. Muhasebe Derslerine İlgisiz Olmam Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir

Tablo 14: Maddi Sıkıntılar İçinde Olmam Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S11.Maddi sıkıntılar içinde olmam başarıyı olumsuz etkilemektedir.	34	58	30	22	12

“Maddi Sıkıntılar İçinde Olmam Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 11 (yargı 11) incelendiğinde, 34 öğrencinin (%22) kesinlikle katılmıyorum, 58 öğrencinin (%37) katılmıyorum, 30 öğrencinin (%19) kararsızım, 22 öğrencinin (%14) katılıyorum ve 12 öğrencinin (%8) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S11.Maddi sıkıntılar içinde olmam başarıımı olumsuz etkilemektedir.

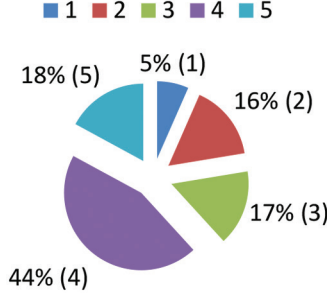
Şekil 11. Maddi Sıkıntılar İçinde Olmam Başarıımı Olumsuz Etkilemektedir

Tablo 15: Öğretim Üyelerinin Not Değerlendirmesinin Yanlış Olması Başarıımı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S12.Öğretim üyelerinin not değerlendirmesinin yanlış olması başarıımı olumsuz etkilemektedir.	11	24	25	69	27

“Öğretim Üyelerinin Not Değerlendirmesinin Yanlış Olması Başarıımı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 12 (yargı 12) incelendiğinde, 11 öğrencinin (%5) kesinlikle katılmıyorum, 24 öğrencinin (%16) katılmıyorum, 25 öğrencinin (%17) kararsızım, 69 öğrencinin (%44) katılıyorum ve 27 öğrencinin (%18) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S12.Öğretim üyelerinin not değerlendirmesinin yanlış olması başarımı olumsuz etkilemektedir.

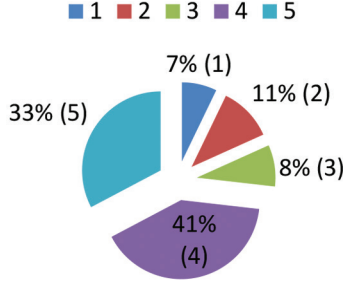
Şekil 12. Öğretim Üyelerinin Not Değerlendirmesinin Yanlış Olması Başarımı Olumsuz Etkilemektedir

Tablo 16: Öğretim Üyelerinin Dersleri Monoton ve Sınırlı İşlemesi Başarımı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S13.Öğretim üyelerinin dersleri monoton ve sınırlı işlemesi başarımı olumsuz etkilemektedir.	11	18	14	62	51

“Öğretim Üyelerinin Dersleri Monoton ve Sınırlı İşlemesi Başarımı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 13 (yargı 13) incelendiğinde, 11 öğrencinin (%7) kesinlikle katılmıyorum, 18 öğrencinin (%11) katılmıyorum, 14 öğrencinin (%8) kararsızım, 62 öğrencinin (%41) katılıyorum ve 51 öğrencinin (%33) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S14.Öğretim üyelerinin dersleri monoton ve sınırlı işleme başarımlı olumsuz etkilemektedir.

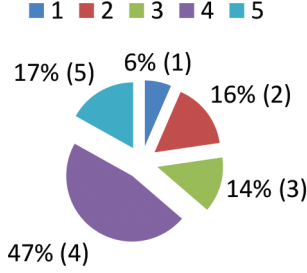
Şekil 13. Öğretim Üyelerinin Dersleri Monoton ve Sınırlı İşleme Başarımlı Olumsuz Etkilemektedir

Tablo 17: Muhasebenin Mantığını Tam Olarak Anlamadığım İçin Derslerdeki Başarımlı Olumsuz Etkilenmektedir

	1	2	3	4	5
S14.Muhasebenin mantığını tam olarak anlamadığım için derslerdeki başarımlı olumsuz etkilenmektedir.	11	25	21	73	26

“Muhasebenin Mantığını Tam Olarak Anlamadığım İçin Derslerdeki Başarımlı Olumsuz Etkilenmektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 14 (yargı 14) incelendiğinde, 11 öğrencinin (%6) kesinlikle katılmıyorum, 25 öğrencinin (%16) katılmıyorum, 21 öğrencinin (%14) kararsızım, 73 öğrencinin (%47) katılıyorum ve 26 öğrencinin (%17) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S14.Muhasebenin mantığını tam olarak anlamadığım için derslerdeki başarımla olumsuz etkilenmektedir.

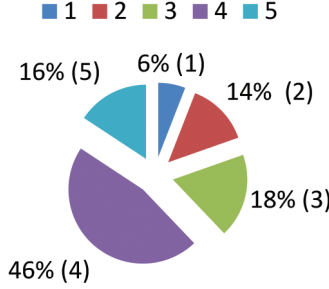
Şekil 14. Muhasebenin Mantığını Tam Olarak Anlamadığım İçin Derslerdeki Başarımla Olumsuz Etkilenmektedir

Tablo 18: Sınav Sorularının Açık ve Anlaşılır Olmaması Başarımı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S15.Sınav sorularının açık ve anlaşılır olmaması başarımla olumsuz etkilemektedir.	9	21	29	72	25

“Sınav Sorularının Açık ve Anlaşılır Olmaması Başarımı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 15 (yargı 15) incelendiğinde, 9 öğrencinin (%6) kesinlikle katılmıyorum, 21 öğrencinin (%14) katılmıyorum, 29 öğrencinin (%18) kararsızım, 72 öğrencinin (%46) katılıyorum ve 25 öğrencinin (%16) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S15.Sınav sorularının açık ve anlaşılır olmaması başarıyı olumsuz etkilemektedir.

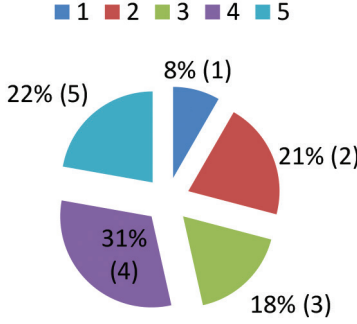
Şekil 15. Sınav Sorularının Açık ve Anlaşılır Olmaması Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir

Tablo 19: Okuduğum Fakültenin Fiziki Şartları Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir

	1	2	3	4	5
S16.Okuduğum fakültenin fiziki şartlarının yetersizliği başarıyı olumsuz etkilemektedir.	14	32	27	48	35

“Okuduğum Fakültenin Fiziki Şartlarının Yetersizliği Başarıyı Olumsuz Etkilemektedir” ifadesiyle öğrencilere yöneltilen soru 16 (yargı 16) incelendiğinde, 14 öğrencinin (%8) kesinlikle katılmıyorum, 32 öğrencinin (%21) katılmıyorum, 27 öğrencinin (%18) kararsızım, 48 öğrencinin (%31) katılıyorum ve 35 öğrencinin (%22) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

S16.Okuduğum fakültenin fiziki şartları başarıımı olumsuz etkilemektedir.

Şekil 16. Okuduğum Fakültenin Fiziki Şartları Başarıımı Olumsuz Etkilemektedir

Sonuç ve Öneriler

Muhasebe eğitimin amacı, işletme kararları verilirken gerekli olan bilgilerin ortaya koyulması, işlenmesi, analiz edilip yorumlanması ve raporlanmasının öğretilmesidir. Muhasebe, işletmelerin karar verme sürecinde çok büyük etkisi olan bir bilim dalıdır. Bu nedenle, verilen muhasebe eğitiminin kalitesinin yüksek olması da önemlidir. Öğrenciler karar vermede etkin rol oynayan muhasebenin tüm fonksiyonlarını iyi bilmeli ve aldıkları eğitimleri en yüksek başarı ile sonuçlandırmalıdır. Dolayısıyla, bu araştırma ile muhasebe eğitiminde başarı seviyesinin artırılması için başarıyı etkileyen tüm faktörler tespit edilmiş, değerlendirilmiş ve sunulmuştur.

Sonuçlarının değerlendirmesi yapıldığında, öğrencilerin muhasebe derslerine ilgi duymaları ile ilgili yöneltilen ilk soruya bakıldığında, öğrencilerin derse olan ilgilerinin yüksekliğinin öğrencilerin derslerdeki performanslarını yükselttiği ve bunun da başarı olarak kendilerine geri döndüğü tespit edilmiştir. Zira, “muhasebe derslerine ilgi duyduğum için başarılıyım” yargısına, birinci soru kapsamında 62 öğrenci (%40’lık kesim) katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Dolayısıyla öğretim elemanları, öğrencilerin muhasebeye olan ilgilerini daima diri tutmaya çalışmalıdırlar.

İkinci soruya verilen yanıtlara bakıldığında, ticaret lisesinde okumanın öğrencilerin muhasebe derslerindeki başarısına olumlu etkisinin olduğunu düşünen yüksek bir kısım öğrencinin olmasının yanında, bu konuda kararsız olan kesimin payı daha yüksektir. İkinci soruda öğrencilere “ticaret lisesi mezunu öğrenciler muhasebe derslerinde daha başarılıdır” şeklinde bir ibare yöneltilmiştir. Belirtilen ibareye 48 öğrenci (%31’lik kesim) kararsızım şeklinde cevap verirken, 46 öğrenci ise (%30’luk kesim) katılıyorum şeklinde yanıt vermiştir. Dolayısıyla, öğretim elemanlarının muhasebe derslerini verirken sınıfın bilgi düzeyini temel seviye olarak düşünerek ve konuları mümkün olduğunca anlaşılır hale getirerek sunmaları doğru olacaktır.

Ankette “muhasebe mesleği geleceğimi garantiye alacağı için isteyerek çalışıyorum, bundan dolayı başarılıyım” şeklinde sorulan üçüncü soruya 50 öğrenci (%32’lik kesim) katılıyorum şeklinde yanıt vermiştir. Dolayısıyla, çoğu öğrenci muhasebe mesleğini gelecekle için garanti olarak görmekte ve bu sebeple istekli şekilde ders çalışmaktadır. Bu durum da öğrencilerin muhasebe derslerindeki başarılarını arttırmaktadır. Yöneltilen dördüncü soruya bakıldığında, çoğu muhasebe dersini alan öğrenci üniversiteden mezun olduktan sonra bu alanda rahat iş bulacaklarına inanmaktadır. Bu durumun da öğrencilerin derslerdeki başarılarına olumlu etki oluşturduğu ve başarılarını arttırdığı tespit edilmiştir. Bu kanıya, ilgili soruya 63 öğrencinin (%41’lik kesim) olumlu cevap vermesiyle ulaşılmıştır.

Öğrencilerin iyi bir çalışma ortamına sahip olmalarının derslerde elde edilen başarıyı arttırması ya da arttırmaması ile ilgili yöneltilen beşinci soruda, çoğu öğrenci iyi bir çalışma ortamına sahip olmanın dersin başarısını yüksek oranda olumlu etkilediğini ifade etmiştir. “İyi bir çalışma ortamına sahip olmam başarıyı olumlu etkilemektedir” şeklinde yöneltilen soruya 74 öğrenci (%48’lik kesim) katılıyorum şeklinde ve 53 öğrenci de (%34’lük kesim) kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Beşinci soru için “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde verilen cevaplar, diğer tüm cevaplardan oran olarak epey yüksektir. Dolayısıyla, üniversite ve fakültelerin fiziki koşullarını ve teknolojik alt yapılarını daimi bir şekilde iyileştirmeleri, muhasebe eğitiminin de başarıya ulaşmasında rol oynayacaktır.

“Öğretim üyelerinin dersi sevdirmesi ve uygulamaya yönelik ders işleme başarıyı olumlu etkilemektedir” şeklinde yöneltilen altıncı soruya

bakıldığında, öğretim üyelerinin dersi sevdirmesi ve uygulamaya yönelik ders işleminin öğrencilerin başarısı üzerinde olumlu etki oluşturduğu tespit edilmiştir. 78 öğrenci (%51'lik kesim) bu soruya katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bu soru için verilen cevaplar arasında kesinlikle katılıyorum cevabı 41 öğrenci (%26'lık kesim) ikinci sırada gelmektedir. Dolayısıyla, öğretim elemanları öğrencilerle iyi iletişim kurarak muhasebe derslerini sevdirmeli, mutlaka uygulamalara, alıştırmalara, süreç problemi çözümlerine ve mümkünse bilgisayar ile program kullanımına derslerinde yer vermelidir.

Benzer şekilde, “Öğretim üyelerinin derse düzenli gelmesi başarımı olumlu etkiler” şeklinde yöneltilen yedinci soruya bakıldığında öğretim üyelerinin derse düzenli gelmesinin öğrencilerin başarılarını olumlu etkilediği tespit edilmiştir. 69 öğrenci %45'lik bir oranla bu soruya katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Kesinlikle katılıyorum cevabı ise 34 öğrenci ve %21'lik oranla ikinci sırada gelmektedir. Dolayısıyla, öğretim elemanları zorunluluklar ve beklenmedik durumlar haricinde mutlaka derslere iştirak etmelidir. Ayrıca, muhasebe derslerinin elde olmayan nedenlerle işlenmemesi durumunda, bu durum daha sonra ek derslerle telafi edilmelidir.

Sekizinci soruda öğrencilere “öğretim üyesinin dersi teorik olarak işlemesi derslerdeki başarımı olumsuz etkilemektedir” şeklinde bir yargı yöneltilmiştir. Bu yargıya 58 öğrenci %37'lik bir oranla katıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, öğretim üyelerinin dersi teorik olarak işlemesi öğrencilerin derslerdeki başarılarını negatif etkilemektedir. Derslerde problem çözümlerine, örnek olay incelemelerine (vaka analizlerine), okuma ve sunumlara yer verilmelidir. Mümkünse çeşitli muhasebe belgeleri, defterler ve faturalar öğrencilere tanıtılmalıdır.

Dokuzuncu soruda öğrencilere “Öğretim üyelerinin etkili öğrenme yöntemlerini bilmemesi başarımı olumsuz etkiler” şeklinde bir yargı yöneltilmiştir. Belirtilen yargıya 71 öğrenci %46'lık bir oranla katılmıştır. Ayrıca, bahse konu olan yargıya kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap veren öğrencilerin de sayısı ve oranı 38 (%25) ile azımsanamayacak bir seviyededir. Belirtilen bulgu, muhasebe dersi veren tüm öğretim elemanlarının pedagojik formasyona sahip olması gerektiğini ispatlamaktadır. Eğiticiler, pedagojik formasyon eğitimi olarak etkili öğrenme yöntemleri konusunda bilgiyle donatılmalıdır.

“Muhasebe derslerine ilgisiz olmam başarıımı olumsuz etkilemektedir” şeklinde yöneltilen onuncu yargıya bakıldığında, bu görüşe 61 öğrenci (%40’lık kesim) katılmadığını ifade etmiştir. O halde, öğrencilere göre muhasebe derslerinde başarısız olmalarının altında farklı nedenler yatmaktadır. Bir başka ifadeyle, öğrencilerin muhasebe derslerine ilgisiz olmaları durumunda dahi, başarısızlıklarını etkileyen daha büyük faktörler mevcuttur. Dolayısıyla, muhasebe derslerinde başarısızlığı neden olan tüm faktörler ayrıntılı olarak tespit edilmeli ve hatta önem sırasına göre derecelendirilmelidir.

“Maddi sıkıntılar içinde olmam başarıımı olumsuz etkilemektedir” şeklinde yöneltilen on birinci yargıya verilen yanıtlar mercek altına alındığında, %37’lik kesimi temsil eden 58 öğrencinin katılmıyorum şeklinde cevap verdiği anlaşılmaktadır. O halde öğrencilerin bakış açısından bakıldığında, maddi sıkıntılar muhasebe derslerindeki başarısızlığın ana etmeni değildir. Bir başka ifadeyle, öğrencilere göre muhasebe derslerinde başarısızlığı tetikleyen başka unsurlar öncelikli gelmektedir. Aynı şekilde muhasebe derslerinde başarısızlığa neden olan tüm unsurlara hakim olunmalı, hepsi aydınlığa çıkarılmalıdır. Bununla birlikte gerekli önlemler de alınmalıdır.

On ikinci soruda, “Öğretim üyelerinin not değerlendirmesinin yanlış olması başarıımı olumsuz etkilemektedir” şeklinde bir yargı öğrencilere yöneltilmiştir. Belirtilen yargıya 69 öğrenci (%44’lük kesim) katıldığını ifade etmiştir. Bu yanıt doğrultusunda, öğrencilere göre öğretim üyelerinin not değerlendirmesinin yanlış olması durumunda, muhasebe derslerindeki başarı ciddi olarak olumsuz etkilenmektedir. Bu noktada, muhasebe dersi veren tüm öğretim elemanlarının pedagojik formasyona sahip olmaları fayda sağlayacaktır. Aynı zamanda, nihai harf notları verilirken tüm sınıfın genel durumunun gözden geçirilmesi, özellikle AA ve FF gibi notların verilmesi aşamasında ekstra dikkat edilmesi fayda sağlayabilir. Bunların yanında, notlama sistemine proje çalışması ve sunum gibi ek değerlendirme kriterleri dahil edilebilir.

On üçüncü yargı olarak “öğretim üyelerinin dersleri monoton ve sınırlı işlemesi başarıımı olumsuz etkilemektedir” şeklinde bir ifade öğrencilere sunulmuştur. Belirtilen yargıya öğrencilerin 62’si %41’lik oranla katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca, aynı yargıya 51 öğrenci %33’lük oranla kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir ki, bu da

küçümsenemeyecek bir yüzdendir. Bu durumda, öğretim elemanlarının öğrencileri derse katılmaya teşvik etmeleri, video gösterimi, makale tartışması, sunum ve vaka analizi gibi tekniklerden yararlanmalarını tavsiye etmekteyiz. Ayrıca, öğrencilere karşı sabırlı, güler yüzlü ve toleranslı davranılması soru sormalarını ve derse katılmalarını teşvik edecektir.

Yöneltilen on dördüncü yargı ele alındığında, “muhasebenin mantığını tam olarak anlamadığım için derslerdeki başarımla olumsuz etkilenmektedir” şeklinde bir ifade öğrencilere iletilmiştir. Bu yargıya 72 öğrenci %46’lık oranla katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Katılıyorum cevabının oranı, diğer tüm cevapların oranlarından ciddi olarak yüksektir. Dolayısıyla, öğrencilere göre muhasebe mantığının tam olarak anlaşılması muhasebe derslerindeki başarı için kritik bir role sahiptir. Bu noktada da, özellikle finansal muhasebe (genel muhasebe) gibi öğrencilerin aldıkları ilk muhasebe derslerinin titiz bir şekilde verilmesini tavsiye etmekteyiz. Finansal muhasebe (genel muhasebe) gibi derslerin etkin bir şekilde verilmesi, özellikle öğrencilerde kuvvetli bir muhasebe temelinin oluşmasında kritik yere sahiptir.

“Sınav sorularının açık ve anlaşılır olmaması başarımla olumsuz etkilemektedir” şeklinde öğrencilere yöneltilen on beşinci soruyu (yargıyı) ele alırsak, 72 öğrenci (%46’lık kesim) bu yargıya katıldığını belirtmiştir. Bir başka ifadeyle, öğrencilere göre sınav sorularının açık ve anlaşılır olmaması muhasebe derslerindeki başarısızlıklarında önemli bir etmendir. Zira, katılıyorum cevabının oranı, diğer tüm cevapların oranlarından çok daha yüksektir. Belirtilen hususla ilgili olarak, öğretim elemanlarının sınav sorularını hazırladıktan sonra mutlaka en az bir kez kontrol etmelerini ve tekrar okumalarını tavsiye etmekteyiz. Ayrıca, sınavlar başladıktan hemen sonra öğretim elemanlarının sınav sorularına kısaca değinip açıklaması, öğrencilerden gelecek soruları yanıtlaması da isabetli olacaktır.

On altıncı soruda “okuduğum fakültenin fiziki şartları başarımla olumsuz etkilemektedir” şeklinde bir yargı öğrencilerle paylaşılmıştır. Belirtilen yargıya 48 öğrenci %31’lik oran ile katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Dolayısıyla, öğrenciler tarafından okudukları fakültenin fiziki şart ve imkanları, muhasebe derslerindeki başarı seviyelerinin belirleyicilerindedir. Dolayısıyla üniversite ve fakülteler fiziki olanaklarını iyileştirmeli, sınıfları teknolojik olarak donatmalı, sınıflarda akustiğe

dikkat etmeli ve gerekli ekipman ile teçhizatların sınıflarda bulunmasına özellikle dikkat etmelidir.

Son olarak, muhasebe eğitimiyle ilgili literatür tekrar değerlendirildiğinde, araştırma bulgu ve sonuçlarının Kutlu ve Öztürk (2015), Yürekli ve Gönen (2015), Ertuğrul ve Özdemir (2014), Akbulut, Pekkaya ve Aksakaloğlu (2014), Çakır, Canbaz ve Gümüş (2014), Tuğay (2014), Demir (2012), Ay (2011), Çelenk, Atmaca ve Horasan (2010), Çankaya ve Dinç (2009), Erol ve Erkan (2008) ve Demir ve Çam (2006) araştırma bulgu ile sonuçlarıyla paralellik arz ettiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar D., Özçelik H. (2011). "Muhasebe Bilgi Kalitesini Etkileyen Kritik Başarı Faktörleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 10-22.
- Akbulut H., Pekkaya M., Aksakaloğlu H. (2014). "Meslek Mensuplarının Bakış Açılıyla Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitimi: Bursa İli Üzerine Bir Uygulama", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 73-91.
- Aktürk A. (2014). "A Research in Antalya On The Education Factor of the Accounting Professionals in The Adaptation of The Accounting Standard", *Mali Cozum Dergisi / Financial Analysis*, 63-67.
- Alkan G. İ. (2015). "Muhasebe Eğitiminde Etik: Ön Lisans Öğrencilerinin Etik Algılarına Yönelik Bir Araştırma", *Business and Economics Research Journal*, Vol. 6, No: 2, 113-125.
- Avder, E. (2007). "Geçmişten Günümüze Muhasebe Mesleği", *Muhasebe TR*, Erişim Tarihi: 1 Haziran 2016, <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/erdogan/008/>
- Ay M. (2011). "Öğrencilerin Muhasebe Derslerinde Yaşadıkları Anlama Zorlukları ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, 263-277.
- Büyükarıkan B., Büyükarıkan U. (2014). "Factor Analysis of Accounting Education Success in Undergraduate Level Students", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 65-79.
- Çakar N., Canbaz S., Gümüş S. (2014). "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimindeki Algı ve Beklentilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Uzunköprü MYO Örneği", *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, Mayıs / Haziran / Temmuz / Ağustos 2014 Sayı: 02 Cilt: 01 Yaz Dönemi, 78-94.
- Çankaya F., Dinç E. (2009). "Powerpoint ve Klasik Usulde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrenciler Arasındaki Farklılıkların Tespiti: Karadeniz Teknik Üniversitesinde Bir Araştırma", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28-52.
- Çelenk H., Atmaca M., Horasan E. (2010). "Marmara Üniversitesi'nde Muhasebe Eğitimi Alan Muhasebe Öğrencilerinin Muhasebe Alanına

- Bakış Açılarının Değerlendirmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 159-171.
- Çukacı Y. C., Elagöz İ. (2006). “Muhasebe Dersinde kullanılan Öğretim Yöntemleri ile Öğrenme Stillerinin İlişkisinin Ortaya Konulması ve Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde Bir Uygulama”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 147-164.
- Demir B. (2012). “Muhasebeye Yön Veren Gelişmeler ve Meslek Yüksek Okullarında Verilen Muhasebe Eğitimine Yansımaları”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 109-115.
- Demir M., Çam M. (2006). “Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Öğreniminde Başarılarını Olumsuz Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1-11.
- Erol M., Erkan G. (2008). “Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Belgelemesine Yönelik Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde bir Araştırma”, *KMU İİBF Dergisi*, Yıl:10 Sayı:14, 2-15.
- Ertuğrul İ., Özdemir S. (2014). “Muhasebe Dersi Alan Ön Lisans ve Lisans Öğrencilerinin Derse Yönelik Tutumlarının Tespiti: Ege Bölgesinde Bir Uygulama”, *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 204-214.
- Fidan M. E. (2012). “Üniversitelerde Muhasebe Dersini Powerpoint Sunumu ve Klasik Yöntem ile Alan Öğrenciler Arasındaki Farklılıklar: Bilecik Üniversitesi Örneği”, *Journal of Yasar University*, 4281- 4282.
- Kızıl C., Şeker Ş. E., Bozan D. (2014). “Bilgi Teknolojileri ve Bilgisayar Kullanımının Öğrencilerin Muhasebe Dersindeki Başarısına Etkisi”, *Alphanumeric Journal*, Cilt: 2, Sayı: 2, 77-97.
- http://alphanumericjournal.com/alphanumeric/volume2_issue2_2014/2014.02.02.STAT.03.pdf
- Korukoğlu A. (1998). “İşletmelerde Muhasebe Eğitimi ve Üniversitelerle İşbirliği”, *Dokuz Eylül İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, 13-24.
- Kuşat N. (2014). “Meslek Yüksekokullarında Öğrenci Başarısı Üzerine Bir Çalışma: Eğirdir Meslek Yüksekokulu Muhasebe Programı Örneği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak/2014, 70-75.

- Kutlu H. A., Öztürk S. (2015). “Muhasebe Eğitiminde Alternatif Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri Üzerine Görüşler”, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, Cilt: 1, Sayı: 4, 1-22.
- Özbirecikli M., Pastacıgil A. (2009). “Türkiye’de Muhasebeci Eğitiminin Gelişim Süreci: IFAC Standartları ile Mukayeseli Bir İnceleme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 41, 82-97.
- Tuğay O. (2014). “Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Algı ve Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’nde Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, 49-53.
- Uyar A., Güngörmüş A. H. (2011). “Factors Associated with Student Performance in Financial Accounting Course”, *European Journal of Economic and Political Studies*, 139-143.
- Yıldız F., Yanık A. (2013). “Yükseköğretimde Öğrenim Gören Öğrencilerin Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Hakkındaki Algıları: Ampirik Çalışma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2013/1, Sayı:17, 205-227.
- Yürekli E., Gönen S. (2015). “Muhasebe Meslek Mensuplarının Nitelikli Meslek Mensubu Yetiştirilmesine Yönelik Önlisans Programından Beklentileri”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 10, 301-316.
- Zaif F., Ayanoğlu Y. (2007). “Muhasebe Eğitiminde Kalitenin Arttırılmasında Ders Programlarının Önemi: Türkiye’de Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 116- 118.
- Zeytinoğlu E. (2012). “Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Motivasyonu ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma: Dumlupınar Üniversitesi Örneği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak/2012, 103-105.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/2 (2016), s. 111-146

AIPAC'İN AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINI VE İRAN NÜKLEER MÜZAKERELERİNİ ETKİLEME SİYASETİ

Meryem ÖZGÜR*

Özet

İran'ın nükleer silah üretiminde gelişme sağlaması, İsrail için Orta Doğu'da bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Bu tehdit 2000'li yıllarda daha ciddi bir boyut kazanmış, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi kararı ile İran'a karşı birçok yaptırım beraberinde getirmiştir. BM ve Amerika'nın uyguladığı yaptırımlar İran'ın nükleer faaliyetlerini engelleyici nitelikte bir adım olmuştur. Bu doğrultuda, Washington D.C.'de güçlü bir Yahudi lobisi olarak faaliyet gösteren Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (American Israel Public Affairs Committee: AIPAC) Amerika'nın İran'a yönelik politikalarını ve taraflar arasındaki müzakere sürecini büyük ölçüde yönlendirmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AIPAC, İsrail, İran, ABD, İran'ın Nükleer Faaliyetleri, Yaptırımlar.

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, meryem.ozgur@gmail.com

THE EFFECTS OF AIPAC'S POLICY ON THE US FOREIGN POLITICS AND IRANIAN NUCLEAR NEGOTIATIONS

Abstract

Iran's progress on the production of nuclear weapons posed a threat to Israel in the Middle East. This threat has gained a more serious dimension in the 2000's and severe sanctions were imposed on Iran in conjunction with an United Nation's (UN) Security Council resolution. UN's and US sanctions against Iran's nuclear programme, become a deterrent in preventing Iran's activities on nuclear capacity development. In this regard, The American Israel Public Affairs Committee (AIPAC) operates in the Washington D.C USA as a powerful lobbying group for improvement of American-Israeli relations that aims to steer away the US-Iranian relations on the issue and the negotiation process between the parties.

Keywords: AIPAC, Israel, Iran, the USA, Iran's Nuclear Programme, Sanctions.

Giriş

İran'ın terörizme finansman sağladığı ve nükleer çalışmalarını kötü amaçlar için geliştirdiği fikrinin uluslararası alanda benimsenmesi sonucu, İran'a yönelik yaptırım kararları alınmıştır. Bu yaptırım kararları, sadece devletler tarafından değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası örgütler tarafından da alınmıştır. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) en etkili bir şekilde yaptırım kararlarının alınmasına ve uygulanmasına öncülük etmiş ve İran'ı uluslararası alandan izole etme çabası içine girmişlerdir. Özellikle, ABD'nin BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olması, BM'nin İran'a yönelik aldığı kararları da etkilemiştir.

ABD'nin, uluslararası alanda İran'ın terörizmin finansmanı ve nükleer geliştirme çalışmalarını tehlike doğurabileceği inancını etkili bir şekilde yayması, İsrail'in güvenliği ile de doğrudan ilgili bir konudur. İsrail'in güvenliğinin Amerikan siyasetinde önemli bir noktada olduğu birçok politikacı tarafından çeşitli oturumlarda dile getirilmiştir. Bu noktada, İsrail'in çıkarlarını gözetebilecek ve bir nevi "İsrail'in avukatı" (Hsu, 2012) olarak ifade edilen İsrail Amerikan Halkla İlişkiler Komitesi (American Israel Public Affairs Committee: AIPAC), ABD siyasetinde, özellikle Orta Doğu ile ilgili politikaları yönlendirmede bir çok çalışma yürütmektedir.

Kongre'de etkili bir şekilde lobi faaliyeti yürüten AIPAC, yabancı bir lobi olarak değil, yerel bir lobi olarak Amerikan siyasetinde yer almaktadır. Böylece Kongre'de daha geniş bir alanda çalışma imkanı bularak, İsrail'in çıkarlarını ve güvenliğini korumayı garanti altına almaya çalışmaktadır. Kongre üyelerinin fikirlerini etkilemeye çalışarak onlara finansman desteği sağlamaktadır. Bunu doğrudan değil, aracı başka kuruluşlar veya bünyesinde bulunan zengin üyelerin yardımları ile gerçekleştirmektedir. Ayrıca Amerika'da seçim dönemlerinde de aktif çalışmalar yürütmekte olup, seçilen Kongre üyelerinin ve başkanın kendi çıkarlarını gözetebilecek isimlerin olmasını sağlamaktadırlar.

Amerika ve İsrail ilişkilerine önemli ölçüde yön veren bu kurum, 2016'da yayınladığı *Brifing Raporunda* "AIPAC altmış yıldan fazladır farkındalık oluşturmak için çalışmaktadır. ABD ve İsrail için hep beraber daha güzel yarınlar inşa edeceğiz" (AIPAC, 2016) şeklinde ifadesi ile İsrail ve ABD politikalarının birbirleri arasındaki bağı ortaya koymakta ve

gelecekte de ABD'nin İsrail'in güvenliğine yönelik politikalar izleyeceğini ya da bu noktada yönlendirileceğini ortaya koymaktadır. Güvenlik kapsamında büyük bir tehdit olarak algılanan İran nükleer faaliyetlerini engellemek amacı ile İsrail'in bir çok politik araçlarının yanı sıra AIPAC aracılığı ile lobicilik faaliyetleri yürütmektedir.

İsrail'in çıkarlarını gözeterek, ABD siyasetinde yer edinmeye çalışan AIPAC, İran nükleer müzakereleri üzerinde sürekli bir lobi faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda, gerek akademik oturumlarda gerek siyasi oturumlarda her fırsatta sözde 'İran nükleer tehdidini' dile getirmiştir. Medyayı, akademiye, düşünce kuruluşlarını ve sivil toplumu etkili bir şekilde kullanarak, hem karar alıcıları hem de kamuoyunu yönlendirerek, ABD başta olmak üzere uluslararası toplumun dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Ne var ki, AIPAC'in çalışmaları veya İsrail'in 'nükleer tehdit' algısı, Amerikan dış politikasını ve bu kapsamda siyasi liderleri yönlendirme konusunda pasif kalmıştır. Normalde son derece güçlü bir propaganda yapan söz konusu Yahudi lobisi, Amerika'yı İran nükleer müzakere masasından kaldıramamıştır. Bu durumda, Amerika ve İsrail'in çıkarları her ne kadar uyum içinde olsa bile, bir devletin kendi öncelikli çıkarları olduğu sürece lobicilik faaliyetleri sınırlandırılabilir veya o devlet içindeki 'özerklikleri' veya 'etkileri' arka plana itilebilmektedir.

AIPAC'in İran nükleer krizini etkileme ve yönlendirme siyasetini incelemeyi hedefleyen bu makale, ilk bölümde konuyu uygulayacağı teorik çerçeveyi iki başlık altında sunacaktır. İlk olarak AIPAC'in lobi faaliyetleri ve Amerikan dış politikası yapım sürecinin etkileşimini daha sistematik bir şekilde inceleyebilmek için ABD dış politikası teorileri tartışılarak söz konusu İran görüşmelerindeki Amerikan refleksi gözlemlenmeye çalışılacaktır. Böylece meseleye hem AIPAC hem de ABD tarafından bakılarak daha verimli bir analiz yapılması beklenmektedir. İkinci başlık, söz konusu İran nükleer krizini düşünsel olarak anlamlandırabilmek için uluslararası ilişkiler literatüründeki nükleer silahlanma tartışmalarını ele alacaktır. Daha sonra AIPAC'in kuruluşunu, sahip olduğu yapıyı inceleyecek ve Amerikan dış politikası davranışları, yasama ve Kongre üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışacaktır. Özellikle Amerikan dış politikasını Orta Doğu konusunda nasıl etkilediğini görmek açısından bir kaç tarihsel olay ele alınarak, bu güçlü Yahudi lobisinin Amerikan dış politikasındaki rolüne ve sistem üzerindeki etkisine değinilecektir.

İlerleyen bölümlerde, durumun daha iyi bir şekilde analiz edilmesi için İran'a uygulanan yaptırımları tarihsel açıdan kısa bir şekilde ele alacaktır. Çalışmanın son bölümü ise, İsrail'in çıkarları doğrultusunda hareket eden AIPAC'in, Amerika'nın İran'a uyguladığı yaptırımlar ve politikaları üzerinde ne kadar etkili olduğunu ve nükleer görüşmeler üzerinde nasıl bir lobi faaliyeti yürüttüğünü açıklamaya çalışacaktır. Bununla beraber, İran'a yönelik Kongre'ye sunmuş olduğu yasa tasarılarını da inceleyecektir.

Böylece, tüm bu verileri neticesinde AIPAC'in, İran nükleer müzakerelerini yönlendirme konusunda yürütmüş olduğu bütün faaliyetlere rağmen, bu davranışların ABD çıkarları ile çatışması veya ABD'nin dış politika davranışları ile nasıl bir sonuca varıldığı ve etkisinin en aza düşürüldüğü veya ikincil plana atıldığına değinilecektir.

Bu çalışma sırasında, Michael Cox ve Doug Stokes (2012) tarafından Amerikan dış politikasını başarılı bir şekilde ortaya koyan *ABD Dış Politikası* ve AIPAC'in karakterini ve genel olarak Amerikan siyasetindeki yerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan Stephen M. Walt ve John Mearsheimer'in (2009) *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası* başlıklı eserleri oldukça aydınlatıcı bir kaynak olmuştur. Bir diğer temel eser ise, eski bir senatör olan Paul Findley (1994) tarafından kaleme alınan *ABD'de İsrail Lobisi*, Kongre'deki tecrübelerini ve dolayısıyla AIPAC ile olan ilişkileri ortaya koymasından faydalı bir çalışma olmuştur. Aynı yazar tarafından ele alınan, (1989) *They Dare to Speak Out: People and Institutions Confront Israel's Lobby* isimli çalışma da son derece yardımcı bir kaynak olarak yer almaktadır.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Amerikan Dış Politikası Teorileri

Dış politika teorisi barındırdığı farklı boyutlar ve faktörler itibariyle kompleks bir sistematığe sahiptir. Dış politika teorisini oluşturan değişkenleri iki başlık altında sınıflandırabiliriz; bağımsız ve bağımlı değişkenler. Bağımlı değişkenler belirli bir dış politikayı etkileyen faktörleri ifade eder. Bunlardan ilki dış çevre ya da uluslararası sistem, ikincisi toplumsal çevre, üçüncüsü hükümet yapısı, dördüncüsü bürokrasinin rolü ve son olarak liderlerin kişilik özellikleridir. Bağımsız değişken ise belirtilen bağımlı değişkenlerin üzerine uygulandığı spesifik olarak bir devletin dış politikasını ifade eder. Bu makalenin konusu olan

Amerikan dış politikası ise dış politika analizinde bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Devletlerin uluslararası sistemin bir parçası olduğu gerçeği göz önüne alındığında, politikalarının sistemden etkilenmediklerini söylemek imkansızdır. Bu bağlamda oluşan dış politikayı etkileyen faktörlere dış faktörler denir. Bunun yanında diğer faktörler (toplumsal çevre, hükümet yapısı, bürokrasi ve lider özellikleri) iç faktörler başlığı altında toplanabilir. Bazı siyaset bilimciler dış politika yapım sürecinde iç faktörlerin dış faktörlerden daha etkili olduğunu savunmaktadır. Eski bir anlayıőın ürünü olan 'siyaset suyun kenarına kadar' söyleminin bugün alaőaęı edilmesi gerektiğini savunan çalışmalar mevcuttur. Dış politika yapım sürecinde iç dinamiklerin tek sesli olduğunu iddia eden bu söylem, özellikle Amerika örneğinde başarısız olmuştur. Özellikle ABD'nin anayasasının farklı kurumlara vermiş olduğu yetkiler tarafları bir mücadele içerisine girmeye zorlamıőtır. Bu da dış politika yapım sürecinde uyumsuzlukları ve fikir ayrılıklarını daha çok tetiklemiőtir. Bu da dış faktörlerden çok iç faktörlerin dış politika yapım sürecini etkilediği inancını artırmıştır. Tüm bunların dışında ülkeler kendilerine has spesifik dış politikalar da üretebilirler. Genel olarak Amerikan dış politikası teorilerini birkaç başlık altında inceleyecek olursak; sistemik yani Amerikan dış politikasında uluslararası sistemin etkili olduğunu savunan iki teori mevcuttur. Bunlar; defansif ve ofansif realizmdir. Her ikisi de uluslararası sistemde güç dağılımının devletlerin dış politika yapımını etkileyen temel faktör olduğunu savunur. Defansif realistler devletlerin anarőik bir uluslararası sistemde güvenliklerini ve hayatta kalmalarını sürdürmelerine yetecek seviyede güç arayıőında olduklarını iddia ederler. Ofansif realistlerse devletlerin güç maksimize edici olduklarını bu yüzden her daim diğer devletlere göre daha güçlü olma politikaları güttüklerini ileri sürerler. Amerikan dış politikasının iç faktörlere göre şekillendiğini destekleyen teoriler liberalizm ve marksizmdir. Liberalizm çekirdek değerleri itibariyle Amerikan devletinin karakterini oluőturur. Bu teoriye göre bireysel özgürlüğü ve liberal demokrasiyi tüm dünyada sağlamak Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasının en önemli halkasını oluőturur. Özellikle başkan Woodrow Wilson ile özdeőleőmiő liberal dış politika geleneğinden bahsedebiliriz. Bir diğer iç faktör teorisi Marksizm, Amerikan dış politikasının ekonomik dinamiklerine dikkat çeker. Marksizme göre Amerika Birleşik Devletleri kapitalist ekonominin sağlanması için dış

politika üretir. Bu da ABD'yi emperyalist ve yayılcı bir dış politika yapmaya iter. Amerikan dış politikasındaki iç faktör teorileri ve sistemik teoriler arasındaki rekabet, spesifik olarak Soğuk Savaş döneminin kökenlerinin bu dönemde devletlerin uyguladığı dış politikaların bir sonucu olduğu konusunda da gözlemlenmiştir. Sistemik açıklamalar Soğuk Savaşın, İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikaları ve ABD'nin komünizmin yayılmasını önlemek için uyguladığı dış politikaları nedeniyle ortaya çıktığını ileri sürerler. İç faktörlere vurgu yapan açıklamalardan Soğuk Savaş'ın ABD'nin ekonomik yayılcılığının bir sonucu olduğunu desteklerler. Buraya kadar bahsettiğimiz sistemik ve iç faktör teorilerinin her ikisini de sentezleyen bir dış politika teorisi de mevcuttur. Neoklasik realizme göre sistemik faktörlerin en önemli parametresi olan göreceli güç dağılımı Amerikan dış politikası yapım sürecinde neyin mümkün ya da neyin mümkün olmayacağını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda Amerikan dış politikası yapım sürecinde iç faktörler de sistemik faktörlerin nasıl belirli dış politikalara çevrildiğini açıklayabilmek için önemlidir. Buraya kadar bahsetmiş olduğumuz tüm teoriler materyalistik faktörlere odaklanmıştı. Bu noktada dış politika yapım sürecinde kimliklere ve değerlere vurgu yapan konstrüktivist (inşacı) teoriden de bahsedebiliriz. İnşacı teori Amerika'nın diğer devletlerden farklı bir profili olduğundan, bir istisna devleti, olduğundan yola çıkarak Amerikan milli kimliğinin dış politika yapımında en önemli faktörlerden biri olduğunu savunur. Tüm bu dış politika teorileri dışında spesifik bir teori olarak 'büyük strateji' dediğimiz devletlerin kendi çıkarlarının en üst düzeyde tutulduğu dış politika tercihinden de bahsedebiliriz. Amerika Birleşik Devletleri için üç farklı büyük stratejiden bahsedilebilir. Bunlar; *Öncelik*, *Liberal uluslararasılık* ve *açık denizleri dengeleme* stratejileridir. Öncelik stratejisi Amerika'nın tartışılmaz süper güç pozisyonunu sürdürmeyi hedef alan politikadır. Bu stratejiye göre Amerika, özellikle askeri baskınlığını yükselmesi muhtemel yeni güçlere karşı sürdürmelidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş dönemi boyunca özellikle Sovyetlere karşı uyguladığı dış politikası Öncelik Stratejisiyle açıklanabilir. *Liberal uluslararasılık* Amerika'nın çok taraflı ilişkiler ve uluslararası kurumlar vasıtasıyla, demokrasi ve diğer liberal değerleri sağlama hedefleriyle dünyanın liderliğini elinde tutmasına atıfta bulunan stratejidir diyebiliriz. Bu strateji Amerika'nın dış politikadaki eylemlerini meşru bir zemine oturtulmasını sağlar. Açık deniz stratejisi ise

çok kutuplu uluslararası sistemde Amerika'ya karşı yapılması muhtemel diğere büyük güçlerin koalisyonuna karşı alınması gereken tedbirleri içerir. Bu bağlamda Amerika'nın gelirlerinin bir kısmının farklı kutuplara aktarılarak bir denge sağlanması gözetilir.

1.2. Nükleer Silahların Yayılması Tartışmaları

Kitle imha silahları olarak ifade edilen nükleer silahların yayılması gerek güç dengesi gerekse de güvenlik anlamında uluslararası sistemde önemli bir konu olarak yer almaktadır. Özellikle Soğuk Savaş dönemi tırmanan nükleer füze krizi olayları bunu etkilemiştir. Bu doğrultuda Graham Allison'un Küba Nükleer Füze Krizi ile ilgili ele almış olduğu çalışmada, Kitle İmha Silahlarının yayılmasının tehlikesini ile ilgili bir denklem ortaya koymaktadır.

Bir diğere çalışma ise, Kenneth Waltz ve Scott Sagan'ın (2003) ortaya koymuş olduğu teorik tartışmadır. Buna göre, Waltz nükleer silahlarının uluslararası sistemde sağlayacağı güç dengesi üzerinden değerlendirmektedir. Ayrıca, kontrollü bir nükleer silahlanmanın sıfır veya ani bir yayılmadan daha iyi olduğunu belirtmektedir. Waltz için önemli olan diğere bir durum ise, devletlerin 'güvenlik' algısıdır. Ona göre, eğer bir devlet kendini nükleer silahlara sahip iken güven içinde hissediyorsa bunu gerçekleştirmelidir. Ayrıca, devletlerin elde etmiş oldukları ikinci vuruş kapasitesi 'caydırıcılık' etkisi ile ortaya çıkarak, savaş riskini azaltmaktadır. Sagan ise, Waltz'ı ve nükleer silahların yayılmasını savunanları 'optimistler' olarak değerlendirerek daha pesimist bir analiz ile nükleer silahların tamamen sınırlandırmasını savunmaktadır. Çünkü nükleer silahların yayılması olası bir savaşa neden olabilir. Sagan bunu, "örgütsel teori" çerçevesinde değerlendirmektedir. Bunu da iki argüman üzerinden açıklamaktadır. Bunlardan ilki, askeri organizasyonlardır. İkinci olarak ise, askerin sivil hükümet üzerindeki etkisidir. Devletler, sivil yönetimlerden uzak olduğu müddetçe savaşa daha yatkındırlar. Ayrıca, sivil yönetimden uzak olmaları nedeniyle, çıkarlar 'objektif' olmaktan ziyade 'askeri' önceliklidir.

2. AIPAC'ın Kuruluşu ve Amerikan Dış Politikasındaki Etkileri

“Başkentin Efendisi”¹

Capitol Hill’de² en etkili lobilerden biri olan AIPAC, 1954’de Isaiah L. Kenen tarafından ilk başlarda Amerikan Siyonist Halkla İlişkiler Komitesi (American Zionist Committee for Public Affairs: AZCPA) olarak kurulmuş olup daha sonraları Yahudi olmayanları da etkiyebilmek için American Israel Public Affairs Committee ismi ile faaliyetlerine devam etmiştir (Goldberg, 1990, s. 16; Waxman, 2016, s. 155). AIPAC’ın çalışma merkezi Washington D.C.’dedir. AIPAC’ın yüz binden fazla üyesi olup Amerika’nın bir çok bölgesinde faaliyetler yürüten ofisleri vardır. Yerel bir lobi olarak çalışmalar yürüten AIPAC, gizli bağışçılar tarafından desteklenmektedir (AIPAC, 2015) ve ABD’de bulunan en etkili İsrail lobilerinden biri olarak yer almaktadır. Mearsheimer ve Walt’a (2009) göre, söz konusu lobi “ABD dış politikasını İsrail yararına yönlendirmek için aktif olarak çalışan şahıs ve teşkilatlardan oluşan gevşek bir koalisyonu” ifade etmekte olup, “İsrail yanlısı cemaat” veya “İsrail’e yardım hareketi” olarak da tanımlanabilmektedir (s. 134-135). Kongre ile yakın ilişkilerde bulunarak ABD-İsrail ilişkilerini yönlendirmeye (AIPAC, <http://www.AIPAC.org>) ve böylece hükümetlerin İsrail yanlısı birçok yasayı kabul etmelerine yardımcı olarak, ABD’de Yahudi devletine karşı iyi bir destek sağlamaktadır (Marrar, 2009, s. 14). Lobicilik faaliyeti yürüten AIPAC kendi misyonunu şu şekilde ifade etmektedir (AIPAC):

İki ülke [ABD ve İsrail] arasındaki işbirliği her iki halk için de avantajdır. Amerika’nın tarafsız aşırı-İsrail lobisi olan AIPAC tüm Kongre üyelerine İsrail’i dış yardımlar, hükümet işbirlikleri, ortak anti-terörizm girişimleri ve uzlaşmacı iki-devlet -Yahudi bir İsrail Devleti ve askerden arındırılmış bir Filistin Devleti tesis etme çözümleri konusunda desteklemeleri için teşvik etmektedir [baskı yapmaktadır].

AIPAC’ın çalışmaları ilk kurulduğunda - Kenen zamanında - daha gizli bir şekilde yürütülmekteydi. Günümüzde ise, gayet açık, taraf ve fikirlerini ortaya koymaktadır (Mearsheimer ve Walt, 2009: 142-143). Bu

¹ Bu ifade Paul Findley tarafından kullanılmış olup AIPAC’ın özellikle Orta Doğu konularında Amerikan politikaları üzerindeki etkisini açıklamaktadır (Findley, 1994: 51).

² Capitol Hill, ABD’nin birçok önemli kurumunun, Senato gibi bulunduğu bölge ismi olup Washington DC’de yer almaktadır.

doğrultuda ABD sistemindeki lobi faaliyetlerinin şekline de değinmekte fayda vardır. Amerikan sisteminde, lobcilik faaliyetleri açık bir şekilde yürütülmektedir. Bu çerçevede, lobcilik faaliyetlerini düzenleyen yasa, kanun ve tüzük gibi bir çok metin kabul edilmiştir. Lobcilik faaliyetleri, üyeleri ve elde ettikleri gelir açık bir şekilde kamuoyunca bilinmektedir. Bununla beraber belirli karar alıcılar üzerinde gizli lobi faaliyetleri yürütüldüğü de görülmektedir (Umerova, 2006: 45-47).

İsrail ve Amerika arasındaki ilişkileri yürüten ve daha önce de belirtildiği üzere, bir nevi İsrail'in avukatlığını yapan bu lobi, ilk kurulduğu dönemlerde ABD politikasında önemli bir etkiye sahip değildi. İlerleyen süreçte güçlü bir çıkar grubuna dönüşerek, faaliyet alanını genişletmiştir. Ne var ki, Soğuk Savaşın da etkisi ile Eisenhower yönetiminin, Arap devletleri ile anlaşmaya çalışması AIPAC'in etki alanını daraltmıştır. Bu durum, 1967 Arap-İsrail savaşı ile değişmiş olup, AIPAC Johnson yönetimindeki Amerika'ya İsrail'e F-4 Phantom jet uçaklarının satılması konusunda Kongre'de baskı yapma imkanına sahip olmuştur (Waxman, 2016: 155-156). 1970'den sonra ise çalışmaları hızlı bir şekilde artarak devam etmiştir.

AIPAC'in faaliyet alanı Amerika ve İsrail'in ilişkileri doğrultusunda sürekli değişmektedir. Bu doğrultuda, özellikle Soğuk Savaş döneminde, Orta Doğu'nun Sovyet tehdidine karşı korunmasına yönelik Amerika ve İsrail arasında 30 Ekim 1981 tarihinde imzalanan *Memorandum of Understanding* ile AIPAC kendisine daha geniş bir etki alanı imkanı bulmuştur (Marrar, 2009: 59). Bu Memorandum belgesi, ABD ve İsrail arasındaki ilişkilerin boyutunu ortaya koymaktadır:

Memorandum of Understanding, ABD ve İsrail arasında ortak dostluk bağını teyit etmekte ve iki halk arasında mevcut olan karşılıklı güvenlik ilişkisi kurmaktadır. Taraflar bölgede Sovyetler Birliği tarafından gelebilecek tüm tehditleri caydırmak için gelişmiş bir stratejik işbirliği ihtiyacını kabul etmektedirler. Karşılıklı güvenlik için uzun süredir var olan ve kuvvetli bir işbirliğinin iki ülke arasında geliştirildiğini belirterek, taraflar bu tarz tehditleri bütün bölgeden koruyarak kendi milli güvenliklerini geliştirmek için devam eden müzakere ve işbirliğine dair bir çerçeve oluşturmaya karar vermişlerdir.

AIPAC genel olarak, Amerika ve İsrail'in ortak çıkarları üzerine söylemlere yer vermektedir. Bu noktada, yıllardan beri ortak stratejik

beraberliğe sahip olduklarına, Soğuk Savaş dönemi *komünizme* ve 9/11 terör olayları sırasında da *terörizme* karşı hep ortak hareket ettiklerine yönelik vurgu yapmaktadır (AIPAC, The U.S). AIPAC, İsrail ve ABD ilişkilerinde önemli bir noktada bulunmakta olup, Washington D.C'de ki birimler üzerindeki etkisi ile Amerikan sisteminin bir parçası haline geldiğini söylemek mümkündür.

AIPAC, Senato ve Beyaz Saray'daki komitelerde İsrail'in çıkarlarına yönelik kanunları desteklemektedir (Rubenberg, 2003: 293). Paul Findley (1994), AIPAC'i "İsrail hükümetinin gayri resmi uzantısı" olduğunu söyleyerek, Amerikan politikasında İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiğine vurgu yapmıştır. Eski bir senatör olan Paul N. McClosky ise, bu lobinin Amerikan siyasetindeki etkisini "Kongre AIPAC'in estirdiği terör fırtınası altındadır" (Findley, 1994: 26, 52) şeklinde yorumlamıştır. Lee Hamilton ise, "Onunla yarışacak bir başka lobi grubu yoktur... Onlar kendi başlarına bir sınıftır" (Moffrett'ten aktaran Mearsheimer ve Walt, 2009: 140) diye bir açıklamada bulunarak, bu lobinin ABD'nin hem iç siyaseti hem de dış siyasetindeki etkilerini vurgulamışlardır.

AIPAC'in ABD iç siyasetinde bilhassa seçim dönemlerinde nasıl etkili olduğunu görmek açısından, Cumhuriyetçi parti üyelerinden biri olan Paul Findley'in seçim döneminde yaşadıkları gayet açık bir örnek teşkil etmektedir. Findley (1994), AIPAC'in etkili bir lobi faaliyeti yürütmesi sonucunda seçimlerden çekilmek zorunda kalan isimlerden birisidir. Kendisi, Ortadoğu ile ilgili konularda Arap karşıtlığı yapmadığı ve 1978-80 dönemlerinde Filistin Kurutuluş Örgütü (FKÖ) lideri Yaser Arafat ile görüştüğü gerekçesi ile seçim döneminde Amerika'da Yahudi düşmanı olarak anılmasına sebep olmuştur. Kendi tecrübelerini anlattığı *ABD'de İsrail Lobisi* kitabında gerçeklerin İsrail lobisinin etkisinden dolayı ortaya çıkmadığı ve sistemde genel olarak bir adaletsizliğin hüküm sürdüğünün altını çizmiştir. Paul Findley'in seçimi kaybetmesi için, İllinois Üniversitesi'nden 150 kişilik bir grup oluşturularak kapı kapı gezerek propaganda yapılmış ve bunun üzerine Thomas A. Dine'nin "sonunda Findley'i defettik. Rakibi Durbin'in harcadığı 750.000 doların 685.000'ini biz Yahudilerden topladık ve onu defettik" sözleriyle 'AIPAC'in zaferini' açıklamıştır. Findley'in aktarmış olduğu bu örnek ile ABD iç siyasetinde ne kadar etkili olduklarını ve seçimleri nasıl yönlendirdiklerini görmek mümkündür (Findley, 1994: 37-46).

Neredeyse hiçbir politikacının bu lobinin desteğini almadan göreve başlayamayacağı ve hiç bir başkanın Beyaz Saray'a gelemeyeceği inancı, AIPAC'ın ABD politikasındaki etkisini dikkate alma mecburiyeti getirmektedir. Politikacılar ve karar alıcılar politika yürütürken, İsrail'in çıkarlarına göre davranış sergilemeli, oy kullanılmalı veya savunmalıdır (Hsu, 2012). AIPAC'ın sistemi hakkında yapılan gözlemlerden biri de şu şekildedir (Findley, 1994: 69):

Çok güvenli bir sistem kurmuşlardır. Eğer onlar için oy verirsen, ya da hoşlarına gidecek bir şeyi herkesin önünde söylersen, davalarına olumlu bakan yazarlar aracılığı ile senin söylediklerini hemen yayıyorlar. Tabii bunun tam aksi de olabilir. Eğer hoşlarına gitmeyen bir şey söylersen, hemen adını çıkarırlar ve ipliğin pazara çıkar. Bu tür bir baskının tek nedeni vardır o da senatorlerin düşüncelerini etkilemek. Bunu özellikle başları dertteyken ya da yardıma ihtiyaçları olduğunda yaparlar.

Amerikan iç siyasetinde seçimleri kilit nokta olarak gören AIPAC, dış politikada ise, Ortadoğu ile ilgili alınacak karar ve politikalara odaklanmıştır. Paul Findley'e göre (1989) "AIPAC etkili bir şekilde Capitol Hill'in Ortadoğu politikasında adeta bütün eylemlerinin kontrolünü ele geçirmiştir" (Findley, 1989: 25). Orta Doğu uzmanı Jeffrey Blankfort bir röportajında, AIPAC'ın yabancı bir lobi olarak kayıtlı olmadığı ve bu sebeple de sıradan bir lobi olmadığına ve bu durumun kendisine daha geniş imkanlar verdiğine dikkat çekmiştir. Böylece aktif bir şekilde Kongre'deki Ortadoğu ile ilgili her oturumda AIPAC üyelerini görmek mümkündür. Böyle bir ayrıcalığa başka hiç bir lobinin sahip olmadığını belirtmiştir (Cattori, 2006). Ortadoğu ile ilgili toplantılarda senatorlerin İsrail aleyhinde eleştirilerinin olması durumunda ise, bu senatorler kara listeye alınmaktadırlar. Findley, muhtemelen bu durum ileriki süreçlerde karşılıklarına çıkacak olumsuzlukların veya zorlu süreçlerin nedeni olacağını belirtmiştir (Findley, 1989: 51-52).

Daha önce de bahsedildiği üzere, AIPAC Kongre'de lobi faaliyetleri yürütürken adaylara herhangi bir finansman desteği vermemektedir (Miglieta, 2002: 151). Bu desteği, kendi bünyelerinde bulunan 'milyarder üyeleri' sağlamaktadır. Örneğin, Cumhuriyetçi aday Newt Gingrich seçim döneminde, büyük bir sermaye sahibi iş adamı tarafından desteklenmiştir (Aljazeera, 08.03.12). Para yardımını, Paul Findley'in (1989: 78) "AIPAC'ın küçük çocukları" olarak tanımladığı, yaklaşık otuz İsrail

yanlısı politik eylem komiteleri (Pro Israel Political Action Committees: PACs) onun yerine gerçekleştirmektedir (*Center for Responsive Politics*). AIPAC'ın yönlendirmesi ile PAC daha çok yerel seçimlere ve Senato'ya odaklanarak, İsrail dostu bir senatörün seçilmesi için finansman sağlamaktadır (Findley, 1989: 44-45). Center for Responsive Politics'in verilerine göre ise, 2016 yılında Senato'ya 2.471.547 Amerikan doları tutarında bir para akışı gerçekleşmiştir. Findley (1994: 83-84), AIPAC'ın Senato'ya odaklanmasındaki en önemli nedeni, Senato'nun dış politika ile ilgili önemli bir noktada olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. AIPAC'ın küçük kardeşleri olarak tanımlanan PAC'ların amacını ise, "Giderek daha çok Yahudi'nin bize katıldığını hissediyoruz. Politik bir güç olarak Birleşik Devletler Hükümeti'nden ne kadar çok şey aldığımızı bir bak. İşte PAC'ların önemi burada yatıyor. Dış yardıma 'evet' diyecek adayları seçtirmeye çalışıyoruz" yorumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, 'dış yardımlar' İsrail'e yapılacak her türlü yardım anlamına gelmektedir. Center for Responsive Politics'e göre, lobi faaliyetlerine yaklaşık üç milyon dolar harcamış olan AIPAC'ın 2015'de lobicilik faaliyetlerinden elde ettiği toplam gelir ise 3.388.700 Amerikan Dolarıdır. Tabii ki AIPAC'ın Amerikan politikasındaki etkisinden rahatsız olan bazı yazarlar, "demokrasimizin hatırı için, çıkar gruplarının seçilmiş kanun yapıcılarımızı satın alan para akışı durdurulmalıdır" şeklinde, bu durumu dile getirmişlerdir (Hager, 2016).

ABD'nin Orta Doğu politikası, Kongre ve başkanlık seçimleri AIPAC'ın üzerinde durduğu en önemli noktalar. Bununla beraber Kongre ve toplumda kendi amaçlarını yayabilmek amacıyla farklı yayınları, yayın kurumları ve enstitüleri vardır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri düzenli olarak yayınlanan, Yakın Doğu Raporu'dur (*The Near East Report*). Bu rapor, tüm AIPAC üyelerine gönderildiği gibi Kongre ve Beyaz Saray'a da gönderilmektedir. Rapor genel olarak AIPAC'ın şimdiye kadar gerçekleştirmiş olduğu ve gelecekte yapılacak olan yasalar ile ilgili görüşlerini içermektedir (Austin, 2006). Her bir AIPAC üyesi doğrudan bu Yakın Doğu Raporu aboneliği olup, aylık aboneliklerinin ücreti için maaşlarından belli bir miktar kesilir. Örgütlenmeleri son derece başarılı olan bu lobi yayınladıkları Orta Doğu Raporu'nun yanı sıra el ilanları ve başka medya araçlarını da kullanarak, İsrail'in sorunları hakkında kamuoyunu bilgilendirilmektedirler. Bir diğer önemli yayını ise, Eylem Alarmı'dır. Bu dergi aracılığıyla gündemdeki konular ile ilgili

toplumu veya kendi takipçilerini bilgilendirirken aslında belli durumlar karşısında nasıl hareket edilmesini duyuran bir tür 'gizli mesaj' da taşımaktadır. Bu lobinin etkisi Senato ve Temsilciler Meclisi'nde herkes tarafından bilinmekte olup, buna herhangi bir itirazda bulunmaktan geri durmaktadırlar. Çünkü Findley'in ifade ile "AIPAC gibi politik gücü karşılığın almalarının gelecek seçimlerde onlar için umudun yarı-yarıya bitmesi anlamına geldiğini iyi bilirler" (1994: 52- 69).

AIPAC sadece Capitol Hill'de faaliyet göstermemektedir. Aynı zamanda üniversitelerde öğrenci, akademisyen ve araştırmacılara yönelik etkili çalışmalar da yapmaktadır. Üniversite kampüslerinde, özellikle Arap ve Filistin karşıtlığı propagandaları yaparak, kamuoyunda İsrail lehine bir zihniyet oluşturmaya çalışmaktadır. Genel olarak Yahudi öğrencilerin üniversite bünyesinde bulunan kulüplere aktif katılımlarını destekleyen ve kendine taraftar toplayan AIPAC, İsrail aleyhinde söylemlerde bulunan öğrenci ve akademisyenleri de kayıt altına alarak, kanıt oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, AIPAC Yahudi öğrenciler için *Political Leadership Development Program* (PLDP) yürütmektedir. Bu program genel olarak Arap karşıtlığını ve İsrail'i destekleyici çalışmalar üzerine yoğunlaşırken; kampüslerde Filistin'i destekleyen çalışmalara karşı eylemler de düzenlemektedir (Rubenberg, 1986: 336-338).

Gerek Senato gerek Kongre üzerinde kurmuş olduğu etki ile ABD iç ve dış siyaseti üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Uzun dönem boyunca AIPAC'in yönetiminde bulunan Steven Rosen, bir peçete çıkararak Senato'da senatörlerden herhangi bir konuda imza alabileceğini belirterek, AIPAC'in yüz binden fazla üyesinin olduğunu, bir çok bölgesel ofisinin ve muazzam bir bağışçı havuzunun olduğunu söyleyerek AIPAC'in gücünü vurgulamıştır (Willis, 2015). Eski diplomatlardan Don Bergus, "dışişleri bakanlığındaiken, İsrail Başbakanı dünyanın düz olduğunu ilan etse, Kongre'nin 24 saat içinde onun bu keşfini kutlayan bir karar tasarısı geçireceğini" (Findley, 1994: 54) komik bir ifadeyle AIPAC'in etkisinden bahsetmiştir.

Buraya kadar genel olarak, AIPAC'in yapısı, nasıl bir politika izlediği ve faaliyet alanları anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, öncelikli hedeflerine - İsrail'in çıkarlarını gerçekleştirmek - yer verilerek bir konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasını hedeflemiştir. Dolayısıyla, AIPAC'in İran nükleer gelişmesini ve müzakerelerini engelleyici tutumunun temelinde bulunun 'İsrail' olgusu ortaya konulmuştur.

3. Nükleer Yapılanma Sonucu İran' a Uygulanan Yaptırımlar

İran nükleer çalışmalara, Rıza Şah Pehlevi döneminde ABD'nin "barışçıl nükleer program" desteği ile başlamıştır (*Nuclear Threat Initiative*). Bu dönemde, ABD ve Avrupalı ülkeler ile bir zıtlık yaşamayan İran, 1979'da gerçekleşen devrimden sonra kutuplaşmaya başlamıştır. İlerleyen dönemde, nükleer çalışmalar İran-İrak savaşı sebebiyle duraklama evresi yaşamış olsa bile, tekrarda İran'ın gündemine alınmıştır. Böylece, Şah döneminde temeli atılan ve devrim sebebi ile duraksayan Buşehr Nükleer Santral'i inşasına tekrardan başlama kararı alınmıştır. İran'da oluşan yeni siyasi konjonktür, dış politika davranışlarını ve diğer ülkeler ile olan ilişkilere de yansımıştır. Bu bağlamda 'yeni' İran, ABD ve İsrail tarafından düşman ülkeler listesine eklenmiştir (İşbilen, 2009: 96, 106).

Nuclear Threat Initiative verilerine göre, İran'daki nükleer çalışmalar Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulması ve beş mega watt'lık ilk reaktörü 1967 yılında çalıştırması ile nükleer çalışmalarına teknik anlamda başlamıştır. 1973 yılında İran Atom Enerji Organizasyonu'nun kurulması ile daha sistemli bir yapıya ulaşmasını sağlamış ve 23000 mega watt'lık bir nükleer santral kurulacağı ilan edilmiştir. Nükleer çalışmalarını geliştirmek amacı ile diğer ülkeler ile işbirliğine dayalı anlaşmalar yapan İran, İslam Devrimi'ne kadar nükleer santral için gerekli olan reaktörleri ABD, Fransa ve Batı Almanya gibi Batılı ülkelerden satın almıştır (Quillen, 2002).

İran, Soğuk Savaş dönemi örgütlerinden biri olan CENTO'nun üyesi olarak uluslararası sistemde yer almaktaydı. İran'ın SSCB'nin Orta Doğu'ya ilerlemesini engelleyici bir nokta olarak görülmesi sebebiyle, nükleer faaliyetler ABD tarafından desteklenmiş ve "nükleer teknolojide en çok gözetilen ülke" (İşbilen, 2009: 111) olarak değerlendirilmiştir. İlk başlarda 'barışçıl amaçlar' ve 'enerji' elde etmek için çalışmalar yapan İran, artan tehdit algısı ile nükleer silahlar geliştirme çalışmalarına başlamıştır (Quillen, 2002). Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) göre, İran'ın nükleer silahlanmaya başlamasının temelinde, o dönemde savaş içinde olduğu Irak'ın da bu yönde çalışmalarının olduğu düşüncesinin hakim olmasıdır. Bu önermeye göre İran tamamen kendi güvenliğini korumak ve komşu çevreden algılamış olduğu tehdide yönelik bir savunma mekanizması oluşturmaya çalıştığı düşünülebilir. Fakat bunun yanında, İran'ın hem Siyonizm'e karşı hem de uluslararası sistemdeki diğer aktörler ile eşit olmayı da nükleer gelişme sağlamanın önemli bir nedeni olarak

devlet politikası haline getirmiştir. Nükleer silahların sağlanması ise, sadece Batı'dan gelebilecek bir tehdide göre değil aynı zamanda, İran'ın jeopolitik olarak Orta Doğu'da yer alması; bölgenin her an bir tehlike içinde olabileceği endişesi hakimdir. (Cankara, 2005: 77-78, 84).

İran İslam Devrimi sonrasında, İran'a uygulanan yaptırımların ilk ayağı 1980 tarihinde yaşanan rehine krizi olayıdır. Bu olayda, bir grup üniversiteli öğrenci Tahran'daki ABD büyükelçiliği personelinin rehine almışlardır. Bu yaşanan kriz İran'a karşı yaptırım kararlarının alınmasında etkili olmuştur. Bunun sonucunda, dönemin başkanı Jimmy Carter anlaşma gereği İran'a gönderilmesi gereken askeri teçhizat yüklü geminin gönderilmesini de iptal etmiştir (Ekinci, 2009: 273-275). ABD ve İran arasında yaşanan bu gerginlikler İran nükleer çalışmalarına da yansımıştır. İran'ın Kitle İmha Silahları (KİT) geliştirme içinde olduğu senaryoları İsrail'in de desteği ile ABD gündemini etkilemiştir (Cankara, 2005: 95-97).

Rehine krizini takiben, İran'a sırasıyla bir çok yaptırım uygulanmaya başlanmıştır. İlk olarak petrol alanında yatırım yapan veya faaliyet gösteren Amerikan şirketlerinin İran'daki çalışmalarını ve yatırımlarını durdurma kararı alınmıştır (Goldberg, 1990: 16). Bu bağlamda, 14 Mart 1995 tarihinde İran'da petrol ve gaz alanında yatırım yapan Conoco firmasına 8 Mayıs 1995'de ise, bütün ABD firmalarına yasaklar getiren kanun hükmünde kararname kabul edilmiştir. 18 Aralık 1995 tarihinde ise, bütün yabancı petrol şirketlerine İran'da yatırım yasağı getiren İran-Libya Yaptırımlar Yasası (ILSA) kabul edilmiş ve Clinton 4 Ağustos 1996'da ILSA'yı imzalamıştır (Shargel, 2009).

Uluslararası gündem de İran'a yönelik artan nükleer yapılanma eleştirilerine karşı, 5 Ekim 1997 tarihinde dönemin İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi şu sözleriyle kendi nükleer programlarının tamamen barış odaklı olduğuna dair bir açıklama yapmıştır (Cankara, 2005: 102; Washington Post, 05.11.1997, P. C-4).

Biz atom bombası geliştirmiyoruz çünkü nükleer silahlara inanmıyoruz... Biz Ortadoğu'nun nükleer silahlardan ve Kitle İmha Silahlarından arınmış bir bölge olması fikrine inanıyor ve bunu uyguluyoruz. Peki nükleer teknolojiyi niçin geliştiriyoruz. Enerji kaynaklarımız çeşitlendirme zorundayız. Birkaç on yıl sonra petrol

ve gaz rezervlerimiz tükenebilir. Öyleyse diğer enerji kaynaklarına ulaşmak zorundayız... zaten nükleer teknolojinin sağlık ve tarımda da kullanım alanı var. ABD'nin de petrol rezervi konusunda durumu İran'inkinden farklı değil. ABD'nin de büyük petrol kaynakları var. Öyleyse eğer barışçıl hedefler varsa nükleer teknolojiye ulaşmanın yanlış bir tarafı yok.

Amerika özellikle bankacılık sistemi açısından İran'ı kapsayan yaptırım paketleri kabul etmiş ve bu konuda BM Güvenlik Konseyi'nin de almış olduğu politikaları etkilemiştir. Bu doğrultuda ABD Hazine Bakanlığı 2001 yılında uluslararası terörizmi destekleyen kişi ve kurumların mal varlıklarına el koyma ve Amerikan kurumları ile işbirliklerini engellemeye yönelik 13224 sayılı bir karar almıştır. İran'ın uluslararası terörizme finansman sağladığı algısı üzerine İran bankalarından biri olan Bank Saderat'a karşı bu politikaları uygulamıştır. 20 Mart 2008'de yayınladıkları Finansal Kurumlar için İran'ın illegal faaliyetleri ve Para Aklaması Hakkındaki Kılavuz (FinCEN) ile İran bankalarının tümü tehlikeli olduğu ifadesine yer verilmiştir (Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 44).

BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik almış olduğu yaptırım kararları ise şu tarih olarak sıralanacak olursa şu şekildedir: 2006 tarihli 1696 ve 1737 sayılı karar; 2007 tarihli 1747 sayılı karar; 2008 tarihli 1803 ve 1835 sayılı karar; 2010 tarihli 1929 sayılı karar ve 2015 tarihli 2224 tarihli kararlar alınmıştır (UN, Resolution 2231). İlerleyen süreçte İran'ın nükleer programında belli önlemleri alması durumunda tekrardan nükleer programını revize edebileceği ve belli bir gözetim dahilinde nükleer faaliyetlerine devam edebilmesi için müzakereler başlamıştır.

4. AIPAC'in İran Nükleer Müzakerelerini Etkileme Politikası

Nükleer müzakerelerin başlaması sonucunda, İran belli sınırlandırmalar çerçevesinde nükleer faaliyetlerine 'uluslararası toplumun' gözetimi dahilinde tekrardan başlamıştır. Birinci bölümde bahsedildiği üzere 'İran'ı bir tehdit' olarak algılayan İsrail açısından son derece olumsuz ve güvenliğini etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, müzakerelerin yönetilmesinde yer alan Amerikalı siyasi karar alıcıları etkileme noktasında lobicilik faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda, AIPAC birincil öneme sahip bir lobi olarak ortaya çıkmaktadır. Müzakereler konusundaki başarısı tartışılmakla beraber, Kongre'ye İran

aleyhinde görüşmeleri etkileyecek birçok yasa tasarısının sunulmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümü, AIPAC'ın müzakereler üzerinde ne tür bir lobicilik faaliyeti yürüttüğünü inceleyerek, ABD dış politikasında - özellikle karar alıcılar üzerinde - etkili olup olmadığı veya ne ölçüde etkili olduğu analiz edilecektir.

Middle East Forum'un verilerine göre AIPAC, İran yaptırımları konusunda 2011 tarihinde 23 tane kongre kararı üzerinde etkili olduğu gözlenmektedir (*Aljazeera*, 08.03.12). İran'ın nükleer programını belli oranlarda düşürülmesi konusunda 24 Kasım 2013'de P5+1 (Amerika, İngiltere, Çin, Fransa, Rusya artı Almanya) ve İran arasında imzalanan geçici³ anlaşmaya yönelik lobi faaliyetleri yürütülmüştür. İran ve diğer ülkeler arasında başlayan bu müzakere sürecinden tedirgin olan AIPAC, İsrail'in çıkarları doğrultusunda bu anlaşmayı "tarihi bir hata" (Berman, 2013) olarak yorumlamıştır. AIPAC, İran'ın bu anlaşma çerçevesince belirlenen yükümlülüklerinden vaz geçmesi halinde Kongre'nin baskısını arttırması gerektiğine ve bunun ise, daha şiddetli yaptırım kararlarının alınması ile gerçekleştirilebileceğine vurgu yapmıştır (AIPAC News Hub, 2013). İmzalanan bu anlaşmaya yönelik İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu "Bu anlaşma ve ifade ettiği anlam bir çok ülke için tehlike oluşturmaktadır. Tabi ki bu İsrail'i de kapsamaktadır. İsrail bu anlaşma ile bağlı değildir. İran'daki rejim kendisini İsrail'in yıkılmasına adanmıştır ve tüm tehditlere karşı İsrail'in kendi kendini koruma hakkı ve sorumluluğu" (Berman, 2013) olduğuna dikkat çekmiştir.

AIPAC, İran'ın nükleer silahlanmasını önlenmesi açısından Kongre'ye sık sık çağrıda bulunmaktadır. Bu doğrultuda ilan etmiş olduğu bildiriye, P5+1 arasında imzalanan anlaşma ile ilgili Kongre'den beklentilerini ifade etmiştir. Bu bildiri, İran'ın nükleer faaliyetler için gerekli şartları sağlayıp sağlamadığı noktasında sıkı bir gözetime tabi tutulması, Tahran'ın nükleer silah üretme kapasitesini durduracak bir anlaşmanın düzenlenmesi, İran'ın anlaşmayı uymaması veya itiraz etmesi durumu göz önüne alınarak Kongre'nin bu ihtimaller karşısında belli kanunlar üzerinde çalışması gerektiğini içermektedir (AIPAC Memo, 2014).

Kendine taraf ve destek toplama konusunda geniş çalışmalar yapan adı geçen İsrail lobisi Capitol Hill'de etkili olan diğer lobileri de kendi

³ Anlaşmanın hedefi 2014 tarihinde resmîyet kazanmasıydı.

safflarına çekerek İran ve nükleer yapılanması üzerinde baskı gücünü arttırmaya çalışmaktadır. Özellikle İsrail devletini desteklemelerinin İncil’de kendilerine verilen bir sorumluluk olduğunu ileri süren Hristiyan-Siyonist grupların büyük bir ölçüde desteğini aldıklarını, bu hareketin başında bulunan Pastor John Hagee’nin 2007’de AIPAC’a yaptığı bir konuşmada “uyuyan Hristiyan Siyonizm devi uyandırılmıştır. Burada kalkıp İsrail Devletini alkışlayacak 50 milyon Hristiyan var” (Sizer, 2014) ifadesi ile İsrail devletini desteklediklerini ifade etmiştir. Yine bir diğer ifadede, Almanya benzetmesi yaparak, İran nükleer tehdidinin boyutunu şu şekilde tanımlamıştır: “Bu [yıl] 1938. İran, Almanya’dır ve Ahmedinejat yeni Hitler’dir. İran’ın nükleer tehdidini durdurmalı ve cesurca İsrail ile birlikte durmalıyız” (Sizer, 2014). İran tehdidini, Hitler’in İkinci Dünya Savaşı’ndaki yaptıklarına benzetmeleri durumun psikolojik boyutunu da yansıtmaktadır.

Nükleer müzakereleri engellemek amacıyla bir çok yaptırım paketinin hazırlanmasına destek olan AIPAC, kendisi ile aynı düşüncüyü paylaşan senatörler ile işbirliği içinde hareket etmektedir. AIPAC, İran’a yönelik üzerinde etkili olduğu bir çok yasa tasarısını Kongre’ye sunmuştur. AIPAC, Amerikan Siyonist Organizasyonu (Zionist Organization of America) ve diğer pek çok lobinin de desteği ile (*Center for Responsive Politics*) İran’a yönelik ekonomik yaptırım içeren yasa tasarısını (*H.R. 850*) 2013 *İran Nükleer Önleme Yasa Tasarısı*’nı Kongre’ye Cumhuriyetçi Edward Royce (R-CA) tarafından sunulmuş olup, yine Yahudi lobisi tarafından 147,950 Amerikan Doları destek görmüştür (*MapLight*).

AIPAC müzakerelerin başarıya ulaşmaması halinde, bir önlem olarak İran’ın nükleer silah geliştirme kapasitesini imkansız kılacak (*S. 1881*) 2013 *İran Nükleer Silah Önleme Yasa Tasarısı*’nın Kongre’ye sunulmasında da etkili bir tutum sergilemiştir. Bu yasa tasarısı AIPAC üyelerinden Senato Dış İlişkiler Komite (Senato Foreign Relations Committee) başkanı Robert Menendez (D-NJ) ve Senatör Mark Kirk (R-IL) tarafından düzenlenmiştir (AIPAC Bill Summary, 2013). Yasa tasarısının sunulmasına öncülük eden Robert Menendez 341.170 Amerikan Doları ve Mark Kirk 806.996 Amerikan Doları tutarında finans desteği almışlardır (*MapLight*).

İran bu kararın geçmesi durumunda müzakereleri terk edeceğini ifade etmiştir. Böyle bir olasılık ise İran’dan çok Amerika’nın uluslararası alanda desteğinin azalmasına sebep olacak ve bu durumda masayı terk eden İran’ın

değil, müzakereleri terk etmesine sebep olan Kongre'nin suçlu bulunması tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır (Spiegel, 2014). Ayrıca bu yasa tasarısı, İsrail'in İran'ın nükleer silahlanma programına karşı meşru müdafaa gerçekleştirmesi durumunda Amerika'nın ekonomik, diplomatik ve askeri yardımını da içermekteydi (113th Congress). Bu yasa tasarısı, Beyaz Saray ve ABD Başkanı Obama tarafından müzakereleri engelleyici bir durum olarak değerlendirilmiş ve Kongre'den yeni bir yaptırım kararının geçirilmesini gerekli görmediklerini ifade etmişlerdir. Bu yasa tasarısını sunan isimlerden biri olan Senatör Mark Kirk ise "Amerikan halkının İran hilesinden korumak" için bu kararın önemli olduğunu vurgulamıştır (Warrick ve DeYoung, 2013).

İran'a yönelik yaptırımların artırılması yönünde yeni bir yasa tasarısını Kongre'ye sunan isimlerden biri olan Senatör Robert Menendez İran'ın illegal olarak yürüttüğü nükleer programı kesin olarak bitene kadar yaptırımların kesinlikle uygulanması gerektiğine; yaptırımların da düşürülmemesi ve yeni yaptırımlar üzerinde çalışılması gerektiğini ifade etmiştir (AIPAC Memo, 2013).

İsrail Başbakanı Netanyahu 2014'de İran'ın nükleer kapasitesinin artmasını bütün dünya için bir tehdit ve özellikle en başta kendileri için bir tehdit unsuru taşıdığını ifade etmiştir (*Jewish Virtual Library*). İsrail Başbakanının sözlerinden de anlaşılacağı üzere İsrail büyük ölçüde tehdit olarak algıladığı İran'ın nükleer programını engelleme çabası içindedir. AIPAC da İsrail'in politikaları sonucunda hareket ettiği göz önünde tutulursa bu doğrultuda birçok bildiri yayınlamıştır.

İran ve P5+1 arasında 24 Kasım 2013'de imzalanan anlaşmanın 2014'e kadar tam bir anlaşmaya varılması planlanmış olmasına rağmen, yürütülen müzakereler sonucu bu süreç uzamış ve nihayet 14 Temmuz 2015'de İran'ın on yıllık bir süreliğine nükleer programını durdurmasını öngören ve nükleer program üzerinde denetim tahsis eden Kapsamlı Ortak Eylem Planı⁴ üzerinde mutabakat sağlamışlardır (Ünal, 2015; U.S Treasury). İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlar için kullanmasını öngören bu anlaşma ile ilgili Obama "bu iyi ve tarihi bir uzlaşmadır. Eğer

⁴ ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, bunun bir anlaşma olmadığına, tarafların müzakere içinde olduklarını ve İran'ın Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na uymaması halinde Güvenlik Konseyi kararlarının tekrardan başlayacağını belirtmiştir (Quigley, 2016).

nihai bir anlaşma sağlanırsa dünya daha güvenli bir hale gelecek. İran'ın artık nükleer silah elde etme fırsatı olmayacak. Eğer İran anlaşmaya uyarsa İran'a yönelik ABD ve BM yaptırımları aşama aşama kalkacak, aksi olursa yaptırımlar tekrar yürürlüğe girecek” (*Aljazeera Türk*, 03.04.15) ve “İran hile yaparsa, bunu tüm dünya bilecek. Bu anlaşma karşılıklı güvene değil, daha önce emsali görülmemiş bir doğrulama mekanizmasına dayanıyor” (*Amerika'nın Sesi*, 04.04.15) şeklinde ifade etmiştir. ABD Savunma Bakanı Ashton Carter, Netanyahu'nun anlaşmayı tarihi bir hata olarak değerlendirmesi üzerine, “dostlar arasında görüş ayrılıkları olur” (*BBC*, 20.07.15) ifadesini kullanmıştır. Bu konuyla ilgili ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'de, anlaşmanın yapıldığı günü “büyük gün” olarak değerlendirip “Nükleer müzakerelerde esas konularda anlaşma için parametreler belirlendi. Yakında nihai anlaşma için çalışmaya başlayacağız” (*Aljazeera Türk*, 03.04.15) sözleriyle anlaşmayı desteklediğini ifade etmiştir. ABD Başkanı Obama, her ne kadar bu anlaşmanın İran ve Amerika arasındaki tam anlamıyla bütün sorunları çözücü bir nitelik taşımadığı belirtmiştir. Ancak, bunun ‘en kritik güvenlik amaçlarından’ birini gerçekleştirmesi nedeniyle, ‘iyi bir anlaşma’ olduğunu vurgulamıştır (*The Washington Post*, 05.08.15).

ABD'nin İran ile bir uzlaşmaya varma çalışması ve anlaşmayı gerek Obama'nın gerek diğer siyasi kişilerin olumlu bir başlangıç olarak yorumlaması AIPAC'i kendine taraf toplamak için çeşitli yollar arayışı içine yöneltmiştir. Bu çerçevede, basın yayın ve iletişimin haricinde gezi ve tur projelerini de destekleyerek kendi politikalarını yaymaya çalışmaktadır. AIPAC ve diğer bir Yahudi organizasyonu olan Amerikan İsrail Eğitim Derneği (The American Israel Education Foundation: AIEF) ile ortaklaşa 2015 tarihinde İsrail'e bir gezi düzenlenmiştir. Bu gezi, ABD Temsilciler Meclisi üyelerine olup, hedef İran nükleer görüşmelerine karşı bir destek toplamak ve görüşmeleri sabote etmektir. Bu gezi sırasında Senatörlerin fikirlerini değiştirebileceklerini ve böylece anlaşma için destek toplamayı amaçlamışlardır (Norton, 2015). Ancak, Obama Kongre'nin bir çok lobicilik faaliyetiyle karşı karşıya kalacağını belirterek, zamanında Irak savaşına destek verenlerin şimdide İran ile olan anlaşmaya karşı geldiklerini vurgulamıştır (*The Washington Post*, 05.08.15).

Kongre'ye sunduğu yasa tasarılarından bir diğer ise, 2015 tarihli (S. 615) *Gözden Geçirilmiş İran Nükleer Sözleşmesi Yasa Tasarısı* Robert

Menendez (D-NJ) ve Senatör Bob Corker (R-TN) tarafından sunulmuştur (AIPAC Bill Summary, 2013). Bu yasa tasarısı sadece AIPAC tarafından değil, başka Yahudi lobileri ve İsrail için Birleşmiş Hristiyanlar (Christians United for Israel) isimli bir Hristiyan grubunun da desteğini almıştır. MapLight'ın verilerine göre, Robert Menendez, 341,170 Amerikan Doları ve Bob Corker 102,950 Amerikan Doları destek almışlardır. Sunulan diğer kararlar ise; 2015 tarihli *İran (S.269) Nükleer Silah Önleme Yasa Tasarısı* ve (H.R. 1191) *Gözden Geçirilmiş İran Nükleer Sözleşmesi Yasa Tasarısı*. Buraya kadar sayılan ve AIPAC'in desteği ile Lou Barletta tarafından Kongre'ye sunulan yasa tasarılarından bir tek, (H.R. 1191) *Gözden Geçirilmiş İran Nükleer Sözleşmesi Yasa Tasarısı* yasa olarak kabul edilmiş ve hukuk haline gelmiştir.

AIPAC'in 2015 yılında yayınladığı *Brifing Kitabında* 'İran Tehdidi' adı altında bir bölüm oluşturarak, "Amerika çıkarları için Orta Doğu'da İran bir tehdit" olduğunu ve Amerika'nın "İran'ın nükleer silah geliştirme kapasitesini" önlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, Kongre'nin konuyla ilgili ne tür önlemler alması ya da nasıl hareket etmesi gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeler, genel olarak İran ile yapılacak bir anlaşmanın, Kongre'nin gözetiminde olması, yaptırımların garanti altına alması, İran'ın terörist grupları desteklemesine karşı yıldırıcı çalışmalar yapılması, İran'ın desteklediği teröristlere karşı durmak için ABD'nin İsrail ile hareket etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (AIPAC, 2015: 25). Fakat Obama, bu anlaşmanın reddedilmesi halinde, Orta Doğu başka bir savaş riski içinde kalacak ve İran istikrarlı bir şekilde nükleer kapasitesini arttırma yoluna devam edeceğini belirtmiştir (*The Washington Post*, 05.08.15).

The Washington Post'a göre 2015'in başında AIPAC İran nükleer krizine yönelik Kongre'deki lobi faaliyetleri için 1.7 milyon Amerikan Doları harcamıştır (Ho, 2015). İran ve P5+1 arasında 2015 yılında yapılan anlaşmaya yönelik reklam ve kampanyalar yürüterek, bir çok ülkede Kongre'de baskı oluşturabilecek muhalifler edinebilmek için Citizens for a Nuclear Free Iran (CNFI) isimli grubu desteklemişlerdir (*Rightweb*, 28.06.15) ve "sunulan İran anlaşmasının tehlikesi ile ilgili" (Hirschfeld, 2015) kamuoyunu bilinçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Bu yönde 20 milyon dolarlık bir harcama yapılamaması planlanmıştır. Bununla ilgili, Yahudi grupları "bu dik bir tırmanıştır. Fakat imkansız bir tırmanış

değildir” (Spetalnick ve Zengerle, 2015) yorumunu getirmiştir. CNFI sözcüsü Patrick Dorton “İran’ı nükleer silahlar edinebilme yeteneğini önlemek için AIPAC’in ve diğer organların ve kişilerin mali desteği ile kurulmuş bir örgüt” (Kredo, 2015) olarak tanımlamıştır. AIPAC’in yan kuruluşu (*Rightweb*, 28.06.15) olarak da ifade edilen CNFI, bu anlaşmayı şöyle tanımlamıştır:

İran’a uluslararası terörizmi desteklemek için daha fazla kaynaklar verecek, şiddetli bir bölgesel istikrarsızlığa neden olacak ve daha da önemlisi İran’ın nükleer silahlar inşa etmesini durdurmayacak. Amerikalılar her yerde kendi Kongre üyeleri ile iletişime geçerek ve anlaşmaya karşı durmaları konusunda baskı yaparak kendi seslerini duyurmalıdırlar (PR Newswire, 14.08.15).

Medya sektörünü kullanan AIPAC ve CNFI önemli medya marketlerini satın alarak birçok yerde İran ile anlaşma yapılmasına karşı reklam kampanyaları yürütmüşlerdir. Bu reklam kampanyalarına beş milyon dolar yatırım yapıldığı tahmin edilmektedir (Kredo, 2015). İran müzakerelerine yönelik propaganda amaçlı hazırlanan reklam filminde ise insan hakları aktivisti Ahmad Batebi İran’ın işkenceyi yasaklayan anlaşmayı imzalamış olmasına rağmen halen işkenceye maruz kaldığını, yani İran’ın barışçıl bir nükleer program anlaşması yapması durumunda bile bunun olmayacağına dikkat çekmektedir (*PR Newswire*, 14.08.15). Reklam filmindeki ifadeye göre:

Ben gözü kapalı bir şekilde odaya sürüklenmişim. Bileklerimin etrafı bağlanmıştı... İran işkenceyi yasaklayan bir anlaşma imzaladı. Fakat bunu [işkenceyi] bir şekilde yaptılar. Şimdi de İran nükleer silahları yasaklayan bir anlaşma imzaladı. Bundan sonra ne olacağını düşünüyorsunuz? Kongre bu kötü anlaşmayı reddetmelidir.

AIPAC neredeyse tüm imkanlarını kullanarak İran’ın uluslararası sistemdeki itibarını düşürmek için çalışmalar ve kampanyalar yürütmüştür. İran uluslararası alanda sadece devletler tarafından değil aynı zamanda insan hakları örgütleri veya diğer uluslararası kuruluşlar karşısında da zor durumda bırakılarak insan hakları ihlali ve terörü destekleyen ülke konumuna getirilerek müzakereler sabote edilmeye çalışılmıştır. AIPAC, 2016 tarihinde yayınladığı Brifing Kitabında, İran tehdidine önemli ölçüde yer vererek, bazı önemli noktalara atıfta bulunmuştur. İlk olarak

İran'ı nükleer silah üretmesinin ve terörizmin önlenmesinin gerektiğine, İran hegemonyasının etkisiz bir hale getirilmesi, İsrail ile işbirliğine ve insan haklarının desteklenmesi gerektiğine yer vermiştir.

Ne var ki, Obama 05 Ağustos 2015 tarihinde Amerikan Üniversitesinde yapmış olduğu 'İran Nükleer Anlaşması' ile ilgili konuşmasında İsrail'in endişelerini anlamakla birlikte, bu anlaşmanın İran'ın nükleer silah elde etmesini önleme noktasında hedefini taşımaktadır. Obama, İsrail, ABD ve bütün dünya için nükleer silahlı bir İran, yaptırımların iyileştirilmesinden fayda sağlayan bir İran'dan daha fazla tehlikeli olduğunu belirtmiştir (*The Washington Post*, 05.08.15).

Bu doğrultuda, İsrail ve AIPAC, İran nükleer faaliyetlerini uluslararası sistemde ve özellikle Amerika'ya karşı bir güvenlik sorunu haline getirerek müzakereleri engellemeye çalışmaktadır. Bu noktada Quigley (2016), İrana karşı bir çok yaptırım kararı alınırken, İsrail'in nükleer çalışmalarının hiç bir denetime tabi tutulması ve söz konusu bile yapılamadığını bir eleştiri olarak ortaya koymaktadır.

Tüm bu lobi faaliyetlerine rağmen, Uluslararası Atom Enerji Ajansı, İran'ın 2015 tarihli Kapsamlı Eylem Planı gereğince yükümlülüklerini yerine getirdiği gözleminde bulunmuştur. Bunun üzerine, 16 Ocak 2016 tarihi *Uygulama Günü* (Implementation Day) olarak kabul edilmiştir (U.S Treasury, Sanctions). Uygulama günü İran'ın belli yükümlülüklerini yerine getirdiği ve bunun da gerekli kuruluşlar tarafında onaylandığı anlamı taşımaktadır. İran'ın bu plan çerçevesince sorumluluklarını yerine getirmesinin en büyük sonucu ise İran'a karşı alınan yaptırım kararlarının kaldırılması olmuştur. Bunlar arasında, Amerika'nın yabancı bankaların İran ile çalışmasını engelleyen ve İran Sepah Bankası üzerindeki yaptırım kararının kalkması İran ekonomisinin gelişmesine imkan sağlayacaktır (Dyer, 2016; UN News Centre). Ancak BM'nin almış olduğu kararların on yıl içinde aşamalı olarak kaldırılması öngörülmektedir. Bu çerçevede, BM'nin İran'a yönelik yaptırım kararlarını kaldırmak için kabul etmiş olduğu 2231 sayılı kararda, BM'nin İran'ı yönelik almış olduğu eski yaptırım kararlarını tam olarak ortadan kaldırmayan, İran'ın nükleer çalışmalarının seyrinin değişmesi durumunda eski tarihli yaptırım kararlarını tekrardan devreye koyacak sistemi de içermektedir (UN, Resolution 2231).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın İran hakkında vermiş olduğu olumlu rapor AIPAC'i tekrardan harekete geçirmiştir. UAEA'nın 16

Ocak 2016 tarihli raporunu takiben, AIPAC 21 Ocak 2016 tarihli bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiriye göre, İran'a yönelik yaptırımların kalkması ve İran pazarının tekrardan açılması, Tahran'a yüz milyarlık mal varlığına tekrardan ulaşmasını sağlayacaktır. İran'ın tekrardan elde edeceği imkanlar ile askeri kapasitesini arttırması, Amerika ve onun ittifakları için büyük bir tehdit unsuru taşımaktadır (AIPAC Memo, 2016). Ne var ki, müzakerelerin başarılı olması ve İran'ın sorumluluklarını yerine getirmesi olumlu sonuçlar vermiştir. Bunun üzerine Obama, anlaşmanın 'tarihi bir hata' olduğu ve diğer bütün olumsuz yorumları savunanların, İran'ın bu anlaşma kapsamında kendi yükümlülüklerini görmezden gelmesi konusunda ısrar edenlerin yanıldıklarını ve İran'ın nükleer programının gelişmesinin on yıl içinde ilk defa durdurulduğunu ifade etmiştir (*The Washington Post*, 05.08.15).

Bildirinin de değindiği üzere İran tehdidi söylemi üzerine İran müzakerelerini etkileyecek 12 Şubat 2016 tarihli bir yasa tasarısı Cumhuriyetçi parti temsilcisi Edward R. Royce tarafından sunulmuştur (114th Congress). İran Yaptırımlarının Genişletilmesi olarak adı geçen bu yasa tasarısı 419 evet oyuna karşı bir hayır oyu ile Kongre'den geçerek Başkana sunulmuştur. Henüz veto veya onaylama ile karşılaşmayan bu yasa tasarısı 31 Aralık 2016'da sona erecek şekilde düzenlendiği için bu tarihten sonra bir kanun hükmüne gelememiştir. Bu yasa tasarısı, İran'a yönelik yeni bir yaptırım kararı içermemekte olup kaldırılan yaptırım kararlarını tekrardan yürürlüğe koyacak şekilde düzenlenmiştir (Quigley, 2016). Dolayısıyla, İran ile müzakerelere karşı sunulan bir çok yasa tasarısı, dönemin Obama hükümeti tarafından yeterli destek görmemiş ve yaptırım gücü olan bir hukuk olarak yürürlüğe girmemiştir.

Böylece, daha önceki bölümde bahsedilen AIPAC'in ABD dış politikası üzerindeki güçlü lobiciliği, İran nükleer müzakerelerinde yeterli bir etki alanı bulamamıştır. Obama, İran nükleer anlaşması ile ilgili konuşmasında ABD'nin Irak'ı istila etmesine destek verenlerin çoğunun şimdi de İran anlaşmasını reddetmekte olduğunu ve Orta Doğu'yu başka bir savaşa sokmak istediklerini belirterek anlaşmanın önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Kongre'nin anlaşmayı reddetmesi durumunda Amerika'nın küresel diplomasi öncülüğünü zayıflatarak, ABD'yi uluslararası sistemden izole edeceğini belirterek bu durumun İsrail'i daha da büyük tehlikeye sokacağını ifade etmiştir. Obama, gerek Demokratların gerekse de Cumhuriyetçilerin

İran nükleer tehdidi konusunda uzlaştıklarını belirterek, bunun dünyada bir silahlanma yarışına girileceğini ve sonuç olarak en küçük bir krizin bile, potansiyel bir nükleer çatışmaya dönüştürebileceğinin riski içinde olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla, Hizbullah gibi terör gruplarını cesaretlendirici ve İran'ın sürekli yok etme söylemleri karşışılan İsrail için büyük bir tehdit teşkil etmekteydi. Fakat, Obama Irak savaşı tecrübesi ile savaşın genel olarak oluşturduğu maliyet ve artık küreselleşen dünyada kamuoyuna karşı hesap verme unsurlarını dikkate alındığı zaman, konunun barışçıl bir şekilde çözülmesi için anlaşmanın daha kalıcı olduğunu vurgulamıştır (*The Washington Post*, 05.08.15).

Dolayısıyla ABD, İsrail ve bu çerçevede AIPAC'in tüm lobicilik faaliyetlerine karşı, İran ile olan müzakerelerin ve neticesinde gerçekleşen anlaşmaya büyük bir önem vermektedir. Bunu belli bir sınıflandırma yaparak açıklamak mümkündür. İlk olarak, özelde Obama hükümet, kontrolsüz nükleer silahlanmanın önüne geçerek, bunun dünya barışı açısından bir tehdit unsuru olduğudur. Bir diğer anlam ise 'barışçıl diplomasinin' öncülüğünü yaparak Amerikan değerlerini korumaktır.

Obama, ayrıca Küba Nükleer Krizi'nin de barış bir şekilde çözüldüğünü vurgulayarak, Sovyetlere karşı askeri operasyonu destekleyen zihinlere karşı çıkmıştır. Ve Soğuk Savaş dönemi başkanlarından Kennedy, Amerikan değerlerini koruma ve güçlü silahlı kuvvetler önemli bir unsur olarak görmekteydi. Ancak, Kennedy güvenliği sürekli bir savaş hali olarak göre dış politikayı reddetmiştir. Bunun yerine Kennedy, 'güçlü' ve 'ilkeli' bir Amerikan liderliği üzerinden hareket etme sözü vermiştir. 'uygulanabilir ve ulaşılabilir bir barış' ile beklenmedik veya ani dönüşüm ile değil somut eylemlere ve etkili anlaşmalar dayalı kademeli bir değişimi ifade etmektedir. Dolayısıyla, Obama'da İran nükleer görüşmelerine benzer bir çerçeveden bakmıştır. İran ile varılan anlaşmayı da bu diplomasi geleneğinin bir devamı olarak nitelemiştir (*The Washington Post*, 05.08.15).

Frida Ghitis (2015) ABD'nin bu anlaşmayı desteklemesinin temelinde, Obama'nın müzakerelerde büyük bir 'siyasi çıkarının' olduğunu ifade etmiştir. Ghitis, diplomatik çözümün en makul bir yöntem olduğunu savunmakla beraber, bunun Obama'ya iyi bir siyasi teminat verdiğini fakat dünyada nükleer silahların yayılmasını engelleyemeyeceği ve Orta Doğu'da bir istikrarsızlıktan kurtulmak için yeterli gözükmediğini ifade etmiştir.

İran'ın nükleer çalışmalarının kontrol edilmemesi Amerika'nın Arap dünyasındaki dostlarını da rahatsız etmektedir. Örneğin, Suudi Arabistan eğer İran'ın durdurulduğuna ikna olmaz ise, nükleer silahlar peşinde olacağını belirtmiştir (Ghitis, 2015). ABD ve İran arasındaki bu anlaşmadan iki tarafında kazançlı çıktığını belirten Gelb (2015), İran'ın kazançlarının, ABD'nin kazançlarından daha elle tutulur olduğunu vurgulamıştır. İran, kendi ekonomisi için önemli olan ve Orta Doğu'da daha büyük güç elde edilebilecek imkanı verebilecek olan yaptırımlar hafifletmiştir. Obama ise, İran nükleer çalışmaları üzerinde geniş haklar elde etmiştir. Diğer yönden Gelb (2015), Obama İran'ı düşmandan dostla dönüştürmek için stratejik bir fırsat bulduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ

Nükleer güç elde eden ülkelerin sayısının artması her ne kadar o ülkenin gelişmesine, ekonomisine ve ordusuna büyük çapta bir katkı sağlasa da sistem içerisinde bunu kabul ettirmek çoğu zaman zor gözükmektedir. Bu uluslararası sistemdeki güvenlik ve güç algısı ile doğrudan ilgili bir konudur.

İran'ın nükleer sisteminin gelişmesi uluslararası alandaki gücü elinde tutan aktörler açısından kendilerine karşı bir rakibin oluşmasına olanak vermektedir. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu sistem terk edilmiş olsa bile günümüz uluslararası alanında belli güçlerin etkisi, sistem üzerinde kendisini doğrudan veya dolaylı bir şekilde göstermektedir. İran'ın nükleer silahlanması demek, Orta Doğu'da yeni bir güç dengesinin ve güvenlik sisteminin değişmesi anlamı taşımakta ve hali hazırda bu sistemin güçlü devletleri olarak sayılabilecek devletlere karşı bir tehdit potansiyeli oluşturmaktadır. Bu bağlamda kendi istemleri dışında yaşanan gelişmeler ve kontrol altına alınamayan durumlar uluslararası sistemde belli ülkelerin güvenlik ve tehdit algılarını da etkilemektedir. Sistemi kendi algıları üzerinden okuyan bu devletler gelişmelere müdahil olarak, sistem üzerindeki muhtemel tehditleri azaltmak veya önleme çabası içindedirler.

Makalede konunun muhatabı olan ABD ve İsrail ise, bu devletlerin başında gelir. Birinci bölümde anlatılan Amerikan dış politikası teorileri ışığında söz konusu gelişmeleri analiz edecek olursak, AIPAC'in tüm çabalarına rağmen ABD'nin İran ile masaya oturması, şahsına münhasır

dış politikalarından ‘Öncelik Stratejisiyle’ açıklanabilir. Bu stratejiye göre, ABD’nin özellikle askeri baskınlığını sürdürmek ve yükselebilecek herhangi yeni bir güce karşı süper güç pozisyonunu korumak temel amaçtır. ABD’nin İran’ın yeni bir nükleer güç olma yolunda ilerlemesini kontrol altında tutmak istemesinde bu strateji gayet net bir şekilde görülmektedir. Bunlara ek olarak, İran görüşmeleriyle ilgili Obama’nın diplomasinin öncüsü olma söylemi ‘Liberal Uluslararasıılık’ dış politika stratejisiyle bağdaştırılabilir. Buna göre ABD’nin tüm dünyada demokrasinin, liberal değerlerin savunucusu ve sağlayıcısı olarak hareket etmese politikası güdülür. Diplomasinin, masaya oturmanın ve şeffaflığın ön planda olduğu Obama’nın İran nükleer görüşmelerindeki bu tutumları, liberal uluslararasıılığın dinamiklerini yansıtmaktadır. İran nükleer krizinde ABD’nin sistemik ya da iç politikadan üretilen dış politikalar yerine ‘Büyük Strateji’ başlığı altında ‘Amerika’ya has’ olan stratejileri benimsediği sonucuna varılabilir.

İsrail, AIPAC aracılığı ile kendisine yönelik bir tehdit olarak algıladığı tüm durumlar için Amerikan siyasetini yönlendirirken ki tüm söylemlerinde *ortak tehdit*, *ortak çıkar* ve *ortak güvenlik* ilkeleri üzerinden giderek, aslında bir ülkenin dış politikasının yanında iç politikası açısından da son derece önemli olan olgular üzerinden hareket ederek *ortaklığa* vurgu yapmaktadır. Fakat zaman zaman bu durumdan rahatsız olan siyasetçiler İsrail’in dolaylı bir şekilde AIPAC ile Amerikan politikası üzerindeki etkisini olumsuz olarak görmüşlerdir. Bu noktada bir Kongre üyesinin yaptığı açıklama bunu güzel bir şekilde ortaya koymaktadır, “...beni en çok rahatsız eden şey Amerikan politika üreticilerinin kabiliyetsizliği. Çünkü, AIPAC’in etkisi nedeniyle politikacılar Amerika’nın çıkarlarıyla İsrail’in çıkarlarını birbirinden ayırt edemiyorlar. Çıkarlarımız uyuştugu zaman soru yok ama her zaman uyuşmuyorlar ki...” (Findley, 1994, s. 91).

Diğer yandan, İsrail devletinin çıkarlarını gözeten bu lobi özellikle medyayı, enstitüleri, akademisyenleri, uzmanları, önemli mevkilerde bulunan kimseleri, gazeteciler ve en önemlisi de karar alıcılar üzerinde etki kurarak hedeflerini gerçekleştirmektedirler. Bu çerçevede oluşturmuş oldukları sosyal yardım kuruluşları, dernekler tamamen kendi amaçları doğrultusunda bilgi toplama amacı taşımaktadır. *Bilgiyi* son derece başarı bir şekilde kullanan İsrail, kendi görüşünü yansıtıcı kampanyalar yürütmekte ve desteklediği lobiler ile kendi lehine alınacak politikaları

yönlendirerek, Orta Doğu'da atılacak önemli adımları engelleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, İran'ın nükleer gelişmesini, Orta Doğu'da kendisine karşı en büyük tehditlerden biri olarak gören İsrail, işbirliği içinde olduğu Amerika'da son derece başarılı ve istikrarlı bir Siyonist lobisi olan AIPAC aracılığı ile ABD politikasını yönlendirme politikaları izlemiştir. Ne var ki, İran nükleer görüşmeleri konusunda makalede ele alınan yasa tasarıları Kongre'de yeterli oy alabilmiş olsa bile içlerinde bir tanesi hariç hiç biri geçerli bir yasa haline gelememiştir. İran ve P5+1 arasında müzakere sürecinden bir anlaşma üzerinde uzlaşma sağlanması ve Obama'nın yeterli destek alarak bunu - AIPAC'in üstün lobi kabiliyeti ve çalışmalarını göz önünde bulundurduğumuz zaman- Kongre'den geçirmesi bu Yahudi lobisinin buradaki başarısızlığını ortaya koymaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, AIPAC'in spesifik olarak İran nükleer krizinde etkisiz kaldığıdır. Bunun dışındaki dış politika konularında yürüttüğü lobi faaliyetleri çoğu zaman etkili olmuştur. Ayrıca bu çerçevede yürüttüğü lobicilik, Kongre'de önemli ölçüde destek görmüştür. Fikir ayrılığı Obama'nın benimsediği dış politikayla meydana gelmiştir. Bu noktada İran nükleer krizinde Obama'nın AIPAC'in dolayısıyla İsrail'in çıkarlarını ikinci plana attığı ve kendi süper güç pozisyonunu öncelediği yorumu yapılabilir. Ancak başka bir açıdan bakıldığında ABD'nin bu tavrı AIPAC'in de çıkarına hizmet etmiştir denebilir. İran'ın gizli ya da kontrol altında geliştirdiği nükleer gücü her halükarda İsrail'in güvenliğine bir tehdittir. En azından daha şeffaf bir nükleer silahlanma süreci İsrail için göreceli daha az güvensizdir. Bu açıdan çıkarların tam olarak da örtüşmediği söylenemez. Burada AIPAC'in, radikal bir tutum sergileyerek gerçekçilikten uzak olduğu, salt bir İran karşıtlığı üzerinden politika ürettiği söylenebilir.

Bir diğer sonuç Nükleer Silahlanma Tartışmaları ışığında Amerika'nın kitle imha silahlarının yayılmasına karşı bir dış politikaya hakim olduğudur. Yaptırımlar olsa dahi, İran'ın nükleer silahlar üretmek için faaliyetlerine devam edeceğinin farkına varılması neticesinde, Amerika kontrolsüz bir silahlanmadansa, kontrollü bir silahlanmayı tercih etmiştir. Sonuç olarak bu makale, Obama'nın Sagan'ın yaklaşımından hareket ederek, nükleer silahların yayılmasının durdurulmasını savunduğunu destekler. Burdaki amaç ise, dönemin Obama hükümetinin İran nükleer müzakerelerini destekleyerek, nükleer faaliyetler üzerinde kontrol sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- Adam, K. (17 Temmuz 2015). AIPAC-Linked Group Launches \$5 Million Ad Campaign Against Nuke Deal. *The Washington Free Beacon*. <http://freebeacon.com/national-security/AIPAC-linked-group-launches-5-million-ad-campaign-against-nuke-deal/>. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2016.
- Allison, G. (1969). Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis. *Rhe American Political Science Review*. Volume 63. 689-718.
- American Israel Public Affairs Cmte. *Center for Responsive Politics*. <https://www.opensecrets.org/lobby/firmsum.php?id=D000046963&year=2011>. Erişim Tarihi: 27 Nisan 2016.
- Austin, T.R. (2006). Hijacking American Foreign Policy in the Middle East: An Analysis of the Power of the American Israel Public Affairs Committee. *Illinois State University*. <http://pol.illinoisstate.edu/downloads/conferences/2006/AustinTanyaAIPAC05.pdf>. Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2016.
- Berman, L. (24 Kasım 2013). Iran nuclear agreement a 'historic mistake,' Netanyahu says. *The Times of Israel*, <http://www.timesofisrael.com/iran-nuclear-agreement-a-historic-mistake-prime-minister-says/>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2016.
- Cankara, Y. (2005). *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*. İstanbul: IQ Kültürsanat.
- Cattori, S. (2006). The Chomsky/Blankfort Polemic. Jeffrey Blankfort ile röportaj. (20 Şubat 2006). http://www.ifamericansknew.org/us_ints/nc-blankfort.html, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2016.
- Citizens for a Nuclear Free Iran (CNFI) Launches Second National TV Ad Featuring Iranian Human Rights Activist. (14 Ağustos 2015). PR Newswire. <http://www.prnewswire.com/news-releases/citizens-for-a-nuclear-free-iran-cnfi-launches-second-national-tv-ad-featuring-iranian-human-rights-activist-300128712.html>. Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2016.
- Citiens for a Nuclear Free Iran. (28 Temmuz 2015). *Institute for Policy Studies*. http://rightweb.irc-online.org/profile/citizens_for_a_nuclear_free_iran/, Erişim Tarihi: 01 Mayıs 2016.
- Clients lobbying on H.R.850: Nuclear Iran Prevention Act of 2013. *Center for Responsive Politics*. <https://www.opensecrets.org/lobby/billsum.php?id=hr850-113>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.

- Davis, H. (17 Temmuz 2015). Pro-Israel Creates Group to Lobby Against Iran Deal. The New York Times. <http://www.nytimes.com/politics/first-draft/2015/07/17/pro-israel-AIPAC-creates-group-to-lobby-against-the-iran-deal/>, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2016.
- Dyer, G. (17 Ocak 2016). Iran: Implementation Day explained. Financial Times. <https://www.ft.com/content/bc7273ee-bbe9-11e5-b151-8e15c9a029fb>. Erişim Tarihi: 04 Aralık 2016.
- Ekinçi A. C. (2009). *İran Nükleer Krizi*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- Findley, P. (1989). *They Dare to Speak Out: People and Institutions Confront Israel's Lobby*. Chicago: Lawrence Hill Books.
- Findley P. (1994). *ABD'de İsrail Lobisi*. M. Özcan ve A. Asrar (Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gelb, L. H. (2015). *The Real Reason Obama Did the Iran Deal*. The Daily Beast, <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/07/14/the-iran-deal-s-missing-ingredient.html>, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2017.
- Ghitis, F. (2015). *Is Obama too desperate for an Iran deal?*, CNN, <http://edition.cnn.com/2015/04/02/opinions/ghitis-iran-obama-deal/>, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2017.
- Goldberg, D. H. (1990). *Foreign Policy and Ethnic Interest Groups*, U.S: Greenwood Press.
- Ho, C. (20 Temmuz 2015). AIPAC spent \$1.7 million s it lobbied Congress to review Iran deal. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/news/powerpost/wp/2015/07/20/AIPACs-lobbying-spending-spikes-as-group-pushes-hard-to-oppose-iran-deal/>, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2016.
- Hsu, T. C. (2012). How the Israeli Lobby Works in the United States. *Centre for Research on Globalization*. <http://www.globalresearch.ca/how-the-israeli-lobby-works-in-the-united-states/5313557>, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2016.
- Interest Groups (Pro-Israel): Bills supported and opposed. *MapLight*. <http://maplight.org/us-congress/interest/J5100/bills>. Erişim Tarihi 15 Mayıs 2016.
- Iran: Nuclear History. *Jewish Virtual Library*. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/arabs/nukehistory.html>, Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2016.

- İran'la nükeer anlaşma ABD Kongresi'nde. (20 Temmuz 2015). BBC. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_abd_iran_kongre. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2016.
- İran Nükleer Profili, *Nuclear Threat Initiative*. <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2016.
- İran'ın imzalayacağı anlaşmaya yönelik yayınlanan reklam için bkz., <https://www.youtube.com/watch?v=vny6BwGhcrA>, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2016.
- İşbilen E. (2009). *Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Marrar, K. (2009). *The Arab Lobby and US Foreign Policy*. Oxon: Routledge.
- Mearsheimer, J., Walt, S. (2009). *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*. H. Kösebalaban (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Miglieta, J. P. (2002). *American Alliance Policy in the Middle East 1945-992 Iran, Israel and Saudi Arabia*. U.S: Lexington Books.
- Milstein, M. H. (1991). AIPAC Considered One of Top US Lobbies. *Washington Report on Middle East Affairs*. <http://www.wrmea.org/1991-may-june/AIPAC-considered-one-of-top-us-lobbies.html>, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2016.
- Nükleer müzakerelerde anlaşma sağlandı. (03 Nisan 2015). Aljazeera Türk. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nukleer-muzakerelerde-anlasma-saglandi>. Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2016.
- Obama: İran'la Yapılan 'İyi Bir Anlaşma'. (04 Nisan 2015). Amerika'nın Sesi. <http://www.amerikaninsesi.com/a/obama-iran-la-yapilan-iyi-bir-anlasma/2706930.html>. Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2016.
- Pro-Israel: PAC Contributions to Federal Candidates, *Center for Responsive Politics*, <http://www.opensecrets.org/pacs/industry.php?txt=Q05&cycle=2016>. Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2016.
- Pro-Israel: Money to Congress, All Senate Candidates. *Center for Responsive Politics*. <https://www.opensecrets.org/industries/summary.php?ind=Q05&cycle=2016&recipdetail=S&mem=N>. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.
- Pro-Israel: Money to Congress, Summary. *Center for Responsive Politics*. <https://www.opensecrets.org/industries/summary.php?cycle=2016&ind=Q05>, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2016.

- Quillen, C. (02 Haziran 2002). Iranian Nuclear Weapon Policy: Past, Present and Possible Future. *Rubin Center Research in International Affairs*. <http://www.rubincenter.org/2002/06/quillen-2002-06-02/>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2016.
- Quigley, J. B. (28 Kasım 2016). The Iran Sanctions Extension Act: Enforcement Overkill. *Jurist*. <http://www.jurist.org/forum/2016/11/the-iran-sanctions-extension-act-enforcement-overkill.php>. Erişim Tarihi: 05 Aralık 2016.
- Rubenberg, C. A. (2003). *The Palestinians: In Search of a Just Peace*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Sagan D. S., Waltz N. K. (2003). *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*. New York: W.W. Norton & Company.
- Shargel, A. (02 Mart 2009). Steven J. Rosen Joins MEF as Visiting Fellow. *Middle East Forum*. <http://www.meforum.org/2092/steven-j-rosen-joins-mef-as-visiting-fellow>, Erişim Tarihi: 02 Mayıs 2016.
- Sizer, S. Christian Zionizm: The Heresy that Undermines Middle East Peace. <http://www.informationclearinghouse.info/article35747.htm>, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2016.
- Spiegel, S. L. (24 Ocak 2014). Congress, don't pass the Nuclear Weapons Free Iran Act. *The Hill*. <http://thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/196154-congress-dont-pass-the-nuclear-weapons-free-iran-act>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.
- Spetalnick, M., Zengerle, P. (22 Temmuz 2015). Republicans and AIPAC Step Up Campaign Against Iran Deal. *Forward*. <http://forward.com/news/breaking-news/312476/republicans-and-AIPAC-step-up-campaign-against-iran-deal/>, Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2016.
- Sinkaya, B., Yıldırım, A. K. (10 Ocak 2013). İran Yaptırımlarının Mali Boyutları. *Ortadoğu Analizi*. https://www.academia.edu/3169384/İran_Yaptırımlarının_Mali_Boyutları, Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2016.
- The Washington Post. (05 Ağustos 2015). Obama'nın İran nükleer anlaşması ile ilgili konuşmasının tam metni. https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/08/05/text-obama-gives-a-speech-about-the-iran-nuclear-deal/?utm_term=.4dff9c14a568, Erişim Tarihi: 13 Nisan 2017
- Umerova, Z. (2006). *Yahudi Lobisinin ABD İçindeki Konumu ve Ortadoğu Politikasındaki Rolü*. Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- U.S Department of the Treasury. <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/iran.aspx>, Erişim Tarih: 05 Aralık 2016.
- U.S Department of the Treasury. (2016). Sanctions. https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/jcpoa_faqs.pdf. Erişim Tarihi: 05 Aralık 2016.
- U.S Israel Memorandum of Understanding. (30 Ekim 1981). <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/us-israel%20memorandum%20of%20understanding.aspx>. Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016.
- UN News Centre. UN Security Council removes Iranian bank from sanctions list. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=53024#.WEXQQXfBI6U>. Erişim Tarihi: 04 Aralık 2016.
- UN Security Council. Resolution 2231(2015). <http://www.un.org/en/sc/2231/>. Erişim tarihi: 05 Aralık 2016.
- Ünal, B. (2015). İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye'ye Etkileri. *BİLGESAM*. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-74-20150723211232.pdf>. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2016.
- Warrick, J., Deyoung, K. (19 Aralık 2013). On Iran, senators defy White House, threaten new sanctions. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/on-iran-senators-defy-white-house-propose-new-sanctions-legislation/2013/12/19/03c51b6e-68f1-11e3-8b5b-a77187b716a3_story.html. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.
- Waxman, D. (2016). *Trouble in The Tribe: The American Jewish Conflict Over Israel*. U.S: Princeton University Press.
- What Role Does AIPAC Play in US Elections. (08 Mart 2012). Aljazeera. <http://www.aljazeera.com/programmes/insidestoryus2012/2012/03/20123774029910326.html>Erişim Tarihi: 27 Nisan 2016.
- Willis, O. (27 Temmuz 2015). Who's Behind Citizens for a Nuclear Free Iran?. <http://oliverwillis.com/2015/07/26/whos-behind-citizens-for-a-nuclear-free-iran/>. Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2016.

Kongre'ye Sunulan Yasa Tasarıları

- S.1881-Nuclear Weapon Free Iran Act of 2013. <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/1881>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.
- S.1881-Nuclear Weapon Free Iran Act of 2013. MapLight, <http://maplight.org/us-congress/bill/113-s-1881/2676778/total-contributions>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2016.
- S. 615- Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015. <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/615?q=%7B%22search%22%3A%5B%22%5C%22s615%5C%22%22%5D%7D&resultIndex=1>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.
- S. 615- Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015. MapLight, <http://maplight.org/us-congress/bill/114-s-615/6606377/total-contributions>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2016.
- H.R. 850 – Nuclear Iran Prevention Act of 2013. <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/850?q=%7B%22search%22%3A%5B%22%5C%22hr850%5C%22%22%5D%7D&resultIndex=2>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.
- H.R. 850 – Nuclear Iran Prevention Act of 2013. MapLight, <http://maplight.org/us-congress/bill/113-hr-850/1772933/contributions-by-vote>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2016.
- H.R. 6297 Iran Sanctions Extension Act. <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/6297>. Erişim Tarihi: 05 Aralık 2016.

AIPAC Belgeleri

- AIPAC. (2015). Brifing Kitabı: 114th Congress, 2nd Session. <http://www.AIPAC.org/-/media/Publications/Policy%20and%20Politics/AIPAC%20Analyses/BriefingBookHill.pdf>, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2016.
- AIPAC. (2016). Brifing Kitabı: 114th Congress, 2nd Session. 2016, <http://www.AIPAC.org/-/media/publications/policy-and-politics/AIPAC-analyses/briefing-book/briefing-book.ashx>, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2016.
- The U.S.- Israel Strategic Partnership. AIPAC. http://www.AIPAC.org/-/media/publications/policy-and-politics/AIPAC-analyses/issue-memos/2007/01/the_u_s_israel_strategic_partnership.ashx, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2016.

AIPAC Resmi Web Sitesi, <http://www.AIPAC.org>, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2016.

Our Mission. <http://www.AIPAC.org/about/mission>, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2016.

News Hub. (05 Aralık 2013). Talking Points:America Must Prevent a Nuclear Iran. <http://www.AIPAC.org/news-hub?id=%7B238B65B1-A9D7-4501-BDA6-94ED69BAECA3%7D#>, Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2016.

AIPAC Memo. (14 Ocak 2014). Congress Must Act to Ensure Iranian Compliance. AIPAC. <http://www.AIPAC.org/-/media/Publications/Policy%20and%20Politics/AIPAC%20Analyses/Issue%20Memos/2014/AIPAC%20Memo%20-%20Congress%20Must%20Act%20to%20Ensure%20Iranian%20Compliance.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.

AIPAC Memo. (25 Kasım 2013). U.S. Must Prevent a Nuclear-Capable Iran. AIPAC. <http://www.AIPAC.org/-/media/Publications/Policy%20and%20Politics/AIPAC%20Analyses/Issue%20Memos/2013/11/AIPAC%20Memo%20-%20US%20Must%20Prevent%20a%20Nuclear%20Capable%20Iran.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.

AIPAC Memo. (21 Ocak 2016). Iran Reaches Implementation Day. AIPAC. <http://www.AIPAC.org/-/media/publications/policy-and-politics/AIPAC-analyses/issue-memos/2016/iranreachesimplementationday.ashx>, Erişim Tarihi: 05 Aralık 2016.

AIPAC. (2013). Bill Summary: The Nuclear Weapon Free Iran Act of 2013 (s. 1881). <http://www.AIPAC.org/-/media/Publications/Policy%20and%20Politics/AIPAC%20Analyses/Bill%20Summaries/2013/12/NuclearWeaponsFreeIranActOf2013.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.

AIPAC. (2015). Bill Summary: The Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015(S.615). <http://www.AIPAC.org/-/media/Publications/Policy%20and%20Politics/AIPAC%20Analyses/Bill%20Summaries/2015/AIPAC%20Bill%20Summary%20-%20The%20Iran%20Nuclear%20Agreement%20Review%20Act%20of%202015%20FINAL.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ, SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS (JMP) YAZIM KURALLARI

1. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde çıkartılan Journal of Medeniyet Politics, hakemli ve uluslararası bir dergi olup 6 ayda bir olmak üzere yılda 2 defa (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanmaktadır. Derginin hakemleri Türkiye'deki ve yurtdışındaki mevcut üniversiteler bünyesindeki öğretim üyeleri arasından makalenin içeriğine uygun olarak ve yayın kurulu tarafından belirlenir.
2. Bu dergide uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, iktisat, işletme ve maliye alanlarında üretilmiş ulusal ve uluslararası nitelikteki bilimsel çalışmalar yayımlanır.
3. Journal of Medeniyet Politics'e gönderilmiş makaleler, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir basılı/elektronik dergiye sunulmamış olmalıdır. Dergiye sunulan ve/veya hakemlik sürecine alınan makalelerin, başka bir dergiye yollanmış olması ve daha önce tıpkı veya benzerinin yayınlanmış olmasının tespiti halinde süreç iptal edilir ve makale yazarı, cezai yaptırıma tabi tutulur.
4. Makaleler MS Word programında ve A4 boyutunda basılabilecek şekilde üç nüsha (bunların iki nüshası isimsiz olmak şartıyla) elektronik ortamda, yazara ait tüm bilgiler (unvanı, çalıştığı kurum, ilgili bölüm ve e-posta adresi) eklenmiş olarak dergi mail adresine (ismus.dergi@medeniyet.edu.tr) gönderilmelidir. E-mail gönderiminin konusu "makale başvurusu" olarak belirtilmelidir.
5. Journal of Medeniyet Politics'in yazım dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça, Almanca ve Rusça'dır.
6. Dergiye gönderilecek makalenin sayfa boşlukları şu şekilde olmalıdır: Üst, alt, sağ ve soldan: 2.5 cm. boşluk bırakılmalıdır. Paragraf aralığı 3 cm. olmalıdır. Satır aralığı 1.5 aralık olmalıdır, karakter olarak Times New Roman 12 punto ile yazılmalıdır.

7. Tüm makaleler; Amerikan Psikoloji Birliği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “The Publication Manual of the American Psychological Association (5th edition), 2001” isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun olarak yazılmalıdır. Ayrıca Word 2007 ve üstü versiyonlarda APA Beşinci Nesil otomatik olarak oluşturulabilmektedir. Bu sistem dışındaki diğer atıf şekilleri kabul edilmemektedir ve yazarlar aksi durumlarda bu değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. Bu tür değişikliklerden kaynaklanan gecikmelerden yazar sorumludur. Sayfa altı açıklama dipnotları ise Times New Roman karakterinde ve 10 punto ile yazılmalıdır.
8. Yazarın unvanı ve mensup olduğu kurum ile e-mail bilgisi yazar adına bağlı * dipnot olarak ilk sayfada verilir.
9. Dergi yayın koşulları gereği yayımlanmış her makalenin müellifine dergi nüshasından iki adet gönderilecektir. Hakemlik sürecinden başarıyla geçmiş olan makaleler, derginin basımıyla birlikte soft ortamda sisteme yüklenecektir.
<http://dergipark.gov.tr/ismus>
10. Journal of Medeniyet Politics’e sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin hakemlik sürecine girip girmeyeceği en geç 4 hafta içinde sonuçlandırılmaktadır.
11. Yayın Kurulu tarafından incelenen makalelere, uygun bulunduğu takdirde iki kör hakem tayin edilir. Makale için hakemlerden biri red biri kabul kararı vermesi durumunda atanacak üçüncü hakemin vereceği karara göre makalenin yayınlanıp/yayınlanmayacağına karar verilir. Yazar, hakemlerin ileri sürdükleri eleştiriler ve değişiklere itiraz etme hakkına sahiptirler. Bu durumlarda son değerlendirme bilim ve yayın kurulu tarafından yapılmaktadır.
12. Hakem/lerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, rapor çerçevesinde yazar/lar’dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayınlanmamasına karar verilmekte ve bu karar yazar/lar’a bildirilmektedir. İki hakem raporunun olumsuz gelmesi durumunda makale reddedilir.

13. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 15 gün içerisinde yapılarak yayın kuruluna ulaştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde makale değerlendirmesi, editörlük olarak süreçten çıkarılacaktır.
14. Gönderilen bütün makalelerin başında, Türkçe başlık, Türkçe öz, İngilizce başlık, İngilizce abstract ile diğer dillerde yazılması durumunda 'makalenin yazıldığı dil' yer almalıdır. Öz kısımları 200 kelimeyi aşmamalıdır. Özlerde; amaç, yöntem, bulgular ve sonuç bilgilerinin yer almasına özen gösterilmelidir.
15. Öz kısımlarının altında anahtar kelimeler (keywords) Türkçe, İngilizce ve 'makalenin yazıldığı dil'de hazırlanmalıdır. Özlerde kısaltma kullanılmamalıdır. Anahtar kelimeler/keywords tercihen alana ait dizinlerden seçilerek verilmelidir.
16. Makaleye ait başlık (title) önce makale orijinal dilinde sonra diğer dilde, 12 punto, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olarak yazılmalıdır. Öz/abstract başlıkları, 10 punto, ilk harfleri büyük, diğer harfleri küçük, bold ve ortalı olarak yazılmalıdır. Giriş diğer sayfadan başlamalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. makalenin başlığının sonuna (*) dipnotu konularak gerekli açıklama yapılmalıdır.
17. JEL alanına giren makalelerde mutlaka en az bir, en fazla üç adet jel (Journal of Economic Literature) sınıflaması yapılmalıdır. Makalenin konu başlığına göre seçilmesi gereken jel sınıflamaları için <http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php> adresinden yararlanılabilir. JEL sınıflandırması Türkçe ve İngilizce özet kısmının altında yer alır.
18. Makalede alt orta kısımda olmak üzere sayfa numarası belirtilmelidir.
19. Journal of Medeniyet Politics'e gönderilen makalelerin şekil, grafik ve tabloların derginin belirttiği formata uygun olması gereklidir. Dipnotlar, grafikler ve tablolar olabildiğince atıf yapılan sayfada veya hemen devamında yer almalıdır. Grafik ve tabloların altındaki notlar bu materyalleri ana metne bakmaksızın anlaşılabilir hale getirme amacını taşımalıdır. Tablo ve şekil başlığı, sayfaya ortalı ve bold olarak yazılmalıdır.

20. Makalede yer verilen her bir ek uygun şekilde kaynakçadan sonra verilmelidir. Başlıkları bold, ilk harfleri büyük harf ve sola dayalı yazılmalıdır.
21. Makalede sayfa altı dipnotu olarak açıklama varsa ve dipnotta herhangi bir kaynağa APA'ya uygun şekilde atıf yapılmışsa, bu kaynak, kaynakçada da belirtilmelidir.
22. Makalelerde Türk Dil Kurumu'nun yazım kılavuzu ve yazım kuralları örnek alınmalıdır. Detaylı bilgi için Türk Dil Kurumu'nun web sayfasına bakınız: www.tdk.gov.tr. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözlükler kullanılmalıdır. Türkçe alışılmamış sözcükler kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde verilebilir.
23. Yabancı dilde gönderilen makalelerin ve Türkçe gönderilen makalelerin, yabancı dilde (İngilizce vd.) yazılmış bölümlerinin, gönderim öncesinde yetkin bir dil kontrolünden geçirilmiş olması gerekmektedir. İçerikten bağımsız olarak, dil yönüyle yetersiz olan makaleler iade/ret edilmektedir. Yazarların bu hususa azami gayret göstermeleri önemlidir.
24. Gönderilen makalelerin içeriğinden ve ortaya konulan görüşlerden tümüyle yazar/ları sorumludur. Ayrıca makale içine eklenecek görseller en az 300 dpi çözünürlükte, JPEG veya TIFF formatında olmalı ve word dosya haricinde ayrıca gönderilmelidir. Kullanılacak tüm görsellerde yayın hakları ile ilgili tüm hususlardan yazar sorumludur.
25. Makale başvuru ve değerlendirme süreçlerine ilişkin tüm iletişim e-mail sistemi ile gerçekleştirilir.
26. Dergide yayınlanması kabul edilen ve yayınlanan yazıların (yazılı ve elektronik ortam) yazarı/ları telif haklarını İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne devretmiş sayılır.